Міністерство освіти і науки України

Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗІСКІН ОЛЕКСАНДР СЕМЕНОВИЧ

УДК 321.01:364-146.2]-048/35] (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: ПІДХОДИ ДО МОДЕРНІЗАЦІЇ В УМОВАХ НОВІТНІХ ВИКЛИКІВ

23.00.02 «Політичні інститути та процеси»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання чужих ідей, результатів і текстів мають посилання на відповідне джерело

_____

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник –
доктор політичних наук, професор
Наумкіна Світлана Михайлівна

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Зіскін О. С. Інститут соціальної держави: підходи до модернізації в умовах новітніх викликів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2020.

Метою дисертації є вивчення та оцінка процесів модернізації інституту соціальної держави в умовах новітніх викликів (економічна глобалізація, технологічна революція та ін.). З'ясовано чинники, які зумовлюють необхідність зміни моделі соціальної держави та визначають загальну перспективу, конфігурацію цього інституту. Визначено вплив глобалізації на соціальну державу в цілому та окремі її моделі. Розкрито вплив технологічного чинника на видозміну інституту соціальної держави. Охарактеризовано перебіг і зміст модернізації нордичної моделі соціальної держави. Запропоновано авторську оцінку ефективності неоліберальної моделі соціальної держави та вектори її модернізації. Виявлено особливості адаптації до викликів сьогодення консервативної (корпоративістської) моделі соціальної держави та зіставлено темпи її модернізації співвідносно інших моделей соціальної держави. Запропоновано наукові підходи до розуміння безумовного базового доходу як одного з ймовірних векторів модернізації класичних моделей соціальної держави. Визначено ймовірні переваги та потенційні застереження щодо практичного впровадження безумовного базового доходу. У дисертації систематизовано закордонний досвід впровадження безумовного базового доходу та спроєктовано його на перспективу впровадження в Україні.

Об’єктом дослідження визначено процеси модернізації класичних моделей соціальної держави, а предметом дослідження – порівняльно-політологічну концептуалізацію змісту і шляхів модернізації інституту соціальної держави в умовах новітніх глобалізаційних і технологічних викликів.

Аналіз проблематики соціальної держави здійснений на основі методологічного інструментарію неоінституціоналізму (соціальна держава позиціюється як політичний інститут) та політичної компаративістики (вивчення відмінностей між моделями соціальної держави щодо змісту та механізмів її модернізації).

Розглянуто та підтверджено такі дослідницькі гіпотези:

1) інститут соціальної держави упродовж кількох десятиліть перебуває в зоні наростального екзистенційного ризику. Цьому сприяють економічна глобалізація, новітні тенденції на ринку праці, технологічна революція, міграційні процеси, видозміна інституту сім’ї тощо. Деконструкція соціальної держави стала реакцією на її кризу. Новітній дизайн соціальної держави розвинені країни конструюють значною мірою узалежнено від інституціоналізованої прихильності до певної класичної моделі соціальної держави (соціал-демократичної, консервативної (корпоративістської), ліберальної);

2) класичні моделі соціальної держави нині втрачають свої базові характеристики; усі моделі відрізняються за рівнем стійкості до новітніх викликів. Нова «архітектура добробуту» конструюється шляхом посилення неоліберальної складової в усіх без винятку моделях соціальної держави: акцент робиться не на розв’язанні соціальних проблем, а на запобіганні їм шляхом активізації громадян щодо питань добробуту, соціального інвестування в людину, зростання сфери персональної відповідальності кожного тощо. Пріоритетом щораз частіше постає зменшення соціальних витрат;

3) глобалізацію та технологічний прогрес не виправдано розглядати як виключно руйнівні для інституту соціальної держави чинники. Попри певні несприятливі наслідки для функціонування класичних моделей соціальної держави, ці чинники здатні стимулювати подальшу еволюцію інституту соціальної держави, його вихід зі затяжної стагнації та збереження себе надалі як інституту політики, але в оновленій моделі. Відтак глобалізація та технологічний прогрес є і викликом, і шансом-перспективою для соціальної держави. З огляду на незворотність процесів економічної глобалізації та стрімкого прогресу технологій, саме інститут соціальної держави має пристосуватися, відшукавши дієві механізми адаптації до цих процесів: віднайдення нових джерел наповнення державного бюджету, формування культури активізму працездатного населення тощо;

4) перспективним напрямом оновлення соціальної держави може стати, попри контроверсійність, запровадження безумовного базового доходу як нової потенційної форми соціального забезпечення. Такий інструмент наділений потенційною здатністю пом’якшити негативні впливи на добробут особи економічної глобалізації та технологічного прогресу, змінити філософію праці. Оскільки безумовний базовий дохід наразі увиразнений на рівні пілотних проєктів, то важлива наукова оцінка ризиків і переваг від потенційного його впровадження.

В межах дослідження отримано результати, що мають наукове значення. Зокрема, дисертантом *уперше*:

– визначено рівень впливу економічної глобалізації на соціальну державу в цілому та окремі її моделі. З’ясовано комплекс проблем, які спричиняє економічна глобалізація щодо нордичної, неоліберальної та консервативної (корпоративістської) моделей соціальної держави;

– розкрито роль технологічного чинника у зміні конфігурації інституту соціальної держави: посилення ризиків для соціальної держави (зміна ринку праці через впровадження роботизованої техніки, появу платформової економіки, розвиток фрілансу тощо) і водночас відкриття нових можливостей (технічні інновації здатні зменшити витрати на соціальну сферу). Визначені можливі механізми пом'якшення впливу технологічного чинника (оподаткування роботизованої техніки, платформової економіки тощо);

– з позицій політичної науки досліджено концепцію безумовного базового доходу як один з векторів реформування соціальної держави. Безумовний базовий дохід визначено як новітній інструмент соціальної політики, альтернативна форма соціального забезпечення, що гарантує кожному безумовний мінімум грошового забезпечення, який виплачується на додаток до інших (за їх наявності) доходів, отримуваних особою, в умовах масштабних змін на ринку праці, технологізації та інших новітніх викликів.

Удосконалено:

– теоретико-методологічні позиції щодо системи екзогенних та ендогенних чинників, які спричиняють модернізацію інституту соціальної держави усіх типів, визначають загальну перспективу, конфігурацію цього інституту. Визначальними чинниками, котрі у свою чергу активізують інші, визначено економічну глобалізацію, технологічний прогрес і демографічний дисбаланс;

– розуміння спільної траєкторії реформ усіх моделей соціальної держави – до активізації працездатної особи, побудови держави соціальних інвестицій (трудової держави, активізуючої держави та ін.). Така реконструкція соціальної держави супроводжується переходом від традиційної політики заміщення доходів (пенсійне страхування, соціальне страхування на випадок безробіття тощо) до збільшення участі в ринку праці, вкладення в людський капітал за одночасного звуження соціальних витрат держави;

– оцінку схвальних і критичних аргументів щодо перспективи практичного впровадження концепції безумовного базового доходу в контексті реформи соціальної держави. Застереженнями визначено фінансову утрудненість впровадження, ймовірність росту податків, ризик зниження стимулів до праці тощо, а потенційними перевагами – здатність пом'якшити негативні для людини наслідки економічної глобалізації та технологічної революції.

Отримали подальший розвиток:

– підходи щодо розуміння особливостей видозміни нордичної моделі соціальної держави шляхом конвергенції соціал-демократичних і неоліберальних цінностей під впливом, найперше, старіння населення та зростання чисельності мігрантів у країнах впровадження моделі. Особливостями нинішньої нордичної моделі визначено: послаблення принципу універсальності, скорочення соціальних гарантій за одночасного наповнення змісту цієї моделі механізмами активізації особи щодо питань добробуту;

– визначення специфіки неоліберальної моделі соціальної держави, в якій сфера відповідальності держави за добробут громадян порівняно звужена, а різноманітні нерівності зростають. Відзначено: посилення стимулювання індивідуальної активності особи, спрямованої на ріст доходів; інвестування в особистісний соціальний капітал для подальшого зменшення фінансового навантаження на інститут соціальної держави; посилення дисциплінарного підґрунтя соціальної держави; маркетизація соціальної держави;

– політологічні підходи в оцінці якості адаптації до новітніх викликів консервативної (корпоративістської) моделі соціальної держави. Доведено порівняно сповільнений темп реформ соціальної сфери в країнах з цією моделлю. Відзначено звуження традиційних програм соціального страхування, впровадження численних стимулів до праці, тобто поступове привнесення в консервативну модель неоліберальних характеристик;

– узагальнення закордонного досвіду пілотних проєктів щодо впровадження безумовного базового доходу на прикладі низки країн (Індія, Канада, США та ін.), а також оцінка перспективи їх реалізації в Україні.

Дослідження формує наукові уявлення про: 1) динаміку змін інституту соціальної держави; 2) комплекс чинників, які сприяють видозміні класичних моделей соціальної держави; 3) вектори модернізації інституту соціальної держави; 4) безумовний базовий дохід як один з інструментів реформування соціальної держави.

Теоретико-методологічні положення та ідеї, розвинені в дисертації, доповідалися та обговорювалися на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях. Основні ідеї, положення та висновки дисертації викладені автором у тринадцяти публікаціях: шести статтях і семи тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Ключові слова: соціальна держава, моделі соціальної держави, соціальні права, економічна глобалізація, технологічна революція, модернізація, безумовний базовий дохід.

SUMMARY

Ziskin O. S. Institute of the social welfare state: approaches to modernization under conditions of the newest challenges. – Scientific qualification thesis retaining manuscript rights.

Thesis to obtain the scientific degree of Candidate of Political Science after speciality 23.00.02 – political institutions and processes. – South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odessa, 2021.

The purpose of the dissertation is studying and evaluating the processes of modernization of the institution of the welfare state in the face of the latest challenges (economic globalization, technological revolution, etc.). There is has been identified the

factors that determine the need to change the model of the welfare state and determine the general perspective, the configuration of this institution. It`s determined the impact of globalization on the welfare state as a whole and its individual models. The influence of the technological factor on the modification of the institution of the welfare state is revealed. There are characterized the course and content of modernization of the Nordic model of the welfare state. The author 's estimation of efficiency of the neoliberal model of the social state and vectors of its modernization is offered. It`s compared the peculiarities of adaptation to the challenges of the present conservative (corporatist) model of the welfare state are revealed and the pace of its modernization in relation to other models of the welfare state. Scientific approaches to the understanding of unconditional basic income as one of the probable vectors of modernization of classical models of the welfare state are offered. Probable benefits and potential reservations for the practical implementation of unconditional basic income are identified. The dissertation systematizes the foreign experience of introduction of unconditional basic income and projects it on the perspective of introduction in Ukraine.

The object of research is the processes of modernization of classical models of the welfare state, and the subject of research - comparative and political conceptualization of the content and ways of modernization of the institution of the welfare state in the latest globalization and technological challenges.
The analysis of the problems of the welfare state is based on the methodological tools of neo-institutionalism (the welfare state is positioned as a political institution) and political comparative studies (studying the differences between the models of the welfare state in terms of content and mechanisms of its modernization).
The following research hypotheses are considered and confirmed:

1) the institution of the welfare state for several decades is in a zone of increasing existential risk. This is facilitated by economic globalization, the latest trends in the labor market, the technological revolution, migration processes, the change of the

family, and so on. The deconstruction of the welfare state was a reaction to its crisis. Developed countries construct the latest design of the welfare state largely depending on the institutionalized commitment to a certain classical model of the welfare state (social-democratic, conservative (corporatist), liberal);

2) classical models of the welfare state are now losing their basic characteristics; all models differ in the level of resistance to the latest challenges. The new "welfare architecture" is constructed by strengthening the neoliberal component in all models of the welfare state without exception: the emphasis is not on solving social problems, but on preventing them by activating citizens on welfare, social investment, increasing personal responsibility, etc. . Reducing social spending is increasingly a priority;

3) globalization and technological progress are not justified to consider as extremely destructive factors for the institution of the welfare state. Despite some adverse consequences for the functioning of classical models of the welfare state, these factors can stimulate further evolution of the institution of the welfare state, its way out of prolonged stagnation and maintaining itself as a political institution, but in an updated model. Thus, globalization and technological progress are both a challenge and a chance-prospect for the welfare state. Given the irreversibility of economic globalization and rapid technological progress, it is the institution of the welfare state must adapt, finding effective mechanisms to adapt to these processes: finding new sources of state budget, forming a culture of activism of the working population, etc .;

4) a promising direction for the renewal of the welfare state may be, despite the controversy, the introduction of unconditional basic income as a new potential form of social security. Such a tool is endowed with the potential ability to mitigate the negative effects on the well-being of a person of economic globalization and technological progress, to change the philosophy of work. As the unconditional basic income is currently expressed at the level of pilot projects, a scientific assessment of the risks and benefits of its potential implementation is important.

The study yielded results of scientific significance. In particular, the dissertation for the first time:

- defined the level of influence of economic globalization on the welfare state as a whole and its separate models. The complex of problems caused by economic globalization in relation to the Nordic, neoliberal and conservative (corporatist) models of the welfare state is clarified;

- revealed the role of the technological factor in changing the configuration of the institution of the welfare state: increasing risks for the welfare state (change in the labor market through the introduction of robotic equipment, the emergence of a platform economy, the development of freelance, etc.) and at the same time the opening of new opportunities (technical innovations can reduce costs in the social sphere). Possible mechanisms for mitigating the impact of the technological factor (taxation of robotic equipment, platform economy, etc.);

- studied from the standpoint of political science, the concept of unconditional basic income as one of the vectors of reforming the welfare state. Unconditional basic income is defined as the newest tool of social policy, an alternative form of social security that guarantees everyone an unconditional minimum of cash benefits paid in addition to other (if any) income received by a person in the context of large-scale changes in the labor market, technology and other latest challenges.

Improved:

- theoretical and methodological positions on the system of exogenous and endogenous factors that cause the modernization of the institution of the welfare state of all types, determine the general perspective, the configuration of this institution. The determining factors, which in turn intensify others, are economic globalization, technological progress and demographic imbalance;

- understanding of the common trajectory of reforms of all models of the welfare state - to the activation of the able-bodied person, the construction of a state of social

investment (labor state, activating state, etc.). Such reconstruction of the welfare state is accompanied by a transition from the traditional policy of income replacement (pension insurance, social insurance in case of unemployment, etc.) to increase participation in the labor market, investment in human capital while reducing social spending;

- assessment of positive and critical arguments on the prospects of practical implementation of the concept of unconditional basic income in the context of welfare state reform. The warnings identify the financial difficulties of implementation, the likelihood of tax increases, the risk of reduced incentives to work, etc., and the potential benefits - the ability to mitigate the negative effects of economic globalization and the technological revolution.

Received further development:

- approaches to understanding the peculiarities of the transformation of the Nordic model of the welfare state through the convergence of social democratic and neoliberal values under the influence, first of all, the aging of the population and the growth of migrants in the countries implementing the model. The peculiarities of the current Nordic model are determined by: weakening of the principle of universality, reduction of social guarantees while filling the content of this model with mechanisms of personal activation on welfare issues;

- determining the specifics of the neoliberal model of the welfare state, in which the sphere of responsibility of the state for the welfare of citizens is relatively narrowed, and various inequalities are growing. It is noted: strengthening the stimulation of individual activity of a person aimed at income growth; investing in personal social capital to further reduce the financial burden on the institution of the welfare state; strengthening the disciplinary basis of the welfare state; marketing of the welfare state;

- political science approaches in assessing the quality of adaptation to the latest challenges of the conservative (corporatist) model of the welfare state. The relatively slow pace of social reforms in countries with this model is proved. The narrowing of

traditional social insurance programs, the introduction of numerous incentives to work, ie the gradual introduction of neoliberal characteristics into the conservative model;

- generalization of foreign experience of pilot projects on the introduction of unconditional basic income on the example of a number of countries (India, Canada, USA, etc.), as well as assessment of the prospects for their implementation in Ukraine.

The study forms scientific ideas about: 1) the dynamics of change in the institution of the welfare state; 2) a set of factors that contribute to the modification of classical models of the welfare state; 3) vectors of modernization of the institution of the welfare state; 4) unconditional basic income as one of the tools for reforming the welfare state.

Theoretical and methodological provisions and ideas developed in the dissertation were reported and discussed at national and international scientific and practical conferences. The main ideas, provisions and conclusions of the dissertation are presented by the author in thirteen publications: six articles and seven abstracts of speeches at scientific and practical conferences.

Key words: welfare state, models of welfare state, social rights, economic globalization, technological revolution, modernization, unconditional basic income.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Зіскін, О. С. (2019). Вплив глобалізації на інститут соціальної держави: руйнація чи модернізація? *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, 2 (6),* 108-117.

2. Зіскін, О. С. (2019). Інститут соціальної держави: визначення чинників руйнівного впливу та оцінка перспектив функціонування. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Міжнародні відносини, 8 (392)*, 56-62.

3. Зіскін, О. С. (2019). Концепція безумовного базового доходу: підтримка та критика практичного впровадження. *Політикус, 5,* 10-14.

4. Зіскін, О. С. (2019). Країни ЄС як апробаційний майданчик концепції безумовного базового доходу: аналіз пілотних проєктів та оцінка перспектив. *Evropský politický a právní diskurz, 6 (5),* 102-108.

5. Зіскін, О. С. (2019). Теоретико-методологічне підґрунтя аналізу інституту безумовного базового доходу як механізму реформування соціальної держави. *Держава і право. Серія Політичні науки, 85*, 360-371.

6. Наумкіна, С. М., Зіскін, О. С. (2019). Технологічний чинник видозміни інституту соціальної держави. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія Політичні науки, 4*, 53-58.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Зіскін, О. С. (2019). Досвід країн Північної Америки щодо впровадження інституту безумовного базового доходу. In: Сучасні перспективи розвитку науки: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (10–11 вересня 2019 р., м. Київ). Київ: Міжнародний центр наукових досліджень, pp. 32-34.

2. Зіскін, О. С. (2019). Країни Азії та Африки як простір апробації інституту безумовного базового доходу. In: *Наукові теорії сьогодення та перспективи розвитку наукової думки: матеріали міжнародної наукової конференції* (Vol. 3) (11 жовтня 2019 р., м. Київ). Київ: Міжнародний центр наукових досліджень, pp. 68-72.

3. Зіскін, О. С. (2019). Модернізаційні процеси нордичної моделі соціальної держави. In: *Актуальні питання розвитку науки та освіти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Vol. 2) (19–20 жовтня 2019 р., м. Львів). Львів: Львівський науковий форум, pp. 27-29.

4. Зіскін, О. С. (2019). Зміст і наслідки впливу глобалізації на соціальну державу. In: *Сучасна парадигма публічного управління: матеріали І міжнародної науково-практичної конференції* (17–18 жовтня 2019 р., м. Львів). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, pp. 137-140.

5. Зіскін, О. С. (2019). Неоліберальна модель соціальної держави: проблеми функціонування. In: *Динаміка розвитку сучасної науки: матеріали міжнародної наукової конференції* (15 листопада 2019 р., м. Чернігів). Чернігів: Міжнародний центр наукових досліджень, pp. 79-83.

6. Зіскін, О. С. (2019). Роль неоліберального інституту соціальної держави: кейси Австралії та Нової Зеландії. In: *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права*: матеріали XI міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (29–30 листопада 2019 р., м. Дніпро). Дніпро: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, pp. 11-12.

7. Зіскін, О. С. (2020). Особливості консервативної моделі соціальної держави. In: Сучасні виклики соціально-політичного розвитку: політико-правовий та соціально-економічний виміри: матеріали всеукраїнської наукової конференції (3 червня 2020 р., м. Одеса). Одеса: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», pp. 89-91.

ЗМІСТ

ВСТУП……17

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРОЦЕСІВ ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЙ……..…26

Висновки до розділу 1…….39

Список використаних джерел до розділу 1……...40

РОЗДІЛ 2. ПЕРСПЕКТИВА РЕФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: АНАЛІЗ ПРИЧИН…….53

2.1. Інститут соціальної держави: визначення чинників модернізації та оцінка перспектив функціонування……..53

2.2. Вплив економічної глобалізації на інститут соціальної держави…....63

2.3. Технологічний чинник видозміни інституту соціальної держави…...70

Висновки до розділу 2…….81

Список використаних джерел до розділу 2……...84

РОЗДІЛ 3. ПІДХОДИ ДО МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ КРИЗИ……..91

3.1. Модернізаційні процеси нордичної моделі соціальної держави……..91

3.2. Неоліберальна модель соціальної держави: проблеми функціонування……102

3.3. Консервативна модель соціальної держави: адаптація до викликів сьогодення…….112

Висновки до розділу 3……...122

Список використаних джерел до розділу 3…….126

РОЗДІЛ 4. БЕЗУМОВНИЙ БАЗОВИЙ ДОХІД ЯК МЕХАНІЗМ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ……..135

4.1. Безумовний базовий дохід: визначення поняття та теоретичного підґрунтя реалізації концепції.……135

4.2. Підтримка та критика концепції безумовного базового доходу та її практичного впровадження…….150

4.3. Досвід зарубіжних країн щодо впровадження безумовного базового доходу: проєкція на українські реалії.....161

Висновки до розділу 4……...187

Список використаних джерел до розділу 4…….190

ВИСНОВКИ…….199

ДОДАТОК 1. ……207

В С Т У П

Актуальність теми дослідження. Соціальна держава як інститут нині перебуває на етапі затяжної кризи, яка наростає впродовж майже півстоліття. Вона зіткнулася з комплексом викликів: одні з них – екзогенні, зумовлені посиленням міжнародної взаємозалежності; інші – ендогенні, зумовлені внутрішніми соціально-демографічними, економічними та політичними чинниками. Найважливіші серед них – економічна глобалізація, технологічний прогрес, демографічний дисбаланс та ін., до яких соціальна держава в її нинішній конфігурації не адаптована.

Незалежно від впроваджуваної моделі соціальної держави, більшість розвинених країн мають спільні проблеми, пов'язані зі зростанням витрат на соціальну сферу, висхідною нерівністю, потребою суворої бюджетної економії, посиленням міжнародної конкуренції тощо. Технологічна революція ще більше посилює економічну незахищеність і різноманітні форми нерівності, а цінність громадянина дедалі частіше визначається винятково його значущістю як працівника та платника податків. Ці процеси спричиняють, з одного боку, зменшення розмірів соціальних виплат, звуження обсягів пропонованих соціальних послуг, підняття пенсійного віку, а з іншого – активізацію популістів, загальну радикалізацію політики, деформацію ліберальної демократії в напрямку нелібералної тощо. Згадані процеси посилилися після початку у 2008 р. глобальної фінансової кризи, наслідки якої відчутні досі. Помітно, що соціальні держави є занадто дорогими та громіздкими системами. Відтак нині спостерігається певна деконструкція соціальної держави як реакція на її затяжну кризу.

Такі процеси увиразнилися в політологічному дискурсі, де домінує теза про кризовий етап функціонування інституту соціальної держави, і навіть його функціонування часто розглядається як таке, що спричиняє кризи в економіці чи політиці. Очевидно, що класичні моделі соціальної держави – нежиттєздатні та потребують перегляду. Сформований науковий, громадсько-політичний консенсус щодо потреби зміни політичного дизайну інституту соціальної держави, яка увійшла в серйозну екзистенційну кризу.

Відтак актуалізується питання визначення перспектив наразі нестійкого інституту соціальної держави, створення «нової архітектури» добробуту. Потребує переосмислення траєкторія розвитку соціальної держави з огляду на зміни, спричинені економічною глобалізацією, Четвертою технологічною революцією, старінням населення, змінами на ринку праці, міграційними кризами тощо.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Тема та зміст дисертації є складовою комплексної науково-дослідної теми кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» в межах науково-дослідної теми «Соціально-політичні проблеми України в контексті глобальних процесів» (№ державної реєстрації 0114U007155), одним із виконавців якої є дисертант.

Мета та завдання дослідження. *Метою* дисертації є вивчення та оцінка процесів модернізації інституту соціальної держави в умовах новітніх викликів (економічна глобалізація, технологічна революція та ін.).

Для досягнення мети були поставлені *завдання*:

– з'ясувати чинники, що зумовлюють необхідність модернізації соціальної держави та визначають загальну перспективу, конфігурацію цього інституту;

– визначити вплив економічної глобалізації на інститут соціальної держави в цілому та окремі її моделі;

– розкрити вплив технологічного чинника на видозміну інституту соціальної держави;

– охарактеризувати перебіг і зміст модернізації нордичної моделі соціальної держави;

– оцінити проблеми функціонування неоліберальної моделі соціальної держави та вектори її модернізації;

– виявити особливості адаптації до викликів сьогодення консервативної (корпоративістської) моделі соціальної держави та зіставити темпи її модернізації співвідносно інших моделей соціальної держави;

– запропонувати наукові підходи до розуміння безумовного базового доходу як одного з підходів до модернізації класичних моделей соціальної держави;

– визначити можливі позитивні та критичні аспекти практичного впровадження інституту безумовного базового доходу;

– систематизувати закордонний досвід (пілотні проєкти) щодо впровадження безумовного базового доходу та спроєктувати його на перспективу впровадження в Україні.

Об'єктом дослідження є процеси модернізації класичних моделей соціальної держави.

Предметом дослідження є порівняльно-політологічний аналіз змісту і шляхів модернізації інституту соціальної держави в умовах новітніх глобалізаційних і технологічних викликів.

Методологія дослідження. Аналіз проблематики соціальної держави уможливлюється завдяки методологічному інструментарію неоінституціоналізму (соціальна держава позиціюється як політичний інститут) та політичної компаративістики (вивчення відмінностей між моделями соціальної держави щодо змісту та механізмів її модернізації). Дослідження також базується на теоретико-

методологічному синтезі філософського, історичного, юридичного та іншого аналізу ідей про соціальну державу та шляхи її реформування.

На такому методологічному підґрунті розглядаються дослідницькі гіпотези:

1) інститут соціальної держави упродовж кількох десятиліть перебуває в зоні наростального екзистенційного ризику. Цьому сприяють економічна глобалізація, новітні тенденції на ринку праці, технологічна революція, міграційні процеси, видозміна інституту сім'ї тощо. Деконструкція соціальної держави стала реакцією на її кризу. Новітній дизайн соціальної держави розвинені країни конструюють значною мірою узалежнено від інституціоналізованої прихильності до певної класичної моделі соціальної держави (соціал-демократичної, консервативної (корпоративістської), ліберальної);

2) класичні моделі соціальної держави нині втрачають свої базові характеристики; усі моделі відрізняються за рівнем стійкості до новітніх викликів. Нова «архітектура добробуту» конструюється шляхом посилення неоліберальної складової в усіх без винятку моделях соціальної держави: акцент робиться не на розв'язанні соціальних проблем, а на запобіганні їм шляхом активізації громадян щодо питань добробуту, соціального інвестування в людину, зростання сфери персональної відповідальності кожного тощо. Пріоритетом щораз частіше постає зменшення соціальних витрат;

3) глобалізацію та технологічний прогрес не виправдано розглядати як виключно руйнівні для інституту соціальної держави чинники. Попри певні несприятливі наслідки для функціонування класичних моделей соціальної держави, ці чинники здатні стимулювати подальшу еволюцію інституту соціальної держави, його вихід зі затяжної стагнації та збереження себе надалі як інституту політики, але в оновленій моделі. Відтак глобалізація та технологічний прогрес є і викликом, і шансом-перспективою для соціальної держави. З огляду на незворотність процесів економічної глобалізації та стрімкого прогресу технологій,

саме інститут соціальної держави має пристосуватися, відшукавши дієві механізми адаптації до цих процесів: віднайдення нових джерел наповнення державного бюджету, формування культури активізму працездатного населення тощо;

4) перспективним напрямом оновлення соціальної держави може стати, попри контроверсійність, запровадження безумовного базового доходу як нової потенційної форми соціального забезпечення. Такий інструмент наділений потенційною здатністю пом'якшити негативні впливи на добробут особи економічної глобалізації та технологічного прогресу, змінити філософію праці. Оскільки безумовний базовий дохід наразі увиразнений на рівні пілотних проєктів, то важлива наукова оцінка ризиків і переваг від потенційного його впровадження.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена сукупністю завдань і способами їх розв'язання. В межах здійсненого автором дослідження отримано результати, що мають наукове значення.

Вперше:

– визначено рівень впливу економічної глобалізації на соціальну державу в цілому та окремі її моделі. З'ясовано комплекс проблем, які спричиняє економічна глобалізація щодо нордичної, неоліберальної та консервативної (корпоративістської) моделей соціальної держави;

– розкрито роль технологічного чинника у зміні конфігурації інституту соціальної держави: посилення ризиків для соціальної держави (зміна ринку праці через впровадження роботизованої техніки, появу платформової економіки, розвиток фрілансу тощо) і водночас відкриття нових можливостей (технічні інновації здатні зменшити витрати на соціальну сферу). Визначені можливі механізми пом'якшення впливу технологічного чинника (оподаткування роботизованої техніки, платформової економіки тощо);

– з позицій політичної науки досліджено концепцію безумовного базового доходу як один з векторів реформування соціальної держави. Безумовний базовий дохід визначено як новітній інструмент соціальної політики, альтернативна форма соціального забезпечення, що гарантує кожному безумовний мінімум грошового забезпечення, який виплачується на додаток до інших (за їх наявності) доходів, отримуваних особою, в умовах масштабних змін на ринку праці, технологізації та інших новітніх викликів.

Удосконалено:

– теоретико-методологічні позиції щодо системи екзогенних та ендогенних чинників, які спричиняють модернізацію інституту соціальної держави усіх типів, визначають загальну перспективу, конфігурацію цього інституту. Визначальними чинниками, котрі у свою чергу активізують інші, визначено економічну глобалізацію, технологічний прогрес і демографічний дисбаланс;

– розуміння спільної траєкторії реформ усіх моделей соціальної держави – до активізації працездатної особи, побудови держави соціальних інвестицій (трудової держави, активізуючої держави та ін.). Така реконструкція соціальної держави супроводжується переходом від традиційної політики заміщення доходів (пенсійне страхування, соціальне страхування на випадок безробіття тощо) до збільшення участі в ринку праці, вкладення в людський капітал за одночасного звуження соціальних витрат держави;

– оцінку схвальних і критичних аргументів щодо перспективи практичного впровадження концепції безумовного базового доходу в контексті реформи соціальної держави. Застереженнями визначено фінансову утрудненість впровадження, ймовірність росту податків, ризик зниження стимулів до праці тощо, а потенційними перевагами – здатність пом’якшити негативні для людини наслідки економічної глобалізації та технологічної революції.

Отримали подальший розвиток:

– підходи щодо розуміння особливостей видозміни нордичної моделі соціальної держави шляхом конвергенції соціал-демократичних і неоліберальних цінностей під впливом, найперше, старіння населення та зростання чисельності мігрантів у країнах впровадження моделі. Особливостями нинішньої нордичної моделі визначено: послаблення принципу універсальності, скорочення соціальних гарантій за одночасного наповнення змісту цієї моделі механізмами активізації особи щодо питань добробуту;

– визначення специфіки неоліберальної моделі соціальної держави, в якій сфера відповідальності держави за добробут громадян порівняно звужена, а різноманітні нерівності зростають. Відзначено: посилення стимулювання індивідуальної активності особи, спрямованої на ріст доходів; інвестування в особистісний соціальний капітал для подальшого зменшення фінансового навантаження на інститут соціальної держави; посилення дисциплінарного підґрунтя соціальної держави; маркетизація соціальної держави;

– політологічні підходи в оцінці якості адаптації до новітніх викликів консервативної (корпоративістської) моделі соціальної держави. Доведено порівняно сповільнений темп реформ соціальної сфери в країнах з цією моделлю. Відзначено звуження традиційних програм соціального страхування, впровадження численних стимулів до праці, тобто поступове привнесення в консервативну модель неоліберальних характеристик;

– узагальнення закордонного досвіду пілотних проєктів щодо впровадження безумовного базового доходу на прикладі низки країн (Індія, Канада, США та ін.), а також оцінка перспективи їх реалізації в Україні.

Практичне значення одержаних результатів визначається їх актуальністю, новизною та висновками – загальнотеоретичними й практичними. Теоретична цінність положень дисертації полягає не тільки в їх концептуальному, а й дискусійно-постановочному характері. Дослідження формує наукові уявлення

про: 1) еволюцію інституту соціальної держави; 2) комплекс чинників, які видозмінюють класичні моделі соціальної держави; 3) вектори модернізації інституту соціальної держави; 4) безумовний базовий дохід як один з потенційних інструментів реформування соціальної держави. Основні положення та висновки роботи можуть використовуватися в навчальному процесі при підготовці лекцій, підручників із політологічних дисциплін, навчальних курсів із вивчення соціальної політики, а також у практичній діяльності громадських активістів та інших суб'єктів політики.

Апробація результатів дисертації. Теоретико-методологічні положення та ідеї, розвинені в дисертації, доповідалися та обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях: «Сучасні перспективи розвитку науки» (м. Київ, 10–11 вересня 2019 р.), «Наукові теорії сьогодення та перспективи розвитку наукової думки» (м. Київ, 11 жовтня 2019 р.), «Сучасна парадигма публічного управління» (м. Львів, 17–18 жовтня 2019 р.), «Актуальні питання розвитку науки та освіти» (м. Львів, 19–20 жовтня 2019 р.), «Динаміка розвитку сучасної науки» (м. Чернігів, 15 листопада 2019 р.), «Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права» (м. Дніпро, 29–30 листопада 2019 р.). Дисертація обговорювалася на методологічних семінарах кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (2015–2020 рр.).

Публікації. Основні ідеї, положення та висновки дисертації викладені автором в 13 публікаціях, 6 з яких надруковані у фахових наукових виданнях із політичних наук, з яких 4 – у міжнародних і вітчизняних виданнях, включених у міжнародні наукометричні бази, 7 – у тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Специфіка проблем, що стали об'єктом дисертації, зумовили її логіку та структуру. Робота складається зі вступу,

чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списків використаних джерел до розділів (251 джерело). Загальний обсяг – 210 сторінок, з них основний текст – 169 сторінок.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРОЦЕСІВ ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЙ

Соціальна держава впродовж майже півстоліття зазнає наростальної кризи. Цьому сприяють економічна глобалізація, технологічний прогрес, демографічний дисбаланс та низка інших чинників, до яких інститут соціальної держави в його нинішній конфігурації не адаптувалася. Незалежно від прихильності до певного типу соціальної держави, новітні країни мають спільні проблеми: зростання витрат на соціальну сферу, висхідна нерівність, потреба жорсткої бюджетної економії, необхідність підвищувати пенсійний вік та скорочувати обсяги соціальних виплат тощо. Технологічна революція останніх десятиліть, попри усі її переваги, ще більше посилює економічну незахищеність і нерівність. Згадані процеси посилилися з розгортанням у 2008 році глобальної фінансової кризи та європейської міграційної кризи 2015 року. Відтак очевидно: інститут соціальної держави став занадто дорогим і громіздким, наслідком чого є процеси його деконструкції.

Такі процеси увиразнилося в політологічному дискурсі. Тут домінує підхід про кризовий етап функціонування інституту соціальної держави, і навіть його функціонування часто розглядається як таке, що спричиняє кризи в економіці чи політиці. Очевидно, що класичні моделі соціальної держави – нежиттєздатні та потребують перезавантаження. Дослідники у своїй більшості одностайні щодо потреби перегляду політичного дизайну інституту соціальної держави, яка увійшла в серйозну екзистенційну кризу. Наявні наукові розвідки привертають увагу до питань перспективи нині нестійкого інституту соціальної держави, проєктування «нової архітектури» добробуту, майбутньої траєкторії розвитку інституту соціальної держави в контексті згаданих фундаментальних змін.

Коло питань, яке охоплює широка проблематика соціальної держави та реформування соціальної політики, віддавна увиразнене в політичній, економічній, філософській, соціологічній, юридичній, психологічній науках, науці державного управління та ін.

Аналізована в дисертації проблематика – незмінно гостра останнє півстоліття. Вона не втрачає своєї актуальності, однак вектори дискусій динамічно змінюються. Увага привертається до щораз нових аспектів функціонування інституту соціальної держави, шляхів його адаптації до викликів сьогодення або ж альтернативних до соціальної держави моделей соціальної політики. Розширення предметного поля дебатів про долю соціальної держави зумовлює поява щораз нових чинників, які деформують класичні моделі соціальної держави, перетворюючи їх на неефективні інститути. Оскільки виникають нові чинники зростання соціальної напруги, то й конструюються нові підходи щодо реагування на конкретні соціальні виклики задля стабілізації соціальної сфери.

Питання кризи соціальної держави активно дебатуються, однак їх динаміка випереджає науковий аналіз. Відтак чимало аспектів проблематики функціонування соціальної держави нині не досліджені в силу їх новизни. Водночас аналізовану тематику не можна віднести до таких, що опинилися на периферії наукового аналізу, бо проблеми соціального забезпечення торкаються усіх груп населення і зазвичай характеризуються певним рівнем гостроти, а відтак – представленості в політологічному дискурсі.

Щодо причин кризи соціальної держави та підходів до її модернізації в умовах новітніх викликів наявна значна кількість наукових джерел. Згрупуємо їх, відповідно до тих аспектів, якими вони значущі для вивчення предмета дисертації.

Історичним підґрунтям для вивчення проблематики соціальної держави є ідеї, увиразнені ще давньосхідними (Конфуцій), давньогрецькими (Піфагор, Геракліт, Платон, Арістотель, Полібій та ін.), давньоримськими (Цицерон та ін.)

мислителями. Вони виклали своє розуміння змісту та способів досягнення гармонії, рівності, узалежненості людини та держави тощо. Цінними для розуміння сутності проблематики соціальної держави є й підходи мислителів наступних епох, найперше – Просвітництва (Ґ. В. Ф. Гегель, В. фон Гумбольдта, Ш.-Л. Монтеск'є та ін.). Їх ідеї можна розглядати передумовами для наступного конструювання моделі соціальної держави. Проблематика власне соціальної держави зароджується у другій половині XIX століття; її започатковує німецький державознавець Л. фон Штайн, а відтак запропоновані ним концептуальні засади започаткували подальші дискусії про широкий спектр питань соціальної політики.

Від моменту старту кризи соціальної держави одразу почалися дебати щодо її причин. Однією з перших (1973 р.) була праця Дж. О'Коннора «Фіскальна криза держави» [109]. Р. Мішра у 1980 році опублікував працю «Держава добробуту в кризі» [104]. Отже, від початку 1980-х років більшість досліджень про державу добробуту стосувалася пошуку відповідей на питання, чи перебуває сучасна соціальна держава в кризі, а якщо «так», то якими є шляхи виходу з неї. У новому тисячолітті академічна спрямованість порівняльних досліджень соціальних держав рішуче перейшла від констатації стійкості соціальних держав до акценту на потребі радикальної модернізації соціальної держави або ж заміні її на іншу модель.

Розвиток і кризові явища соціальної держави проаналізували Е. Хубер і Дж. Стефенс [84]. Ф. Дж. Кастлес шляхом аналізу кризових явищ у функціонуванні соціальної держави прогнозує її перспективи [55]. Проблема перебуває в полі зору й низки українських дослідників [4; 9; 15; 29; 32; 33].

Сучасні дебати про соціальну державу розвиваються в напрямках або її критики, або закликів до модернізації. У політологічному дискурсі сьогодні домінують критичні до соціальної держави оцінки та переконання у нагальності проєктування «нової архітектури» добробуту, в якій особлива увага приділялася б

розв’язанню соціальних проблем не стільки коштом соціальних виплат певного типу, скільки запобіганням їх появи [15, с. 191].

Оскільки нашим завданням не є вивчення сутності, особливостей інституту соціальної держави, її типів (ці питання вже неодноразово досліджувалися з позицій різних наук), то найбільшу історіографічну цінність для нас становлять напрацювання, датовані від початку 1970-х років. Саме події того часу (т. зв. «другий дефолт долара» (1971) та перша нафтова або енергетична криза (1973–1975)) зумовили початки кризи соціальної держави, які в наростальній формі тривають й нині. Саме у цей час починає набирати оберти економічна глобалізація, яка й сьогодні є одним із визначальних чинників зміни конфігурації соціальної держави та її майбутніх перспектив.

Одні з перших робіт щодо економічних суперечностей функціонування соціальної держави належать німецькому досліднику Ю. Габермасу [25]. Аналізуючи процеси, які відбуваються з національними державами в умовах глобальної конкуренції, мислитель відзначає: «Глобалізація […] звужує простір для дій національних урядів, „відкриваючи” суверенні держави назовні, у напрямку до міжнародних режимів» [26, с. 107]. Дослідник відзначив: наступне падіння ефективності державних інститутів, що увиразнилося в «звуженні фіскальної основи соціальної політики» національних держав, послабленні керованості економічних процесів; «дефіцит керованості та легітимації», позаяк громадяни втрачають віру в те, що їх держава здатна керувати сучасними процесами та розв’язувати конкретні проблеми [26].

Відтак уже майже півстоліття наукові публікації з висхідною інтенсивністю увиразнюють тезу, що підходи до інституту соціальної держави як ефективного та перспективного інституту потребують перегляду. Домінує твердження, що інституту соціальної держави в його класичній конфігурації складно швидко й адекватно реагувати на щораз нові виклики, пов’язані з економічною

глобалізацією, технологічною революцією, демографічним дисбалансом, міграцією тощо. Найперше відзначається, що криза інституту соціальної держави виражається в «кризі перерозподілу, тобто відмови держави від частини своїх соціальних зобов'язань, у розмиванні почуття солідарності громадян» [3, с. 12].

Такі оцінки зумовлені тим, що вже зі середини 1970-х років найперше у країнах Західної Європи розпочався поступовий демонтаж інститутів держави добробуту. Причиною цьому була економічна рецесія, а відтак – стагнація, ріст безробіття та демографічні проблеми, що у свою чергу зумовило зменшення можливості фінансувати соціальну сферу, ослаблення соціальної ролі держави. Наявні моделі соціальної держави не «вписувалися» в нові політичні, економічні, соціальні та інші реалії, а відтак – уже наприкінці 1980-х років як у політичній, так і в академічній політологічній спільноті почала широко обговорюватися можливість видозміни парадигми соціальної політики в умовах, найперше, економічної глобалізації, а згодом – й інших новітніх викликів. Проблема функціонування соціальної держави практично одностайно вбачається дослідниками в тому, що вона «втрачає можливості здійснювати контроль за процесом переміщення капіталу» [14, с. 31].

У центр дискусії про перспективу соціальної держави поставлений шерег питань. Що ж має бути на чільному місці нової соціальної моделі – соціальне включення (інклюзія) чи соціальне виключення (ексклюзія), або ж, можливо, третій (компромісний) варіант? Чи буде ця оновлена модель соціальної держави відстоювати інтереси усіх, чи лише найбільш нужденних? Чи буде нова модель спрямована на досягнення високих стандартів життя або ж вибере варіант системи, яка забезпечуватиме винятково мінімальний рівень індивідуальної та колективної безпеки?

Відзначимо, що в оцінці впливу конкретних чинників, які впливають на ефективність інституту соціальної держави, відсутні одностайні оцінки.

Дослідники навіть у складних для соціальної держави факторах намагаються віднайти не лише загрози, а й переваги, мотивації для подальшого поступу.

Наше ознайомлення з історіографією проблематики кризи та реформування соціальної держави засвідчило неоднакову дослідницьку увагу до різних аспектів проблематики. Найбільша увага, видається, приділена з'ясуванню впливу на соціальну державу економічної глобалізації та демографічного дисбалансу. Натомість вплив інших чинників вивчений менше. Найменше досліджений технологічний чинник, вплив якого лише починає виразно відчуватися щодо соціальної сфери. Щодо міграційного чинника, то з огляду на його тривалу актуалізацію, а також максимальне загострення у 2015 році (міграційна криза в ЄС), його розробка набула нових акцентів. Втім, небагато дослідників досліджували ефективність сучасних соціальних держав під тиском імміграції. Нині наявні розвідки на прикладі кейсів окремих держав, зокрема, ФРН [3].

Для функціонування соціальної держави при визначенні реципієнтів певних соціальних виплат залишається значущим питання наявності умовної розмежувальної лінії між громадянами (підданими) певної держави та рештою населення, яке проживає на території певної держави, і попри відсутність сильного політико-правового зв'язку з державою, також має певний обсяг соціальних прав. Рівень участі у житті спільноти має бути чітко означений. Однак в епоху глобалізації, посилення міжнародної міграції ці питання загострюються. Г. Брокманн ще на рубежі тисячоліть писав про «парадокс імміграції та добробуту» [51], намагаючись з'ясувати, як примирити відкритість кордонів в епоху глобалізації з доволі сильною «замкнутістю» національної соціальної держави.

Е. Хубер і Дж. Стефенс [84], Ф. Дж. Кастелз [55], Р. Мішра [104] широко та критично аналізують вивчають питання кризи держави добробуту. Західноєвропейська криза держави добробуту досліджена В. Копрі [96].

Дебатується теза, що саме неолібералізм підірвав фундамент тривалий час успішного інституту соціальної держави [115; 119; 120].

Одні з перших досліджень проблематики соціальної держави в Україні були проведені В. Бабкіним [1], О. Скрипнюком [22], В. Шаповалом [34], І. Яков'юком [36] та ін. Дослідники, попри кризові явища в функціонуванні соціальної держави, незмінно розглядають її базовою цінністю та засадничим принципом демократичного конституційного ладу [17]. Перспективи соціальної держави вбачає й дослідниця О. Піщуліна [20].

Вивчення представлених у вітчизняній науці розробок на тему соціальної держави засвідчує увиразненість доволі значного дослідницького інтересу до таких тем, як: еволюція інституту соціальної держави та політико-правової думки про нього; взаємодія інституту соціальної держави з іншими акторами політики; механізми реалізації засад, принципів соціальної держави; моделі соціальної держави з акцентом на відмінності між ними та порівняльній оцінці ефективності функціонування; з'ясування суперечностей у функціонуванні певних моделей соціальної держави; вивчення особливостей процесів модернізації сучасних національних соціальних держав; перспективи еволюції інституту соціальної держави в Україні тощо.

Відзначимо, що в українському політологічному дискурсі тематика соціальної держави хоч і доволі широко представлена, але не відбиті найновіші тенденції еволюції цього політичного інституту. Якщо проблематиці впливу економічної глобалізації, демографічного дисбалансу на інститут соціальної держави приділена порівняно значна увага, то, до прикладу, вплив технологічної революції є «білою плямою».

Вплив глобалізації на соціальну державу проаналізований вітчизняними дослідниками А. Бадидою [2], В. Бульбою [4], О. Головащенком [7], В. Дзюндзюком [9], І. Кресіною [15], Н. Хомою [15; 29; 32; 33] та ін. Значну увагу

цьому питанню приділили закордонні учені: А. Аткінсон [41], А. Берґх [45; 46], С. Берґер [44], Д. Брейді [50], П. Геншель [73], Ф. Дорн [60], К. Зурло та Т. К. Кім [93], Б. Кіттел і Х. Віннер [94], Т. Нільсон [45; 46], П. Пірсон [112], Н. Спірідонова [23], С. Шінке [60] та ін. Дж. Ґарретт та Д. Мітчелл [72] проаналізували вплив економічної глобалізації на питання оподаткування, а відтак – і на державні витрати. Ґ. Ґозґор і П. Ранджан [76] дослідили наслідки економічної глобалізації на зростання нерівності. А. Разін, Е. Садка та А. Х. Шеммер [113] встановили взаємозалежність між оподаткуванням, наданням соціальних пільг та економічною глобалізацією.

Аналізована проблематика представлена в розвідках й вітчизняних вчених, зокрема:

– Н. Топішко [24] вивчає вплив економічної глобалізації на європейську соціальну модель, напрямки адаптації європейських моделей соціального захисту населення до глобалізації та наростання кризових явищ в економіці. Дослідницею запропоноване авторське бачення шляхів досягнення балансу між обсягом соціальних зобов'язань держави та рівнем їх реального фінансового забезпечення;

– А. Бадида віднесла глобалізацію до основних чинників, які впливають на зміну розуміння сутності соціальної держави [2];

– О. Головащенко аргументує: сучасний етап розвитку соціальної державності відбувається під значним впливом вимог економічної глобалізації, саме – зменшується здатність національних держав самостійно формувати та реалізовувати власну соціальну політику [7, с. 4].

Вплив технологічного чинника на соціальну державу з'ясовували С. Бекер [43], М. Блікс [49], Е. Брінйолфссон [52; 53], Б. Ґрейв [77], С. Делвін [59], В. Люблінський [18], А. Макафі [52; 53], М. Форд [67] та ін. К. Б. Фрей і М. А. Осборн [69; 70] одними з перших привернули увагу до проблеми технологічного

безробіття, зумовленого стрімкою роботизацією виробництва. Цю тему розвивають Р. Капелюшніков [88], Дж. Ріфкін [114] та ін.

Увагу учених дедалі частіше привертає питання впливу на функціонування соціальної держави динамічно наростальної платформової економіки, нестандартних робочих місць, самозайнятості, фрілансу тощо. Ці питання є в полі наукової зацікавленості А. Фрадкіна та С. Фарронато [64], а також низки інших учених. Відзначимо, що ця тема набирає актуальності на сторінках «The Financial Times», «The Wall Street Journal», «Frankfurter Allgemeine Zeitung», «The New York Times» та інших провідних світових видань.

Оскільки ми порівнюємо зміст реформування трьох класичних моделей соціальної держави (нордичної (соціал-демократичної), неоліберальної та консервативної (корпоративістської)), то історіографія дослідження охоплює наукові розвідки, які вивчають кейси країн, обраних для вивчення в дисертації. Найперше виділимо праці щодо класифікації соціальних держав, теоретико-методологічного аналізу моделей цього інституту. Питання було започатковане західною політичною наукою [40; 112]. Одним із перших аналіз моделей соціальної держави запропонував данський соціолог Ґ. Еспін-Андерсен [63]. З вітчизняних дослідників цього аспекту виділимо науковий доробок Д. Сковронського [21] і Н. Хоми [29]. Відзначимо: в аналізі всіх класичних моделей соціальної держави останнє десятиліття домінують критичні оцінки ефективності їх функціонування та окреслюються вектори поточних і перспективних реформ.

Нордична (скандинавська; донедавна найчастіше уживаною була назва «соціал-демократична») модель у дисертації вивчається на прикладі кількох країн, які увиразнюють її характеристики – Данії, Норвегії, Швеції та Фінляндії. Критичний аналіз функціонування цієї моделі має як у закордонній, так і вітчизняній політичній науці, довготривалу традицію [27; 28]. Виявлені раніше першопричини кризи нордичної моделі останніми роками доповнилися низкою

новітніх викликів, що поглибили кризові явища, попри порівняно довготривалу стійкість цієї моделі.

Б. Ґрейв [77] порівнює окремі нордичні країни між собою щодо параметрів соціальної держави, а також зіставляє країни цієї моделі з країнами інших моделей соціальної держави. С. Шкірчак [35] на прикладі країн Північної Європи розглянув сучасні тенденції модернізації європейської соціальної держави під впливом економічної глобалізації та світових економічних криз. Дослідник вказав на основні відмінності в подоланні кризових явищ у соціальній сфері між скандинавськими країнами та іншими країнами Західної Європи.

Ми опиралися, найперше, на комплексні дослідження щодо реформування нордичної моделі соціальної держави [97; 105]. Традиційно найбільша увага приділена в межах цієї моделі кейсу Швеції [38; 103; 86; 111]. Вочевидь підвищений науковий інтерес до кейсу цієї країни пов'язаний з тим, що в ході європейської міграційної кризи 2015 року саме Швеція прийняла найбільше мігрантів. Данія аналізується як яскравий приклад занепаду нордичної моделі держави добробуту та її зближення з неоліберальною моделлю [42]. Кейсу Норвегії приділена увага в контексті вивчення досвіду довготривало ефективного розпорядження влади доходами від видобутку природних ресурсів із подальшим перерозподілом на соціальну сферу [79; 80], а також новітніх викликів її стабільності [124]. Фінський досвід реформування соціальної держави вивчається, найперше, в контексті експерименту зі впровадження безумовного базового доходу [91].

Традиційно неоліберальна модель аналізується, найперше, на прикладі інститутів соціальної держави США та Великої Британії. Американські дослідники пропонують авторські бачення наслідків зростання нерівності в умовах поступового занепаду інституту соціальної держави [126]. Щодо проблеми соціальної сфери Великої Британії, то Дж. Довард [61], Д. Кемпбелл [54], А.

Серрієн [128] запропонували новітні підходи до вивчення комплексу проблем соціальної сфери цієї держави, а також вони прогнозують перспективи держави добробуту. Водночас у дисертації ми звертаємося до кейсів таких країн неоліберальної моделі, які вкрай нечасто досліджуються вітчизняною політичною наукою – Австралії [47; 82; 123; 132; 133] і Нової Зеландії [65; 66; 83; 99; 116]. Також на прикладі кейсів США [117] та Австралії [125] проаналізована тенденція маркетизації соціальної держави, яка нині демонструє наростальну динаміку.

Консервативна (корпоративістська) модель вивчається на прикладі ФРН як країни-родоначальниці цієї концепції соціальної держави [31]. Аналіз історіографії засвідчив, що в наявних дослідженнях підкреслюється затяжний, надмірно повільний процес відходу від бісмарківської моделі соціальної держави [37]. Зміни в німецькій соціальній політиці від часу об'єднання держави досліджують Ф. Нуллмаєр [108], М. Ґ. Шмідт [119] та ін. Ф. Бланк приділив увагу питанню стійкості німецької соціальної держави останніх років [48], а низка дослідників констатують поступовий занепад інституту соціальної держави в Німеччині [122]. Зокрема, Б. Пальєр досліджує широкий спектр питань, пов'язаних із кризою консервативної моделі соціальної держави [110].

Також питання кризи інституту соціальної держави в ФРН ґрунтовно вивчає О. Нахтвей [107]. Дослідники з'ясовують роль громадян у функціонуванні та реформуванні німецької соціальної держави [95]; тут не малу роль відіграють й міждисциплінарні дослідження, зокрема – на перетині з політичною психологією. Наявні наукові розвідки систематизують інформацію щодо спроб реформування бісмарківської моделі не лише в ФРН, а й в інших країнах, зокрема Франції [106].

Великий блок джерел щодо модернізації соціальної держави присвячений інституту безумовного базового доходу. Теоретико-методологічний аналіз безумовного базового доходу провів П. Ван Пейріс [129; 130; 131]. Щодо перспективи його впровадження в політологічному дискурсі розгорнулися широкі

дискусії – одні дослідники розглядають таку соціальну виплату новітньою перспективною до впровадження філософією соціальної політики, а інші – припускають утопічність такої соціальної моделі. Зокрема, критичну позицію обґрунтовує Дж. Кей [92]. Відсутність наукового консенсусу посилює те, що нині недостатньо реалізовано пілотних проєктів, які б підтвердили ті чи інші гіпотези учених. Такі практичні експерименти зі запровадження безумовного базового доходу лише віднедавна започатковані й одразу викликали зацікавлення вчених. Наприклад, Е. Лоурі [98] провела серію досліджень в Індії, Кенії та інших країнах, де реалізовувалися пілотні проєкти. Метою Е. Лоурі було знайти неспростовні докази практичної результативності виплат такого типу. Фінський експеримент щодо безумовного базового доходу проаналізував Н. Еппле [11]. В останні роки науковцями розглядалися кейси Індії [56; 85; 100], Італії [58; 89], Канади [57; 68; 71; 75; 90; 101], Намібії [134], Нідерландів [81], США [136], Уганди [102] та ін.

Основою для розуміння сутності інституту безумовного базового доходу є, найперше, розробки представників економічної науки. Американський дослідник-економіст Д. Аджемоґлу пропонує критичний аналіз доцільності впровадження безумовного базового доходу [39]. Натомість Р. Теобальд розглядає його впровадження наступним (прогресивним) етапом еволюції соціальної політики [127]. Долучилися до наукового обговорення проблематики безумовного базового доходу учені-економісти І. та Л. Гевлич [6], С. та А. Гончарові [8], О. і Т. Длугопольські [10], О. Корчинська [13], Ю. Кузнецов [16] та ін. М. Гагаріна та А. Муратназаров з позицій психологічної науки дослідили ставлення до безумовного базового доходу осіб з відмінними мотиваціями [5]. Ф. Воґейман підіймає моральні питання впровадження безумовного базового доходу [135]. Нечисельні розробки представлені в юридичній науці [19].

Аналіз широкого кола питань про соціальну державу в дисертації здійснюється на основі методологічного інструментарію неоінституціоналізму та

політичної компаративістики. Неоінституційний аналіз уможливив розгляд соціальної держави як політичного інституту, а політична компаративістика – вивчення відмінностей між моделями соціальної держави щодо змісту та механізмів її модернізації. Дослідження також базується на теоретико-методологічному синтезі філософського, історичного, юридичного та іншого аналізу ідей про інститут соціальної держави та шляхи його реформування, зокрема й шляхом впровадження інституту безумовного базового доходу.

Опираючись на таку методологію, для підтвердження/спростування висунуто кілька дослідницьких гіпотез:

1) інститут соціальної держави упродовж кількох десятиліть перебуває в зоні наростального екзистенційного ризику. Цьому сприяють економічна глобалізація, новітні тенденції на ринку праці, технологічна революція, міграційні процеси, видозміна інституту сім'ї тощо. Деконструкція соціальної держави є реакцією на її кризу. Новітній дизайн соціальної держави розвинені держави проєктують значною мірою узалежнено від інституціоналізованої прихильності до певної класичної моделі соціальної держави (соціал-демократичної, консервативної (корпоративістської), ліберальної);

2) класичні моделі соціальної держави нині втрачають свої первинні характеристики. Хоч усі такі моделі й відрізняються за рівнем стійкості до новітніх викликів, але всі вони дуже чутливі до них. Нова «архітектура добробуту» проєктується шляхом посилення неоліберальної складової в усіх без винятку моделях соціальної держави: акцент робиться не стільки на розв'язанні соціальних проблем, скільки на запобіганні їм шляхом активізації громадян щодо питань свого добробуту, соціального інвестування в людину, зростання сфери персональної відповідальності кожного тощо. Пріоритетом новітніх держав нині є зменшення соціальних витрат;

3) глобалізація та технологічний прогрес не виправдано розглядати як виключно руйнівні для інституту соціальної держави чинники. Попри певні несприятливі наслідки для функціонування класичних моделей соціальної держави, ці чинники здатні стимулювати подальшу еволюцію інституту соціальної держави, його вихід зі затяжної стагнації та збереження себе надалі як інституту політики, але в оновленій моделі. Відтак глобалізація та технологічний прогрес є і викликом, і шансом-перспективою для соціальної держави. З огляду на незворотність процесів економічної глобалізації та стрімкого прогресу технологій, саме інститут соціальної держави має пристосуватися, відшукавши дієві механізми адаптації до цих процесів: віднайдення нових джерел наповнення бюджетів, формування культури активізму працездатного населення тощо;

4) перспективним напрямом оновлення соціальної держави може стати впровадження безумовного базового доходу як нової потенційної форми соціального забезпечення. Такий інструмент наділений потенційною здатністю пом'якшити негативні впливи на добробут особи економічної глобалізації та технологічного прогресу, змінити філософію праці. Однак оскільки безумовний базовий дохід наразі впроваджується лише на рівні пілотних проєктів, то важлива наукова оцінка ризиків і переваг від потенційного його впровадження.

Висновки до розділу 1.

1. Історіографія проблематики соціальної держави останніми десятиліттями відійшла від вивчення сутнісних ознак особливостей цього політичного інституту, його моделей. Натомість вона сконцентрована на вивченні причин, наслідків його кризи, пошуку перспективних альтернатив класичним моделям соціальної держави. Найновіші дослідження проблематики акцентують на посиленні деконструкції соціальної держави від початку у 2008 році глобальної фінансової кризи та міграційної кризи у країнах ЄС 2015 року. Політологічний

дискурс демонструє сформований консенсус щодо зниження стійкості соціальної держави та нагальну необхідність зміни траєкторії її розвитку. Проявами кризи соціальної держави дослідники найчастіше називають зростання витрат на соціальну сферу, висхідну нерівність, жорстку бюджетну економію, вимушене підвищення пенсійного віку та скорочення обсягів соціальних виплат. Економічна глобалізація, технологічний прогрес, демографічний дисбаланс найчастіше називають чинниками, які вимагають конструювання «нової архітектури» добробуту.

2. Аналіз питань кризи та модернізації соціальної держави в дисертації здійснюється, найперше, на основі методологічного інструментарію неоінституціоналізму та політичної компаративістики. Неоінституційний аналіз уможливив розгляд соціальної держави як динамічного політичного інституту, а політична компаративістика – вивчення відмінностей моделей соціальної держави щодо механізмів її модернізації. Дослідження також базується на теоретико-методологічному синтезі філософського, історичного, юридичного та іншого аналізу ідей про інститут соціальної держави.

Список використаних джерел до розділу 1.

1. Бабкін, В. Д. (1998). Соціальна держава та захист прав людини. *Правова держава, 9,* 3-11.

2. Бадида, А. Ю. (2017). *Соціальна держава в умовах глобалізації: теоретичні та порівняльно-правові аспекти*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.

3. Большова, Н. Н. (2009). Кризис «социального государства» и массовая миграция как вызовы государству-нации в условиях глобализации (на примере ФРГ). *Вестник МГИМО-Университета, 5,* 1-15.

4. Бульба, В. (2012). Вплив глобалізації на трансформацію соціальних функцій держави. *Публічне управління: теорія та практика, 1 (9),* 194-199.

5. Гагарина, М. А., Муратназаров, А. К. (2019). Отношение к безусловному базовому доходу у лиц с различным уровнем мотивации избегания неудач. *E-Jornal Мир науки. Педагогика и психология, 2.* Retrieved from https://mir-nauki.com/PDF/08PSMN219.pdf

6. Гевлич, І. Г., Гевлич, Л. Л. (2016). Базовий дохід в контексті вирішення проблем соціального захисту населення України. *Економіка і організація управління, 22 (2),* 142-150.

7. Головащенко, О. С. (2016). Соціальна держава та виклики глобалізації. *Державне будівництво та місцеве самоврядування, 32,* 3-11.

8. Гончарова, С. Ю., Гончаров, А. Б. (2016). Соціальна концепція гарантованого (базового) доходу населення. *БізнесІнформ, 4*, 138-142.

9. Дзюндзюк, В. Б. (2018). Вплив глобалізації на сучасну державу. *E-Jornal Державне будівництво, 2*. Retrieved from http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2018-2/doc/1/1_1.pdf

10. Длугопольський, О. В., Длугопольська, Т. І. (2017). Концепція безумовного базового доходу як альтернатива Бісмарківській моделі держави добробуту: від теоретичних студій до експериментальних практик. *Економіка: реалії часу, 2 (30),* 32-46

11. Еппле, Н. (2015). *Фінський експеримент*. Available from https://zbruc.eu/node/44817

12. Колот, А. М., Герасименко, О. О. (2017). Соціальна держава: генезис та перспективи розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія і практика, 1*, 8-36.

13. Корчинська, О. О. (2018). Безумовний базовий дохід як інструмент управління бідністю. *Інтелект XXI, 2,* 98-101.

14. Кравець, Г. В. (2019). Теоретичне підґрунтя та сучасний зміст поняття «соціальна держава». *Політикус, 4,* 30-33.

15. Кресіна, І., Хома, Н. (2015). Моделі соціальної держави: модернізуючий вплив глобалізації. *Публічне право, 1 (17),* 185-196.

16. Кузнецов, Ю. (2019). Безусловный базовый доход и проблема ассиметрии информации. *Экономическая политика, Vol. 14, Iss 3*, 80-95.

17. Кушніренко, О. (2017). Соціальна держава як базова цінність та принцип конституційного ладу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Право*, *23*, 53-58.

18. Люблинский, В. В. (2018). Меняется ли характер социальной политики эпоху сетевого общества? *Власть, 8,* 67-74.

19. Новіков, Д. О. (2016). Перспективи дослідження теорії «безумовного основного доходу» наукою трудового права. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія Право, 25,* 33-41.

20. Пищуліна, О. (2011). Майбутнє соціальної держави – в пошуках нової моделі. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика, 1,* 14-20.

21. Сковронський, Д. М. (2016). Сучасні моделі соціальної держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія Юридичні науки, 850,* 264-271.

22. Скрипнюк, О. В. (2000). *Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики: до 10-річчя незалежності України*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, УМВ КНИТШ.

23. Спиридонова, Н. В. (2017). Влияние глобализации на формирование моделей социальной политики. *Проблемы современной экономики, 2*, 70-75.

24. Топішко, Н. П. (2015). Європейська соціальна модель і виклики глобалізації: пошук балансу потреб економіки і соціуму. *Вісник Житомирського державного технічного університету. Серія Економічні науки, 1 (71),* 135-143.

25. Хабермас, Ю. (2005). Кризис государства благосостояния и исчерпанность утопической энергии. In: Ю. Хабермас. *Политические работы* (pp. 87–113). Москва: Праксис.

26. Хабермас, Ю. (2005). Постнациональная констелляция и будущее демократии. In: Ю. Хабермас. *Политические работы* (pp. 269–340). Москва: Праксис.

27. Хома, Н. (2010). Криза скандинавської моделі соціальної держави: причина, наслідки, шляхи виходу. *Держава і право, 50,* 741-749.

28. Хома, Н. (2010). Особливості функціонування скандинавської моделі соціальної держави: порівняльний аспект. *Порівняльно-правові дослідження, 2*, 157-165.

29. Хома, Н. (2012). *Моделі соціальної держави: світовий та український досвід*. Київ: Юридична думка.

30. Хома, Н. М. (2010). Американський досвід функціонування соціальної держави. *Держава і право, 53*, 660-666.

31. Хома, Н. М. (2011). Модернізація німецької моделі соціальної держави. *Порівняльно-правові дослідження, 2*, 141-148.

32. Хома, Н. М. (2012). Основні тенденції у розвитку соціальної держави в умовах глобалізації. *Держава і право, 55,* 525-531.

33. Хома, Н. М. (2013). Модернізація парадигми соціальної держави. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія Політологія. Соціологія. Право, 3 (19)*, 43-47.

34. Шаповал, В. (2004). Конституційна категорія соціальної держави. *Право України, 5,* 14-19.

35. Шкірчак, С. І. (2016). До питання впливу економічних криз на трансформацію соціальної держави у країнах Північної Європи. *Наукові праці Чорноморського національного університету імені Петра Могили. Серія Політологія, Vol. 284, Iss. 272*, 86-91.

36. Яковюк, І. В. (2001). Соціальна держава: до визначення змісту поняття. *Вісник Академії правових наук України, 3 (26)*, 37-47.

37. *A Long Goodbye to Bismarck? The Politics of Welfare Reforms in Continental Europe* (2010). B. Palier (Ed.). Amsterdam: Amsterdam University Press.

38. Åberg, J. H. S. (2019). *Is There a State Crisis in Sweden? Society, 56 (1)*, 23-30.

39. Acemoglu, D. (2019). *Why Universal Basic Income might not be the answer*. Available from https://www.weforum.org/agenda/2019/06/why-universal-basic-income-is-a-bad-idea/

40. Arts, W., Gelissen, J. (2002). Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art Report. *Journal of European Social Policy, 12 (2),* 137-158.

41. Atkinson, A. (2002). Globalisation and the European welfare state at the opening and the closing of the twentieth century. In H. Kierzkowski (Ed.), *Europe and Globalisation. New York: Palgrave-MacMillan.*

42. Balorda, J. (2019). Denmark: The Rise of Fascism and the Decline of the Nordic Model. *Social Policy and Society, 18 (1),* 133-145.

43. Becker, S. (2019). Digital structural change and the welfare state in the 21st century. Frankfurt am Main: Deutsche Bank Research.

44. Berger, S. (2000). Globalisation and politics. *Annual Review of Political Science, 3,* 43-62.

45. Bergh, A., Nilsson, T. (2010). Do liberalization and globalisation increase income inequality? *European Journal of Political Economy, 26 (4),* 488-505.

46. Bergh, A., Nilsson, T. (2010). Good for living? On the relationship between globalization and life expectancy. *World Development, 38 (9),* 1191-1203.

47. Biddle, N., Bursian, O. (2013). *FactCheck: is poverty on the rise in Australia?* Available from https://theconversation.com/factchec

48. Blank, F. (2019). The state of the German social insurance state: Reform and resilience. *Social Policy & Administration.* Retrieved from https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/spol.12542

49. Blix, M. (2017). *Digitalization, Immigration and the Welfare State*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

50. Brady, D., Beckfield, J., Seeleib-Kaiser, M. (2005). Economic globalisation and the welfare state in affluent democracies, 1975–2001. American Sociological Review, 70, 921-948.

51. Brochmann, G. (1999). The mechanisms of control. In G. Brochmann, T. Hammar (Eds.), *Mechanisms of Immigration Control: A Comparative Analysis of European Regulation Policie*s (pp. 1-27). Oxford, Berg.

52. Brynjolfsson, E., McAfee, A. (2011). Race Against the Machines: How the Digital Revolution is Accelerating Innovation, Driving Productivity, and Irreversibly Transforming Employment and the Economy. Lexington (Mass.): Digital Frontier Press.

53. Brynjolfsson, E., McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. New York: WW Norton & Company.

54. Campbell, D. (15 Mar 2018). Concern at rising infant mortality rate in England and Wales. *The Guardian*.

55. Castles, F. G. (2004). *The Future of the Welfare State: Crisis Myths and Crisis Realities*. Oxford University Press.

56. Chakraborty, N. (2018). *Universal Basic Income the only way to provide security to India's poor*. Available from https://www.nationalheraldindia.com/opinion/universal-basic-income-the-only-way-to-provide-security-to-india-poor

57. Coelho, A. (2019). *Canada: Basic income proposed by more than half of Manitoba's political parties*. Available from https://basicincome.org/news/2019/08/canada-basic-income-proposed-by-more-than-half-of-manitobas-political-parties/

58. Colombino, U., Islam, N. (2018). Basic Income and Flat Tax: The Italian Scenario. *CESifo Forum, 19 (3)*, 20-29.

59. Devlin, S. (2017). *(In)Equality in the digital society. Workshop summary*. London: Friedrich-Ebert-Stiftung London Office, The New Economics Foundation.

60. Dorn, F., Schinke, C. (2018). Top income shares in OECD Countries: the role of government ideology and globalisation. *World Economy, 41 (9)*, 2491-2527.

61. Doward, J. Walker, A. (27 Oct 2018). Why are so many people sleeping rough on Britain's streets? *The Guardian*.

62. Engström, Ch. (2016). *Basic Income – A concrete and financed proposal for Sweden*. Available from https://christianengstrom.wordpress.com/2016/ 09/29/basic-income-a-concrete-and-financed-proposal-for-sweden/

63. Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.

64. Farronato, C., Fradkin, A. (2018). *The Welfare Effects of Peer Entry in the Accommodation Market: The Case of Airbnb*. NBER Working Paper No. 24361. *Retrieved from* https://www.nber.org/papers/w24361.pdf

65. Fletcher, M. (2019). *New Zealand's dismal record on child poverty and the government's challenge to turn it around*. Available from https://theconversation.com/new-zealands-dismal-record-on-child-poverty-and-the-governments-challenge-to-turn-it-around-115366

66. Fletcher, M. (2019). *Why New Zealand's government cannot ignore major welfare reform report*. Available from http://theconversation.com/why-new-zealands-government-cannot-ignore-major-welfare-reform-report-116895

67. Ford, M. (2015). *Rise of the Robots: Technology and the Threat of a Jobless Future*. New York: Basic Books.

68. Freeman, A. (27 Apr 2017). 4,000 Canadian families will soon get paid by Ontario for doing nothing. *Washington Post.*

69. Frey, C. B, Osborne, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? *Technol Forecast Social Change, 114,* 254-280.

70. Frey, C. B., Osborne, M. A. (2013). The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation? Oxford: Oxford Martin School. *Working Paper*.

71. Gardner, S. (2016). *On the Canadian prairie, a basic income experiment*. Available from https://www.marketplace.org/2016/12/20/world/dauphin/

72. Garrett, G., Mitchell, D. (2001). Globalisation, government spending and taxation in the OECD. *European Journal of Political Research, 39,* 145-177.

73. Genschel, P. (2004). Globalisation and the welfare state: A retrospective. *Journal of European Public Policy, 11,* 613-636.

74. Ghatak, M., Maniquet, F. (2019). Universal Basic Income: Some Theoretical Aspects. *Annual Review of Economics, 11,* 895-928.

75. Gillies, R. (2017). *Canada tests 'basic income' effect on poverty amid lost jobs*. Available from https://apnews.com/86d9747776a94e8d8949087abad979cc

76. Gozgor, G., Ranjan, P. (2017). Globalisation, inequality, and redistribution: Theory and evidence. *World Economy, 40 (12),* 2704-2751.

77. Greve, B. (2007). What Characterise the Nordic Welfare State Model. *Journal of Social Sciences, 3 (4),* 43-51.

78. Greve, B. (2017). *Technology and the future of work – The impact on labour markets and welfare states*. Cheltenham: Edward Elgar.

79. Halvorsen, K., Stjernø, S. (2008). *Work, Oil and welfare. The welfare state in Norway*. Oslo: Universitetsforlaget.

80. Halvorsen, R., Hvinden, B. Schøyen, M. A. (2016). The Nordic Welfare Model in the Twenty-First Century: The Bumble-Bee still flies! *Social Policy and Society, 15 (1),* 57-73.

81. Hamilton, T. B. (21 June 2016). The Netherlands' Upcoming Money-for-Nothing Experiment. *The Atlantic*.

82. Henriques-Gomes, L. (29 Jul 2019). Poverty is rising again in Australia and expert cites welfare changes as likely cause. *The Guardian*.

83. *History of the New Zealand Welfare System* (2018). Available from http://www.weag.govt.nz/background/history-welfare-system/

84. Huber, E., Stephens, J. (2001). *Development and Crisis of the Welfare State*. Chicago: University of Chicago Press.

85. *India's Experiment in Basic Income Grants* (2019). Available from http://globaldialogue.isa-sociology.org/indias-great-experiment-the-transformative-potential-of-basic-income-grants/

86. Johnson, S. (2019). *Egalitarian Sweden getting more unequal as tax cuts help the rich*. Available from https://www.reuters.com/article/us-sweden-equality-analysis/egalitarian-sweden-getting-more-unequal-as-tax-cuts-help-the-rich-idUSKCN1RL0WU

87. Kangas, O., Jauhiainen, S., Simanainen, M., Ylikännö, M. (Eds.) (2019). *The basic income experiment 2017–2018 in Finland. Preliminary results*. Helsinki: Ministry of Social Affairs and Health.

88. Kapeliushnikov, R. (2019). The phantom of technological unemployment. *Russian Journal of Economics, 5 (1),* 88-116.

89. Kaplan, A. (2016). *Italy: Basic Income Pilot Launched in Italian Coastal City*. Available from https://basicincome.org/news/2016/12/italy-basic-income-pilot-launched-italian-coastal-city/

90. Kassam, A. (1 Aug 2018). Ontario's new Conservative government to end basic income experiment. *The Guardian*.

91. Kauranen, A. (2019). *Finland's cabinet quits over failure to deliver healthcare reform*. Available from https://www.reuters.com/article/us-finland-government/finlands-cabinet-quits-over-failure-to-deliver-healthcare-reform-idUSKCN1QP0R6

92. Kay, J. (31 May 2016). With a basic income, the numbers just do not add up. *The Financial Times*.

93. Kim, T. K., Zurlo, K. (2009). How does economic globalisation affect the welfare state? Focusing on the mediating effect of welfare regimes. *Int J Soc Welfare, 18 (2),* 130-141.

94. Kittel, B., Winner, H. (2005). How reliable is pooled analysis in political economy? The globalization – welfare state nexus revisited. *European Journal of Political Research, 44,* 269-293.

95. Köppe, S., Ewert, B., Blank, F. (2016). Welfare user roles in a conservative welfare state. Are Germans citizens, consumers or co-producers? *Journal of International and Comparative Social Policy, 32 (1),* 1-16.

96. Korpi, W. (2003). Welfare-state regress in Western Europe: Politics, institutions, globalisation and Europeanization. *Annual Review of Sociology, 29,* 589-609.

97. Kuhle, S. (2006). Reform and consolidation of Scandinavian welfare states. *Journal of Societal and Social Policy, 3,* 73-106.

98. Lowrey, A. (2018). *Give People Money: How A Universal Basic Income Would End Poverty, Revolutionize Work, and Remake the World*. Crown Publishing.

99. Maloney, T. (2002). Welfare Reform and Unemployment in New Zealand. *Economica, 69 (274),* 273-293.

100. Masih, N. (18 Jan. 2019). Tiny Indian state proposes world's biggest experiment with guaranteed income. *The Washington Post.*

101. Mason, G. (2017). *Revisiting Manitoba's basic-income experiment*. Available from https://www.winnipegfreepress.com/opinion/analysis/revisiting-manitobas-basic-income-experiment-411490895.html

102. McFarland, K. (2016). *Uganda: two-year basic income pilot set to launch in 2017*. Available from https://basicincome.org/news/2016/11/

103. Milne, R. (26 Mar 2017). Sweden's immigrants struggle with jobs and integration. *Financial Times*.

104. Mishra, R. (1984). *The Welfare State in Crisis*. Brighton: Wheatsheaf Book.

105. Moene, K., Barth, E. (2004). Den skandinaviske likhetsmodellen. *Plan* 03/2004.

106. Morel, N., Touzet, C., Zemmour, M. (2017). A Bismarckian Type of Fiscal Welfare? Insights on the Use of Social Tax Expenditures in French Social and Employment Policy. *LIEPP Working Paper, 65*.

107. Nachtwey, O. (2018). *Germany's Hidden Crisis: Social Decline in the Heart of Europe*. New York – London: Verso Books.

108. Nullmeier, F. (2018). Changes in German Social Policy, 1990–2018. *Social Work and Society International Online Journal, 16 (2).*

109. O´Connor, J. (1973). *The Fiscal Crisis of The State*. New York: St. Martin's.

110. Palier, B. (2008). *A Long Good Bye to Bismarck? The Progressive Undermining of the legitimacy of traditional Welfare policies in Continental Europe*. Retrieved from http://rt6.hypotheses.org/files/2014/01/doc_Palier.doc

111. Pelling, L. (2019). *The Swedish face of inequality*. Available from https://www.socialeurope.eu/the-swedish-face-of-inequality

112. Pierson, P. (Ed.) (2001). *The New Politics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.

113. Razin, A., Sadka, E., Schwemmer, A. H. (2019). *Welfare state VS Market forces in a globalization era*. Available from https://www.nber.org/papers/w26201

114. Rifkin, J. (1995). *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: Putnam.

115. Rottenberg, C. (2018). *Neoliberalism has led to a crisis in care – and we urgently need to solve it*. Available from https://theconversation.com/profiles/ catherine-rottenberg-460247

116. Rutherford, H. (2018). *New Zealand unemployment rate falls to the lowest level in nearly a decade.* Available from https://www.stuff.co.nz/business/103553800/ jobless-rate-falls-to-the-lowest-level-in-nearly-a-decade

117. Salamon, L. M. (1993). The Marketization of Welfare: Changing Nonprofit and For-Profit Roles in the American Welfare State. *Social Service Review, 67 (1),* 16-39.

118. Samuelson, R. J. (31 Jul 2019). The indestructible welfare state. *The Washington Post.*

119. Schmidt, M. G. (2005). *Sozialpolitik in Deutschland*. Wiesbaden: VS Verlag.

120. Schram, S. F. (2015). *The Return of Ordinary Capitalism: Neoliberalism, Precarity, Occupy*. New York: Oxford University Press.

121. Schram, S. F. (2018). Neoliberalizing the Welfare State: Marketizing Social Policy/Disciplining Clients. In: Cahill, D., Cooper, M., Konings, M., Primrose, D. (Eds.), *The SAGE Handbook of Neoliberalism* (pp. 308-322). Thousand Oaks: SAGE Publications Ltd.

122. Seeleib-Kaiser, M. (2016). The End of the Conservative German Welfare State Model. *Social Policy & Administration, 50 (2),* 219-240.

123. Shaver, Sh. (2002). Australian Welfare Reform: From Citizenship to Supervision. *Social Policy & Administration, 36 (4),* 331-345.

124. Sørvoll, J. (2015). *The Norwegian Welfare State 2005–2015: Public attitudes, political debates and future challenges.* Available from https://blogs.kent.ac.uk/welfsoc/files/2015/05/S%C3%B8rvoll-2015-Norface-Nwelfare-state.docx.pdf

125. Spies-Butcher, B. (2014). Marketisation and the dual welfare state: Neoliberalism and inequality in Australia. *Economic and Labour Relations Review,* 25 *(2*), 185-201.

126. Stiglitz, J. (2012). *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future.* New York: W.W. Norton.

127. Theobald, R. (1967). *The Guaranteed Income: Next Step in Economic Evolution?* New York: Anchor.

128. Therrien, A. (2018). *Life expectancy progress in UK „stops for first time".* Available from https://www.bbc.com/news/health-45638646

129. Van Parijs, P. (1992). Competing justification for unconditional basic income. In P. Van Parijs (Ed.) *Arguing for Basic Income: Ethical Foundations for a Radical Reform* (pp. 3-43). London: Verso.

130. Van Parijs, P. (2000). *What's Wrong with a Free Lunch?* Boston: Beacon Press.

131. Van Parijs, P., Vanderborght, Y. (2017). *Basic Income: A Radical Proposal for a Free Society and a Sane Economy*. Harvard University Press.

132. Whiteford, P. (2014). *Australia bucks child poverty trend but the future looks a lot bleaker*. Available from https://theconversation.com/australia-bucks-child-poverty-trend-but-the-future-looks-a-lot-bleaker-33456

133. Whiteford, P. (2016). *Ideas for Australia: Welfare reform needs to be about improving well-being, not punishing the poor*. Available from https://theconversation.com/ideas-for-australia-welfare-reform-needs-to-be-about-improving-well-being-not-punishing-the-poor-56355

134. Widerquist, K. (2018). *Big pilot project in Namibia has positive impact (from 2008).* Available from https://basicincome.org/news/2018/02/big-pilot-project-namibia-positive-impact-2008/

135. Wogaman, Ph. (1968). *Guaranteed Annual Income: The Moral Issues*. Nashville: Abingdon Press.

136. Yang, A. (2018). *The War on Normal People*: *The Truth About America's Disappearing Jobs and Why Universal Basic Income Is Our Future*. Hachette Books.

РОЗДІЛ 2. ПЕРСПЕКТИВА РЕФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: АНАЛІЗ ПРИЧИН

2.1. Інститут соціальної держави: визначення чинників модернізації та оцінка перспектив функціонування.

Інститут соціальної держави, який мав доволі тривалу успішну історію функціонування до 1980-х років, перебуває в наростальній довготривалій кризі. Надаючи основні елементи соціальної підтримки, він не зумів адаптуватися до поточних потреб і викликів; чинні соціальні програми виявилися недієвими. Відтак інститут соціальної держави стикається з новими соціальними викликами, наростальними фіскальними обмеженнями, зміною структури постіндустріальних ринків праці (зростає сегмент працівників, не охоплених профспілками) та сім'ї (відбувся масовий вихід жінок на ринок праці, зросла потреба в громадських закладах з догляду за дітьми, людьми похилого віку тощо).

Криза соціальної держави триває вже близько півстоліття. Її початок пов'язують із т. зв. «другим[1] дефолтом долара» 1971 року та нафтовою кризою 1973–1975 років, які спричинили глибоку економічну кризу (стагфляцію). Після початку у 2008 році глобальної фінансової кризи позиції соціальної держави ще більше погіршилися. Соціальні держави, особливо в країнах ЄС, стикнулися з новими викликами, пов'язаними зі збільшенням витрат на соціальну сферу, висхідною нерівністю, потребою суворої бюджетної економії, посиленням міжнародної конкуренції, зростанням впливу популістів, радикальних політичних сил тощо. Загальносвітовими тенденціями нині є зменшення розмірів соціальних виплат, звуження обсягів соціальних послуг, підняття пенсійного віку тощо.

[1] Перший дефолт припав на 1933 рік.

Деконструкція соціальної держави почалася як реакція на її кризу. Це спричинило імпульс різноманітним неоліберальним ініціативам, а впродовж останнього десятиліття почала наростати нелібералька демократизація політичних систем.

Соціальна держава історично була інституційною базою для управління нерівностями, породженими функціонуванням ринків. Основна ідея соціальної держави полягала в тому, що вона забезпечить безпеку, необхідну людям в умовах різноманітних ризиків. Однак дедалі частіше функціонування цього політичного інституту зумовлювало протилежний результат [55]. Політика розвинених держав є доброю ілюстрацією того, як колись щедрі соціальні виплати після 2008 року були витіснені політикою жорсткої економії. Новітні держави соціального типу стали занадто дорогими та громіздкими системами. Цінність громадянина почала визначається ними, найперше, за його значущістю як працівника та платника податків. Технологічна (цифрова) революція нині ще більше посилює економічну незахищеність і різноманітні форми нерівності.

Той факт, що соціальна держава тривалий час перебуває у критичній переломній точці своєї еволюції, спричинив усвідомлення проблеми політичного дизайну інституту соціальної держави, яка увійшла в серйозну екзистенційну кризу. Відтак актуалізується питання визначення перспектив інституту соціальної держави.

В аналізі кола проблем соціальної держави, процесів її реформування найперше важливо визначитися з розумінням сутності цього інституту. Ми опираємося на новітній підхід, за яким сучасна соціальна держава трактується як тип правової, демократичної держави з розвиненим громадянським суспільством, соціально орієнтованою економікою, яка створює умови для реалізації основних прав людини, самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім'ї, уможливлює саморозвиток особистості, інвестує в

людський і соціальний капітал, гарантує кожному прожитковий мінімум задля гідного людини існування, сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві, утверджує принципи соціального партнерства тощо. Таке розуміння соціальної держави з новітніми акцентами на її функціях обґрунтували українські дослідниці-політологи І. Кресіна та Н. Хома [8, с. 187; 13, с. 484]. Отже, новітнє трактування соціальної держави передбачає її змістове наповнення характеристиками, відповідними сучасним реаліям: наділення інституту соціальної держави функціями стимулювання конкуренції, розвитку самоініціативи громадян щодо забезпечення власного добробуту, підтримку соціального партнерства і под.

Аналіз нинішнього стану інституту соціальної держави доцільно вивчати через призму кризи усього нинішнього суспільного устрою. На ознаки такої кризи вказує українська дослідниця-соціолог О. Піщуліна: посилення нерівності та гетерогенність; масовість «класових розривів» і спричинення ними росту соціальних конфліктів; деконструкція соціальних прав, декласування та перехід до маргінального стану безробітних; збільшення чисельності нужденних, які працюють; зникнення вертикальних зв’язків між прошарками суспільства; дистанціювання особи від держави [11]. За названих, а також низки інших характеристик, наростає потреба в новій соціальній моделі, новому соціальному контракті.

Концепція соціальної держави реалізовувалася і нині реалізується в різних країнах у форматі відмінних моделей, які конструювалися відповідно до їх культурного, соціального, політичного, економічного спадку, історичного розвитку та інших чинників. Втім, усі ці моделі без винятку більшою чи меншою мірою нині занепадають. Нинішня система держави добробуту сильно відрізняється від тієї, про яку в 1942 році говорив британський економіст-фабіанець В. Беверідж. Очевидно, що наявні моделі соціальної держави не є

відповідні своїм цілям. Усі провідні моделі соціальної держави (найперше ті, які увиразнені в країнах Північної та Західної Європи) певний час були успішними взірцями для усього світу, але уже п’яте десятиліття в них наростають кризові явища. Навіть найрозвиненішим державам складно функціонувати під тиском новітніх викликів, намагаючись раціонально розподілити доходи для згладжування нерівностей. Очевидно: 1) модель державного перерозподілу нежиттєздатна за сучасних умов життєдіяльності; 2) соціальну державу має витіснити нова соціальна модель. До прикладу, нині часто озвучується ймовірність переходу до такої альтернативи класичній соціальній державі, як модель держави з безумовним базовим доходом.

Отже, політична наука нині увиразнює два підходи до інституту соціальної держави в умовах сьогодення:

1) акцент на кризі цього інституту, а відтак міркування щодо доцільності відмови від нього. Цей підхід соціальну державу оцінює як нині нежиттєздатний інститут. Соціальна опіка громадян, певні обмеження індивідуальної свободи, звуження можливостей громадянського суспільства тощо суперечать вимогам конкурентної ринкової економіки, зумовлюють деградацію трудової моралі та зниження готовності до прийняття особою самостійних рішень тощо;

2) акцент на доцільності збереження інституту соціальної держави, але за умов перегляду моделі, яка б була адаптована до умов економічної глобалізації, викликів демографічного, політичного, економічного, соціокультурного та іншого характеру.

Криза соціальної держави супроводжується борговими та фіскальними проблемами, ростом безробіттям, масовими акціями протесту з вимогами до держав підтримувати соціальні стандарти тощо. Експертне середовище, аналізуючи існуючі моделі соціальної держави, особливо європейські, стверджує: ми наблизилися до «сірої держави добробуту», в якій домінують інтереси людей

похилого віку [55]. Про це свідчить незмінне скорочення останніми роками витрат на працездатні малозабезпечені сім'ї, натомість витрати на підтримку пенсіонерів постійно зростають.

Усвідомлення потреби зміни моделі соціальної держави стало результатом комплексу причин. Найперше, економічна глобалізація (зовнішній чинник) і зміни, пов'язані зі соціальною структурою (продовження тривалості життя, зменшення народжуваності, ріст кількості неповних сімей, збільшення видатків на пенсії та охорону здоров'я тощо) власне національних держав (внутрішній чинник). Кризі інституту соціальної держави сприяють потужні зміни на ринку праці: збільшення чисельності гнучких бізнес-платформ (Amazon, Airbnb, eBay, Uber та ін.); поява нових форм залучення на ринок праці, які ніяк не пов'язані з якимись формами соціального захисту, соціального страхування.

Систематизуємо головні чинники, які зумовлюють кризу сучасних моделей соціальної держави:

– політичні (неоліберальна ідеологія; рекомендації впливових міжнародних експертних організацій);

– зміни на ринку праці (зумовлене роботизацією зростання технологічного безробіття; мобільність робочої сили; міжнародна конкуренція трудових сил; розвиток нових форм праці, таких як фріланс та ін.; міграційні потоки; зростання рівня освіти жінок і активізація їх кар'єрного росту та ін.);

– соціальні (ослаблення впливу профспілок, індивідуалізація стилів життя, втрата колективної ідентичності та ін.);

– економічні (глобалізація, швидкий розвиток сектора послуг при скороченні традиційних сегментів індустріальної економіки та ін.);

– технологічні (науково-технічний прогрес, який призводить до зростання тривалості життя та інших позитивних змін, які водночас спричиняють додаткове навантаження на соціальну сферу та ін.);

– демографічні (зміна вікової структури населення);

– соціокультурні (зростання розуміння цінності індивідуальної свободи та ін.);

– гендерні (зміна партнерських відносин і сімейних форм життя та ін.) [15, с. 43–44].

Ці та інші причини сприяють, з одного боку, росту видатків на соціальну сферу, а з іншого – наростання попиту населення на соціальні послуги [2, с. 196]. Наприклад, старіння населення спричиняє збільшення державних витрат, зниження податкових надходжень, а відтак переформатовує фінансування соціальної політики. Актуалізується проблема способів забезпечення працездатним громадянам мінімальних стандартів захищеності від ймовірних численних ризиків. Втім, на нашу думку, доцільно говорити не тільки про причини, які провокують кризу соціальної держави, а й про те, як національні системи сприймають і реагують на них.

На потребі реформування інституту соціальної держави акцентують як на найвищому рівні провідних держав, так і на рівні громадськості. Наприклад, Віллем-Александр, монарх Нідерландів, уважає, що традиційну соціальну державу має змінити держава загальної участі [38]. Він ініціював курс на побудову в Нідерландах «суспільства активної участі» (participation society), яке передбачає, найперше, скорочення соціальних витрат і зростання відповідальності громадян за питання власного добробуту. Озвучені очільником Нідерландів ще у 2013 році ідеї сигналізували про новий поворот в ідеології розвинених країн, які впроваджували ту чи іншу модель соціальної держави.

Перед низкою викликів інститут соціальної держави перебуває навіть у країнах Північної Європи, де він тривало був стійким, однак нині соціальна стійкість вступила в суперечність зі стійкістю економічною. Кожна з держав Північної Європи по-своєму реагує на нові виклики, наприклад, Фінляндія

намагається активно протистояти демографічним змінам, натомість Норвегія та Швеція підтримують імміграцію. Наразі жодна політична партія в країнах Північної Європи не може розраховувати на електоральну підтримку, якщо задекларує намір ліквідації соціальної держави. Проте питання її реформи в тому регіоні Європи, де традиційно інститут соціальної держави був найпотужніше презентований, підіймається на всіх рівнях.

Очевидно, що в нинішньому форматі соціальним державам не вдається ефективно функціонувати, позаяк вони перевантажені соціальними послугами, які не можливо на практиці профінансувати. Відтак під впливом названих вище та інших чинників сучасні соціальні держави вимушені трансформуватися. Назріла необхідність проєктування новітньої життєздатної соціальної моделі. Розуміння цього зумовило активні дебати довкола шляхів трансформації класичних моделей соціальної держави в альтернативні форми реалізації соціальної політики. Ці альтернативи передбачають побудову таких моделей соціальної держави, які, найперше, спрямовані на активізацію особи, соціальне інвестування в людину. Тобто, видозміна соціальної держави передбачає перехід від традиційної політики заміщення доходів (пенсійне страхування, соціальне страхування на випадок безробіття тощо) до активізації працездатної особи на ринку праці, інвестування в соціальний капітал, обмеження державних витрат тощо. Проте бачимо, що сьогодні політика соціального інвестування ще не зуміла уповні витіснити традиційний компенсаційний соціальний захист.

Дискутуючи про майбутнє соціальної держави, представники різних ідеологічних течій займають такі позиції: 1) «праві» стверджують, що соціальна держава може подолати кризу лише шляхом переходу до неоліберальної політики; 2) «ліві» переконані, що соціальні держави наділені здатністю адаптуватися до мінливих умов, а відтак зможуть реструктуризуватися; пропонується прийняти неокейнсіанські підходи замість неоліберального підходу до реформ.

На думку Д. Чемберса [31], колумніста американського консервативного видання «Townhall Finance», економіки соціальних держав занепадають, бо вони порушують природні стимули економічної свободи. Найкраще, що може зробити в цій ситуації інститут соціальної держави – розширити коло обов'язків працездатних осіб, сприяти самозайнятості, розвивати ініціативність кожного. Наприклад, розширення обов'язків працездатних осіб передбачає, що вони можуть претендувати на соціальну підтримку держави лише проявляючи трудову ініціативу (навчання, перекваліфікація, участь у громадських роботах тощо).

На нашу думку, вказаний підхід засвідчує ймовірність перспективи побудови сервісної держави, яка гарантує особі найнеобхідніші соціальні права і всебічно стимулює її до активності в забезпеченні свого добробуту. Національні уряди нині апробують низку проєктів оновленої соціальної держави: «запобіжна модель; соціальна держава, що активізує; трудова держава; соціально-інвестиційна держава (держава соціальних інвестицій) та ін.» [8, с. 190; 15, с. 44]. Наприклад:

– проєкт моделі соціально-запобіжної держави передбачає: активізацію соціального капіталу; новий розподіл відповідальності між державою, суспільством і громадянами; залучення, стимулювання особи, підвищення значення особистої відповідальності громадян за свій добробут; створення умов для саморозвитку особистості через трудову активність; здійснення соціального інвестування й арбітрування. Ця модель передбачає забезпечення державою лише основних потреб людини за зростання відповідальності особи за власний добробут [8, с. 195];

– проєкт моделі соціальної інвестиційної політики [52]. Мова про те, що безробітні за такої моделі не користуватимуться класичним соціальним захистом (як-от допомога по безробіттю), а натомість отримуватимуть різноманітні стимулювання за свою активність, наприклад, перекваліфікацію. У такому

форматі соціальна держава нагадувала б не «сітку безпеки», а образно кажучи, «батут»;

– проєкт моделі держави солідарності [15, с. 44] передбачає, що соціальна держава опирається на баланс між правами й обов'язками громадян, їх свободою та відповідальністю; допомога держави надається лише тим, хто сам надає соціальну допомогу іншим.

Прикладом практичного увиразнення зміни підходів до моделі соціальної політики є різноманітні новітні урядові ініціативи. До прикладу, британський екс-прем'єр-міністр (2010–2016 рр.) Д. Камерон, який перебував на позиціях соціального консерватизму, відстоював: потребу переходу на приватну систему заощаджень і соціальне страхування на випадок безробіття [77]; впровадження санкцій до багатодітних сімей, в яких жоден із батьків не працює; запровадження механізмів активізації безробітних на громадських роботах тощо.

Очевидно, що в умовах новітніх викликів соціальні держави у своїх класичних формах не в змозі уповні нести відповідальність за добробут громадян. Відтак у межах принципу субсидіарності частина соціальних функцій держави пропонується перекласти на бізнес, громадянське суспільство [15, с. 44]; у такого підходу нині є чимало лобістів. Спостерігається й тенденція конституційного закріплення норм, за якими інститут соціальної держави забезпечує лише базові потреби людини (інфраструктура, прожитковий мінімум, освіта, охорона здоров'я тощо), а решта питань постають як сфера персональної відповідальності кожного [17, с. 9].

Отже, стійкість соціальних держав нині підірвана наслідками глобальних фінансових криз, демографічними змінами, новітніми тенденціями на ринку праці, технологічною революцією, видозміною інституту сім'ї, активними міграційними процесами та низкою інших причин. Відтак національні соціальні держави

перейшли на етап вибору моделі адаптації до цих викликів і цей вибір визначатиме майбутнє інституту соціальної держави.

Наш аналіз засвідчив, що модернізація інституту соціальної держави, яка б була відповідна ситуації сьогодення, повинна спрямовуватися на: 1) звуження спектра дії інституту соціальної держави, зупинення подальшого розширення соціальних функцій (і відповідно державних витрат); 2) поступовий відхід держави від надання соціальної допомоги в *керунку* створення умов для самореалізації працездатної особи; 3) інвестування в соціальний капітал; 4) формування в кожного працездатного стійкого розуміння відповідальності за забезпечення свого добробуту. Такі заходи мають метою зменшити навантаження на інститут соціальної держави в забезпеченні добробуту особи.

У процесі модернізації соціальної держави, на наше переконання, необхідна зміна ролі не лише інституту держави, а й громадянина. Він з об'єкта соціальної політики має трансформуватися в активного її суб'єкта. Реформувати соціальну державу не можливо без зміни світогляду громадян, що, найперше, проявляється в відході від більш чи менш глибоко укоріненого патерналізму. Вивчення ролі держави у соціальному захисті в умовах посилення впливу глобалізації та інших новітніх викликів, підводить нас до розуміння того, що нині перспективним є таке бачення соціальної держави, за якого вона найперше спрямована на активізацію особи в питаннях забезпечення свого добробуту. Розуміння майбутньої конфігурації соціальної держави виразно підкреслює потребу зростання персональної відповідальності за добробут. Отже, проблему потрібно розглядати в комплексі з питаннями цінностей, які необхідно розвивати в громадян для ймовірного переходу до нового соціального контракту.

Попри активні дебати довкола тематики, майбутнє соціальної держави залишається невизначеним і потребує вивчення в динаміці. Але посилення уваги до питань трансформації інституту соціальної держави засвідчує загальне

розуміння того, що цей інститут не втратив свого значення та потреба у ньому не відпала. Відтак, зберегти соціальну державу, реформувавши її або ж піти за іншим сценарієм розвитку – це одне з питань порядку денного для сучасних держав.

2.2. Вплив економічної глобалізації на інститут соціальної держави.

Пояснення причин кризи соціальної держави, зазвичай, охоплюють новітні технологічні зміни, скорочення добре оплачуваних робочих місць, демографічні зміни тощо, але найчастіше акцент робиться на чиннику економічної глобалізації [63]. «[…] починаючи від останньої чверті XX століття інститут соціальної держави почав функціонувати в новому, глобальному, економічному середовищі» [6, с. 137]. Цей процес супроводжується глибинними інституційними трансформаціями. Аналіз впливу економічної глобалізації на інститут соціальної держави є актуальним питанням наукових і політичних дебатів.

У науковому дискурсі щодо впливу економічної глобалізації на інститут соціальної держави окреслюються три відмінні сценарії-перспективи:

– негативна перспектива: економічна глобалізація підриває стабільність інституту соціальної держави, перешкоджає еволюційному розвитку соціальної політики. Наслідком цього є входження соціальної держави в глибоку кризу [50; 75]. Прихильники цього підходу стверджують, що інструментальна спроможність інституту соціальної держави сильно підірвана економічною глобалізацією [30]; національні держави втрачають автономію щодо політики соціального забезпечення в умовах переважаючої глобальної економіки [25] та рекомендацій міжнародних експертних організацій. Оскільки національні економіки в епоху економічної глобалізації відкриті для міжнародних ринків, то уряди змушені пристосовуватися до імперативів глобальної конкуренції за допомогою жорсткої фіскальної політики, яка спонукає до скорочення витрат на соціальні програми [6,

с. 137; 47]. Очевидний наявний зв'язок між економічною глобалізацію та скороченням соціальних держав: відкритість економік попри очевидні переваги зумовила звуження фінансування соціальної сфери [29; 45];

– скептична перспектива: економічна глобалізація має, але незначний або ж мінімальний вплив на інститут соціальної держави [18; 57; 80]. На переконання прихильників цього підходу, немає ні теоретичних обґрунтувань, ні емпіричних доказів, які б підтвердили, що на самостійність соціальної політики національних держав впливає саме посилення економічної глобалізації [47]. Різноманітні внутрішні чинники, зокрема соціальні та політичні інститути, історична спадщина тощо, все ж мінімізують, на думку прихильників цього підходу, негативний вплив економічної глобалізації на національну соціальну політику [21]. Соціальна політика й надалі продовжує визначатися в межах національної політики, а не коригуватися провідними акторами глобалізації [66]. Таким чином, скептична перспектива стверджує, що соціальні держави наразі доволі стійкі до впливу економічної глобалізації, а тому не варто виключати ймовірність збереження та зміцнення інституту соціальної держави, попри глобалізацію [25]. Такий підхід був сконструйований на основі кількох емпіричних досліджень, результати яких засвідчили: економічна глобалізація справді впливає, але не визначально, на функціонування соціальної держави [18; 25];

– позитивна перспектива: економічна глобалізація та соціальна держава сумісні та взаємно посилюють одна одну; економічна глобалізація розширює державу добробуту [46; 69; 71]. За результатами кількох емпіричних досліджень було встановлено: економічна відкритість значно збільшує соціальні витрати, в результаті чого соціальна держава має перспективу зміцнення [51; 71].

Наш аналіз історіографії питання засвідчив домінування негативної перспективи. На думку шведського соціолога В. Корпі [58], яскраво виражена криза соціальної держави є саме результатом впливу на неї *економічному (ї)*

глобалізації. Результатом економічної глобалізації є докорінні зміни розподілу доходів, зростання міжнародної податкової конкуренції тощо. Цю думку розвиває ізраїльський дослідник А. Разіна [68], на переконання якого, економічна глобалізація зумовлює потужну перебудову різних інститутів, зокрема й соціальної держави. На думку американської дослідниці проблем глобалізації Х. Мілнер, традиційна держава добробуту нині не пропонує ефективних механізмів реагування на численні соціальні виклики в умовах економічної глобалізації [63]. Велика група дослідників аргументує причину зростання нерівності доходів саме наслідками економічної глобалізації [22; 23; 36; 37; 48; 60]. Німецький учений Н. Потрафке, аналізуючи вплив економічної глобалізації на соціальну сферу, дійшов висновку: економічна глобалізація посилює нерівність доходів [67]. Отже, в західній політичній науці найперше увага приділяється критичному аналізу впливу економічної глобалізації на інститут соціальної держави. Натомість чимало актуальних питань нині не охоплені вивченням, наприклад, чи конкретні національні соціальні програми зменшують проблеми нерівності, спричинені глобалізацією?

Нині одним із головних питань залишається визначення змісту, меж, наслідків впливу глобалізації на соціальну державу. Щодо факту існування такого впливу, то стійкий науковий консенсус сформований, але його природа та наслідки не є зрозумілими, а відтак зумовлюють дебати. Довкола цих питань і конструюються відмінні концептуальні підходи. Щонайменше зрозуміло, що цей вплив у різних країнах не є ні рівномірним, ні односпрямованим з огляду на відмінності в соціально-економічних системах різних держав.

«Наша робоча гіпотеза передбачає: 1) економічна глобалізація в її неоліберальній формі, попри її очевидні переваги, провокує надмірну диференціацію доходів, міграційні потоки, сприяє технологічному безробіттю тощо; 2) інститут соціальної держави в межах нинішніх його моделей, не

спроможний адекватно реагувати на виклики, спричинені глобалізацією. Водночас зауважимо: питання про те, як економічна глобалізація впливає на соціальну державу, до кінця не є зрозумілим. Чи однозначно підриває соціальний захист той факт, що країни вступили в глобальну конкуренцію, яка змушує уряди до економії, шляхом зменшення соціального захисту? Можливо, економічна глобалізація, навпаки, має потенціал розширити добробут, оскільки громадяни, які остерігаються наслідків глобалізації, тиснуть на уряди з вимогою створення надійніших соціальних буферів? Допоки ці та низка інших питань залишаються відкритими, в політологічному дискурсі найчастіше саме економічну глобалізацію розглядають причиною деформації існуючих моделей соціальної політики та загрозою перспективі існування інституту соціальної держави» [6, с. 139–140].

Видаються слушними оцінки про те, що з причини висхідної конкуренції між державами, попри соціальний характер багатьох держав, у них зростає бідність, безробіття, виникають щораз нові форми несправедливостей при розподілі доходів. Звуження практики соціального забезпечення в процесі глобалізації спричинило різноманітні обмеження у реалізації соціальних прав. Усупереч очікуванням, прийнята в процесі глобалізації модель поглибила та продовжує поглиблювати проблеми соціальної сфери.

Більшість дослідників переконані, що саме «з початком економічної глобалізації завершилася відносно стабільна фаза функціонування соціальної держави. Виробництва активно переносяться у місця з низькою оплатою праці, робочі місця автоматизуються роботизованою технікою, пенсійний вік підвищується тощо» [6, с. 138]. Німецький дослідник Ф. В. Шарпф уважає, що глобалізація неодмінно зумовлює глобальну конкуренцію, оскільки підприємці, власники великого капіталу залишають країни з високими ставками оподаткування на користь тих, де вони значно нижчі [74]. Відтак це призводить до зменшення наповнення державного бюджету та політики економії у соціальній

сфері. За таким підходом, економічна глобалізація руйнує соціальну державу. Внаслідок економічної «глобалізації (а також міграції, технологічного прогресу тощо) політикам доводиться робити складний вибір щодо соціального забезпечення, політики на ринку праці тощо. Важливим питанням у найближчі роки буде, як соціальна політика зможе протистояти структурним змінам, які відбуваються, адже більшість держав уже стикнулися з проблемою неефективності класичної сітки соціальної безпеки» [6, с. 138].

Економічна «глобалізація сприяла утвердженню підходу, що саме соціальні витрати гальмують перспективу подальшого економічного зростання, а відтак модель соціальної держави потребує перегляду. Утвердився неоліберальний підхід щодо необхідності зменшити соціальні витрати. Держави почали активну реструктуризацію, щоб відновити економічне зростання, і одночасно приймали норми, спрямовані на зменшення соціальних витрат. Водночас кейси багатьох країн засвідчують, що на практиці державні витрати на соціальну сферу зменшити не вдалося, вони навпаки зросли. Причиною цього є, найперше, зміни демографічної структури (старіння населення, зміни в структурі сім'ї тощо)» [6, с. 139].

Погодимося з думкою тих дослідників, які на основі вивчення рівня впливу економічної глобалізації на соціальну державу дійшли висновку, що цей вплив узалежнений від моделі соціальної держави. На думку американських учених Т. К. Кім та К. Зурло, економічна глобалізація негативно впливає найперше на нордичну (соціал-демократичну) модель, тоді як такий взаємозв'язок не надто очевидний щодо ліберальної та консервативної моделей [56, с. 130]. Економічна глобалізація змушує саме найбільш щедрі соціальні держави (а такими є ті, які реалізовують соціал-демократичну модель) зменшити сферу їх застосування до помірного або «нормального» рівня [6, с. 139; 25, с. 924].

«Очевидно, що за умов економічної глобалізації, держави повинні відповідати вимогам глобалізації, враховувати позиції міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій тощо. Водночас держави опинилися перед викликом забезпечення своїм громадянам певних стандартів добробуту, захисту їх від негативних аспектів економічної глобалізації, від втрат, пов'язаних з адаптацією конкретної країн до світового ринку» [6, с. 139].

Ми перебуваємо на такій дослідницькій позиції, що економічна глобалізація є і викликом, і шансом-перспективою для сучасних держав. Припускаємо, що економічна глобалізація впливає на інститут соціальної держави не за єдиним сценарієм у різних країнах. Цей сценарій узалежнений від типу соціальної держави, впроваджуваної певною країною моделі політики соціального забезпечення. Зокрема, одні держави зменшують соціальні витрати, щоб адаптуватися до імперативів глобальної конкуренції в умовах глобалізації; інші ж, навпаки, збільшують їх для того, щоб у такий спосіб подолати наростальні соціально-економічні проблеми, зумовлені глобалізацією.

Хоча економічна глобалізація й зменшує автономію національних держав у прийнятті рішень щодо соціальної сфери, заохочує скорочення соціальних витрат, але на швидкість і масштаби цих процесів все ще впливають політичні, ідеологічні та ін. традиції національних держав. Рівень впливу економічної глобалізації на соціальну державу, на нашу думку, все ж узалежнений від позиції самих національних держав, найперше – їх готовності адаптовувати національну систему соціального забезпечення.

Піддаючись перетворенням, спричинених економічною глобалізацією та технологічним прогресом, соціальна держава, прогнозуємо, продовжить своє функціонування, але потребує для цього перезавантаження форми та змісту. Спричинені економічною глобалізацією проблеми у соціальній сфері, видається за можливе розв'язати лише модернізувавши інститут соціальної держави.

Очевидно, що «сучасна соціальна політика повинна будуватися з урахуванням глобальних ризиків» [12, с. 74].

Оскільки економічна глобалізація – це вже реальність, якій протистояти національні держави не можуть, то відтак на часі є розробка максимально ефективних інструментів для запобігання наростальним соціальним проблемам. Найчастіше до таких інструментів нині відносять механізми т. зв. активного соціального захисту: стимулювання активності людини на ринку праці, обмеження пасивних витрат тощо. Погодимося з вітчизняними дослідницями І. Кресіною та Н. Хомою щодо перспективи перетворення класичних моделей соціальної держави на модель «держави, яка активізує» [8, с. 187; 13, с. 484]. Новітні світові тенденції демонструють відмови від ідеї держави загального добробуту на користь «сервісної держави, що гарантує найнеобхідніші соціальні права» [8, с. 187]. Очевидно, що в умовах економічної глобалізації важливим завданням сучасної держави стає забезпечення максимально сприятливих умов для самореалізації особистості, в результаті якої стало б зменшення навантаження на інститут соціальної держави в частині забезпечення добробуту особи. Однією з альтернатив класичній соціальній державі в умовах економічної глобалізації, є ймовірність впровадження безумовного базового доходу; нині – це предмет активних дебатів і ми теж приділимо увагу цьому питанню (див. розділ 4 дисертації).

Відзначимо, що економічна глобалізація – надзвичайно динамічний процес, а в поєднанні з технологічною революцією, демографічними проблемами та іншими чинниками, вона спричиняє щораз нові форми впливу на соціальну сферу. Відтак ці питання потребують подальшого моніторингу та адекватного реагування.

2.3. Технологічний чинник видозміни інституту соціальної держави.

«Нові технології, поза сумнівом, є благом і шляхом до прогресу. На всіх історичних етапах вони визначали економічний та соціальний розвиток країн, сприяли розширенню ареалу демократії, продукували громадсько-політичний активізм, а в підсумку – зумовлювали зростання добробуту населення, зміцнення колективного соціального капіталу. Нині дедалі частіше штучний інтелект, комп'ютерні алгоритми заміняють людину в виконанні виробничих завдань. Вже в недалекому майбутньому основою функціонування економіки розвинених країн буде машинне навчання, Big Data, 3D-друк, нанотехнології тощо. Штучний інтелект, робототехніка щораз більше перебиратимуть на себе виконання завдань, колись призначених для людей» [10, с. 54]. Новітні розробки, на взірець самокерованих автомобілів, спричинять ліквідацію тисяч робочих місць. Е. Лоурі образно назвала цей процес «апокаліпсисом роботів» [61].

«Попри те, що саме інститут держави відігравав і відіграє нині значну роль у фінансуванні новітніх капіталомістких технологій, починаючи від 1970-х років вони є одним з чинників сприяння наростальної матеріальної нерівності. Це створює загрозу зростання соціальної напруги. Виникають питання: як саме новітні технології вплинуть на рівень добробуту людини, а відтак – і на усю перспективу інституту соціальної держави? якими є можливі ризики для інституту соціальної держави, зумовлені технологічним прогресом? Очевидною є потреба належної уваги держави до висхідної ролі технологій, позаяк останні здатні змінити відносини між людьми та інституціями так, що це зміцнить уже наявні нерівності, а не пом'якшить їх» [10, с. 54].

Міру впливу технологічного прогресу, цифровізації на соціальну державу дослідники оцінюють по-різному. На наше переконання, «їх вплив не можна ігнорувати, адже в перспективі технології визначатимуть функціонування

соціальної сфери. Технологічні новації кардинально видозмінюють структуру зайнятості та інші сфери, пов'язані зі соціальною політикою держави. Ймовірно, технологічний прогрес матиме низку конструктивних наслідків, але, найперше, існує побоювання, що він спричинить дефіцит державного бюджету через зменшення надходжень податкових відрахувань із заробітної плати та ін. Інститут соціальної держави відтак постане перед викликом фінансової неспроможності виконати взяті на себе раніше зобов'язання. Нині політичні дебати розгортаються довкола подальшої долі інституту соціальної держави, адже фінансування соціальних програм вимагає значних асигнувань із державного бюджету. Озвучується питання нагальності реформи інституту соціальної держави у відповідь на технологічну революцію» [10, с. 54]. І тут бачимо цілий спектр пропонованих реформаційних сценаріїв, як-от: запровадження податку на роботизовану техніку (пропозиція Б. Гейтса [76]), впровадження безумовного базового доходу [41] та ін.

Найперше, «йдеться про ймовірні загрози технологічного прогресу для ринку праці в його сучасному розумінні» [10, с. 54]. Під загрозою зникнення вже перебувають працівники масових професій; також це торкнеться й значного сегмента середнього класу [9, с. 67]. Нові технології, найперше, скоротять попит на «сині» та «сірі» комірці в професійній ієрархії[2]. Однак, схоже, штучний інтелект витіснить із робочих місць й частину фахівців розумової праці. В якості *аргумента (у)* згадаємо про проведений у 2016 році виданням «Financial Times» експеримент: профільний журналіст і програма «Emma» водночас отримали завдання підготувати текст про рівень безробіття в Великій Британії, а головний

[2] Наприклад, уже три десятиліття (1989 р. – перший експеримент у Парижі) як у багатьох містах (Ґлазго, Дубаї, Сідней, Стамбул та ін.) впроваджуються безпілотні метрополітени (повністю чи на окремих гілках), де навіть не передбачена кабіна машиніста. У Парижі, Стокгольмі, Таллінні та ін. містах курсують безпілотні автобуси. Перші безпілотні автомобілі (робомобілі) нині набирають популярності. Це дозволяє підвищити безпеку перевезень, адже одна з основних причин аварій – людський чинник [10, с. 57].

редактор видання мав визначити авторство кожного тексту. Програма завершила роботу лише за 12 хвилин, однак текст був сильно перевантажений цифрами, а мова викладу була сухою та подекуди незрозумілою. Втім, саме програма, а не журналіст спрогнозувала, що Brexit може вплинути на рівень безробіття в країні [10, с. 54].

«Бачимо, що хоч від технологічного прогресу нині є відчутні переваги, однак у маргіналізований вимір буде «виштовхнута» значна кількість кадрів, які ще недавно були значущі. Уразливими до втрати робочого місця стають працівники, зайняті на тимчасових, термінових роботах, позаяк на них соціальний захист поширюється не уповні або вони не охоплені ним узагалі. Уже увиразнена проблема соціальної захищеності тих, хто здійснює віртуалізовану трудову діяльність в Інтернеті, працівників мережевих онлайн-структур тощо. За таких обставин будуть поглиблюватися різні форми нерівностей. Якщо технологічний прорив справді в недалекій перспективі спричинить ріст безробіття та зменшення відрахувань із заробітної плати до бюджету, то очікуваними є потужні економічні, соціальні та політичні потрясіння. Запобігти цьому можуть держави, діючи на випередження: перегляд системи оподаткування, запровадження новацій в освітній політиці, формування готовності населення до постійного навчання та перекваліфікації тощо» [10, с. 54].

Очевидно, що технологічна революція підводить нас до факту поступового загострення проблем на ринку праці. Дослідники озвучують прогноз про згубний вплив Четвертої промислової революції[3] на перспективи соціальної держави [54, с. 88]. Не виключено, що в змаганні техніки та людей переможе саме техніка [27]. «За таких умов, вочевидь, стійкими збережуться позиції розробників програмного забезпечення, фахівців з обслуговування новітньої техніки тощо. Натомість зайнятість у торгівлі, офісах, постачанні неминуче скоротиться: робочі місця тут

[3] Т. зв. Перша революція – це парові машини; Друга революція – електрика та двигуни внутрішнього згорання; Третя революція – комп'ютери [10, с. 57].

будуть обмежені, а ті, які збережуться, характеризуватимуться нестабільністю, тимчасовим чи короткостроковим характером, низькою оплатою праці тощо» [10, с. 54].

За такої ситуації відбудеться загострення конкуренції на ринку праці, посилиться матеріальна нерівність, поглибиться поляризація робочої сили. Відносно стійку соціальну структуру витіснить нестійка: більша частина суспільства опиниться в зоні ризику через поступове зникнення їх робочих місць. «Зростання відмінностей в доходах неминуче зумовить зростання витрат держави на соціальну підтримку нужденних. Паралельно з цим через скорочення зайнятості зменшаться податкові відрахування до бюджету, а відтак інститут соціальної держави буде неспроможним виконати свої зобов'язання. При цьому потрібно враховувати, що нині технологічна революція має безперервний і наростальний характер» [10, с. 55]. Відтак її результати щораз сильніше визначатимуть зміст соціальної політики [34], а за умов високого технологічного безробіття [44] інститут соціальної держави (незалежно від його моделі) не в змозі буде допомогти нужденним.

Зауважимо, що тема технологічного безробіття загалом новою не є, адже вона неодноразово (хоч і в менших масштабах) підіймалася: на початку XIX століття (в ході набуття досвіду індустріалізації найперше – у Великій Британії); у 1960-х роках (спровокована страхом перед автоматизацією); на рубежі 1980–1990-х років (комп'ютерна революція) [70]. Втім, тоді прогнози т. зв. техноалармістів не підтвердилися й на деякий час громадськість забувала про загрозу технологічного безробіття. «Наведемо приклад: у 1900 році частка населення США, яка працювала у сільському господарстві, становила 38 %, а частка працівників на фабриках – 25 %. Сьогодні – 1,5 %, та 7,9 % відповідно. Але це не спровокувало руйнівні соціальні наслідки, бо втрати компенсувало зростання в інших галузях економіки, нові робочі місця» [10, с. 55].

Однак видається, що нині автоматизована робототехніка замінює та вивільняє працівників значно швидше, аніж на це реагують національні економіки та соціальна сфера [81]. Американські дослідники аргументували: технології найближчим часом замінять 45 % робочих місць [32]. За найоптимістичнішими оцінками учених Оксфордського університету, до 2030 року близько 50 % робочих автоматизуються [32]. «В еру автопілотів, розумної інфраструктури тощо людський чинник буде не просто дорожчий, а й менш безпечний. Смарт-контракти та поліпшена логістика зроблять виробництво тих чи інших благ повністю автономатизованим; така кількість зайнятих у виробництві суспільних благ, як нині, вже не потребуватиметься. Помітно, що навіть у сфері права сьогодні є велика кількість ботів, які виконують базові юридичні завдання» [10, с. 55].

Недавнє дослідження британських футурологів К. Б. Фрея та М. А. Осборна [43] виявило: близько 47 % від загальної кількості зайнятих є в групі підвищеного ризику та, очікувано, будуть автоматизовані в наступному десятилітті; до 2030 року 2 млрд робочих місць більше не існуватиме. «Щодо розвинених країн, то згадані дослідники, з високою ймовірністю прогнозують зникнення до 2033 року необхідності в касирах, пакувальниках, телемаркетологах, спортивних суддях і рефері, страхових агентах, швачках, годинникарях, вантажниках, податкових консультантах, операторах обробки даних, бібліотекарях, брокерах, кредитних фахівцях, бухгалтерах і аудиторах, офіціантах, водіях автобусів, охоронцях, двірниках та ін.» [10, с. 55].

Якщо узагальнити футурологічні тренди, то найчастіше озвучуються такі прогнози: 1) «відмирання» в найближче десятиліття близько половини наявних професій [44]; 2) швидкість технологічних змін буде настільки стрімка, що працівники фізично не встигатимуть перенавчатися на нові спеціальності, а відтак ставатимуть безробітними [41]; 3) потрібно бути готовим до зникнення навіть

висококваліфікованих робочих місць, позаяк новітні технології візьмуть на себе інтелектуальні функції, які досі були прерогативою людини [27]; екзистенційною проблемою навіть може стати питання, чим раціонально заповнити вільний час і яким коштом існувати, в умовах, коли поняття роботи в традиційному її розумінні відійде в минуле, а значну частину робіт виконуватиме не людина, штучний інтелект [78].

М. Форд у дослідженні «Нашестя роботів: технології та загроза майбутнього без робочих місць» (2015) [41] зауважив: у недалекому минулому машини були знаряддями в руках людей, але нині вони витісняють і заміщають собою щораз більшу кількість працівників. Бізнес навчився досягати значно вищої ефективності значно меншою кількістю працівників [19].

«Питання готовності традиційних галузей та інститутів до цифровізації, можливостей і загроз штучного інтелекту тощо навіть стали центральними на Всесвітньому економічному форумі в Давосі в січні 2019 році (тема заходу – «Глобалізація 4.0: формування глобальної архітектури в епоху Четвертої промислової революції»). А загалом тема «Індустрії 4.0» ще від 2011 року стала провідним трендом політико-економічних дискусій у провідних країнах світу, привертаючи увагу до потреби скоординованих державних ініціатив щодо мобілізації всіх національних ресурсів задля прискорення технологічних змін з урахуванням їх можливих впливів» [10, с. 55].

«Якщо внаслідок технологізації зліквідується багато робочих місць, з яких надходили внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, то фінансова основа багатьох соціальних держав неминуче ослабне. Окрім цього, надлишок робочої сили може спричинити зниження заробітної плати в тих секторах, які використовують людський потенціал» [10, с. 55].

Багато дослідників озвучують побоювання, що подібно до глобалізації, технологічний прогрес, цифровізація розділять людську спільноту на переможців і

переможених, і, таким чином, будуть небезпекою для соціального миру, поставлять під сумнів стійкість і дієздатність інституту соціальної держави [20]. Не виключено, що технологічна революція приноситиме достаток не стільки суспільству в цілому (інклюзивне зростання[4]), а лише нечисельній групі (ексклюзивне зростання) [10, с. 55].

Данський дослідник Б. Ґрев на запитання про те, чи готові соціальні держави адекватно реагувати на виклики, спричинені технологічною революцією, відповідає негативно. Зважаючи на те, що соціальні держави фінансуються коштом податків, розширення платформової економіки, нестандартних робочих місць, самозайнятості зруйнує податкову базу, від якої узалежнене фінансування соціального забезпечення [49]. «З цим певною мірою можна погодитися, враховуючи, що: 1) хоч технологічні новації також створюють робочі місця, але поява нових високотехнологічних робочих місць, схоже, не компенсує втрату робочих місць, зліквідованих в ході впровадження інноваційних технологічних розробок; 2) нині в Європі працює чотири працівники на одного пенсіонера; у 2025 – троє, а у 2050 – налічуватиметься по двоє зайнятих на одного пенсіонера. Це визначатиме наповнення державного бюджету й подальшу спроможність інституту соціальної держави виконувати свої функції» [10, с. 55–56].

Водночас відзначимо: «тема впливу технологічного прогресу на рівень зайнятості та соціальну державу – дискусійна. Серед дослідників є як технооптимісти, так і технопесимісти (вище ми їх означували ще як техноалармістів). Найчастіше вони у своїй аргументації звертаються саме до чинника впливу технологічного прогресу на зайнятість населення» [10, с. 56]. Наприклад, у 2011 році Ю. Брінйолфссон та Е. МакАфі обґрунтували

[4] Інклюзивне зростання – економічний розвиток, в рамках якого виникають можливості для всіх верств населення, справедливо розподіляються матеріальні та нематеріальні блага в суспільстві для підвищення його добробуту. Мова не лише про зменшення розриву між багатими та бідними, а й про рівні умови здобуття освіти, ефективну охорону здоров'я та уможливлення безпеки [16, с. 60].

технологічне пояснення довготривалого високого рівня безробіття у США [26]. Однак за даними на жовтень 2019 року рівень безробіття істотно знизився – 3,6 % (це найнижчий показник у США від 1969 р.). Дослідники, зокрема відомий іспанський учений і підприємець Ф. Ґонсалес, не виключає перспективу появи завдяки автоматизації нових видів діяльності, які запропонують на ринок праці робочі місця [42]. Водночас маємо припущення, що потужна «атака» проривних технологій на зайнятість – ще попереду, в недалекому майбутньому. Адже тільки в США за перше десятиліття XXI століття автоматизація виробництва зліквідувала близько 8 млн робочих місць [59] (хоч, як бачимо з вищенаведених цифр, це не поглибило проблему безробіття).

Ми простежили рівень безробіття в країнах з найвищими показниками роботизації (нині такими є Південна Корея, *Сінгапур (и)*, ФРН, Японія, Швеція та ін. [33]). За останніми даними (серпень-вересень 2019 р.) рівень безробіття в Південній Кореї, *Сінгапурі* та Японії становив по 2,2 %, ФРН – 3,1 %, а у Швеції – аж 7,4 %. Наявність відмінностей між країнами не дозволяє зробити нам однозначні висновки про загальний конструктивний чи деструктивний вплив роботизації на рівень зайнятості. У випадку Швеції доречно наголосити, що тут соціальна держава опинилася не лише перед викликом впливу технологій, а й імміграції (про це детальніше див. у підрозділі 3.1.). «Поділяємо думку шведського дослідника М. Блікса [24], що в випадку цієї нордичної соціальної держави новітні технології не спричиняють, а радше посилюють поляризацію робочих місць і заробітної плати та ін. Очевидно, що на показники зайнятості впливає широкий комплекс чинників, в якому роботизація нині ще не є визначальною, однак це може стати недалекою перспективою» [10, с. 56].

«Окрім впливу на зайнятість технологічного прогресу, ще одним блоком проблем є ті, що зумовлені платформовою економікою. Вона, як нова бізнес-модель, нині стрімко збільшує оберти, об’єднуючи реальні, віртуальні послуги та

онлайн-аутсорсинг» [10, с. 56]. Бізнес-модель платформової економіки розмиває традиційне розуміння соціальної держави [39]. «Розвиток таких комерційних віртуальних структур трансформує звичні моделі соціально-трудових відносин, бо це – особливий простір, в якому компанії є віртуальними, роботодавець неперсоніфікований, а працівник – формально самостійний і часто може проживати в будь-якому куточку планети. Ці процеси торкаються проблеми оподаткування, а відтак – наповнення державного бюджету. Простежується неналежне оподаткування доходів, отриманих від функціонування платформової економіки. Наприклад, виникають питання щодо оподаткування прибутків власників нерухомості від її здачі в оренду (через онлайн-сервіси на взірець Airbnb, Booking.com, Agoda та ін.)[5], а також сервісів TaskRabbit і Zaarly (мобільні біржі праці для тих, хто готовий виконати роботу, переважно побутового характеру), DogVacay (догляд за тваринами на час відсутності господарів; є альтернативою доволі дорогим готелям для тварин), RelayRides (можливість взяти машину напрокат, оминаючи прокатні контори) і т. д. Формується т. зв. «економіка шерінгу» (sharing economy) як новий тип культури та економічної бізнес-моделі, коли за допомогою технологій та онлайн-платформ люди можуть обмінюватися активами, які вони не використовують у конкретний час. З розвитком такого типу економіки постає питання оподаткування отриманих доходів для наповнення державного бюджету, а відтак – уможливлення виконання державою своїх соціальних функцій. Також виникають проблеми з оподаткуванням (точніше – ухиляннням від оподаткування) фрілансерів, хоча в

[5] Це неодноразово викликало протести власників готелів та іншої зареєстрованої нерухомості, особливо у великих туристичних містах, де легальний ринок орендованого житла втрачає від фінансово економнішого «житла від місцевих». У доповіді Національного бюро економічних досліджень США відзначено: прибуток готелів у американських містах був би вищим, якби сервісів на зразок Airbnb не існувало взагалі [40]. У багатьох туристичних містах активно протидіють онлайн-сервісам житла, а в червні 2018 р. влада курортного іспанського міста Пальма-де-Майорка прийняла радикальне рішення про повну заборону послуг Airbnb [10, с. 57].

багатьох країнах[6] вже законодавчо унормовано питання їх реєстрації як підприємців, а відтак – і оподаткування» [10, с. 56].

«Видається, що технологічний прогрес не можна розглядати однобоко – тільки з позиції ризиків для соціальної держави. Він, на нашу думку, може сприяти й зниженню витрат на соціальну сферу, що є безумовним позитивом. Наприклад, технологічні інновації спрощують догляд за людьми похилого віку та хворими; доступні передові медичні технології сприятимуть швидкій діагностиці та одужанню тощо» [10, с. 56]. Відтак, якщо вдасться збільшити оподаткування на прибутки від роботизації, то, припускаємо, що це може посилити стійкість державних фінансів [20]. «Додаткові надходження можуть сприяти фінансуванню виплат, пов'язаних зі старінням населення, міграцією тощо. Тобто урядам доцільно якнайшвидше переглянути фінансову основу соціальної держави. В іншому випадку найпрогресивніші держави очікуватиме значний дефіцит державного бюджету» [10, с. 56].

«Усі класичні моделі соціальної держави нині стоять перед схожими викликами. Їм усім доведеться пристосовуватися до функціонування в умовах скорочення зайнятості та водночас збільшення різноманітності її видів, зростання спектра способів отримання громадянами доходів. Припускаємо, сьогодні питання підриву соціального консенсусу особливо гостре для неоліберальної моделі соціальної держави (Австралія, Велика Британія, США та ін.), де доступ до соціальних благ сильно узалежнений від ринкових чинників. В інших моделях, наприклад у нордичній (Данія, Швеція, Фінляндія та ін.), завдяки принципам універсалізму, рівності дедалі більше «розчленований» ринок праці все ж має дещо менший вплив на систему добробуту, однак і він буде відчутний через звуження бази оподаткування» [10, с. 56]. Соціальні держави консервативного типу (Австрія, ФРН та ін.), які підкреслюють роль сім'ї та індивідуального

[6] В Україні у 2017 р. було внесено зміни до Податкового кодексу України щодо оподаткування цієї категорії працівників.

соціального страхування, доволі сильно узалежнені від фінансування соціальної держави за допомогою податків на прибутки, а тому може бути вразливими до змін на ринку праці, зумовлених технологізацією [35, с. 7]. «Відтак це спричиняє активні дебати довкола ідей на взірець укладення нового типу соціального контракту між державою та громадянами, «ремонту» інституту соціальної держави, зокрема й шляхом переходу до такого ймовірного інституту соціальної політики, як безумовний базовий дохід» [10, с. 56].

В умовах технологічного процесу, за оцінкою американського дослідника Д. Родріка, очікуваним є перехід від соціальної держави до держави інноваційної [72]. Таку позицію поділяє й_британська дослідниця М. Мадзукато [62]. На її думку, нині інститут держави повинен спрямувати економіку до нових техніко-економічних парадигм; держави мають діяти не задля мінімізації невдач, а для максимізації інновацій. Тобто, йдеться про перспективу моделі інноваційної держави, яка діє на випередження.

«Очевидно, що трансформація соціальної держави відповідно до нових реалій цифрової епохи вимагає адекватних реакцій як на інституційному, так і на індивідуальному рівнях. Однак розв’язувати проблеми, породжені цифровою епохою, необхідно так, щоб не перешкодити цифровому зростанню» [10, с. 57]. Видається, слушною потреба першочергового оновлення людського капіталу для управління та генерування знань, позаяк інноваційна держава потребує інноваційної праці [9, с. 68]. Технологічна революція вимагає від працівника мобільності, гнучкості, здатності набувати нових компетенцій та швидко адаптуватися до мінливості ринку тощо.

«Соціальну державу нині в західних демократіях не випадково часто називають „цифровою державою добробуту”. Це підводить нас до розуміння того, що оскільки технологічний прогрес і цифровізація неминучі, то відтак інститут соціальної держави має адаптуватися, знаходячи нові джерела наповнення

державного бюджету, формуючи культуру активізму працездатної особистості в забезпеченні свого добробуту тощо» [10, с. 57].

Відтак, «на наше переконання, технологічний прогрес відкриває як нові можливості, так і посилює наявні та спричиняє нові ризики для соціальної держави, стійкості державних фінансів. Якщо уряди впроваджуватимуть податки на технологічні новації, налагодять оподаткування нових форм отримання громадянами доходів, то не виключена перспектива запобігання ерозії чинних систем соціального захисту, а цифрові структурні зміни можуть навіть посилити стійкість державних фінансів» [10, с. 57]. Новітні технологічні досягнення спроможні сприяти зменшенню фінансового навантаження, пов'язаного зі старінням населення, медичним обслуговуванням, освітою тощо. В іншому випадку – основа фінансування національних соціальних держав може бути ослаблена, а надалі і зруйнована.

Висновки до розділу 2.

1. Інститут соціальної держави, який мав доволі тривалу успішну історію функціонування, нині перебуває в кризі. Надаючи базові елементи соціальної підтримки, він не адаптувався до поточних потреб і викликів; чинні соціальні програми не є дієвими. Хоч останнє півстоліття розвинені країни стикаються з наростальними соціальними викликами (новітні тенденції на ринку праці, технологічна революція, видозміна інституту сім'ї, активна міграція тощо), але позиції інституту соціальної держави особливо послабилися від 2008 року (початок глобальної фінансової кризи). Деконструкція соціальної держави є реакцією на її кризу, а загальносвітовими тенденціями відтак є зменшення соціальних виплат, звуження обсягів соціальних послуг (політика жорсткої економії), підняття пенсійного віку тощо. Ці процеси спричинили загальне розуміння проблеми політичного дизайну інституту соціальної держави, яка

увійшла в серйозну екзистенційну кризу. Нині сформований консенсус щодо доцільності проєктування «нової архітектури» добробуту, в якій особлива увага має приділятися не розв'язанню соціальних проблем, а їх запобіганню шляхом стимулювання конкуренції, активізації працездатних громадян щодо питань свого добробуту, соціального інвестування в людину, підтримки соціального партнерства тощо.

2. Політична наука, оцінюючи стан інституту соціальної держави як кризовий, нині увиразнює два підходи щодо перспектив соціальної держави: а) доцільність відмови від цього інституту як нежиттєздатного; б) доцільність його збереження за умови перегляду принципів функціонування (адаптація до наслідків економічної глобалізації та технологічного прогресу, а також демографічних, соціокультурних та інших викликів). У відповідь національні уряди апробують низку проєктів оновленої соціальної держави: запобіжна модель, соціальна держава, що активізує, трудова держава, соціально-інвестиційна держава (держава соціальних інвестицій) та ін. Утвердився неоліберальний підхід щодо необхідності зменшити соціальні витрати, а також визначення перспективною такої моделі соціальної держави, яка спрямована на активізацію працездатних, зростання персональної відповідальності за добробут. Спостерігається тенденція до конституційного закріплення норм, за якими інститут соціальної держави забезпечує лише базові потреби людини (інфраструктура, прожитковий мінімум, освіта, охорона здоров'я тощо), а решта питань постають як сфера персональної відповідальності кожного.

3. У політологічному дискурсі домінує негативна оцінка впливу економічної глобалізації на інститут соціальної держави. Акцент робиться на тому, що нині держави опинилися перед викликом забезпечення своїм громадянам певних стандартів добробуту, захисту їх від негативних наслідків економічної глобалізації та втрат, пов'язаних з адаптацією до світового ринку. Водночас, на

наше переконання, економічна глобалізація не може характеризуватися за своїм впливом на інститут соціальної держави як винятково деструктивний чинник. Її доцільно розглядати не стільки як руйнівний чинник, скільки як стимул для подальшої еволюції інституту соціальної держави задля виходу зі затяжної стагнації та збереження себе надалі як інституту політики, але в оновленій моделі. Відтак економічна глобалізація є і викликом, і шансом-перспективою для сучасного інституту соціальної держави.

4. Поява та стрімкий розвиток штучного інтелекту, Big Data, 3D-друку, нанотехнологій, робототехніки тощо по-новому актуалізували питання добробуту, соціальних гарантій, а також тих ризиків для інституту соціальної держави, які вже спричиняє й надалі посилюватиме технологічний прогрес. Ймовірно, в недалекій перспективі саме технології визначатимуть функціонування соціальної сфери з огляду на те, що вони кардинально видозмінять структуру зайнятості та інші сфери, пов’язані зі соціальною політикою держави. Розширення платформової економіки, нестандартних робочих місць, самозайнятості, фрілансу вже руйнує податкову базу, від якої узалежнений соціальний захист. Потенційно технологічний прорив зумовить зростання безробіття, а відтак – зменшення відрахувань із заробітної плати до бюджету, на загальнообов’язкове державне соціальне страхування. Ослаблення фінансової основи багатьох соціальних держав неминуче спричинить наростання соціально-політичної напруги. Запобігти цьому може перегляд системи оподаткування, запровадження новацій в освітній політиці, формування готовності населення до постійного навчання та перекваліфікації тощо. Водночас технологічний прогрес не можна розглядати тільки з позиції ризиків для соціальної держави, бо він може й знижувати витрати на соціальну сферу, наприклад, технологічні інновації спрощують догляд за людьми похилого віку та хворими; медичні технології сприяють швидкій діагностиці та одужанню тощо. Оскільки технологічний прогрес і цифровізація є

неминучі, то відтак інститут соціальної держави має адаптуватися, знаходячи нові джерела наповнення державного бюджету, формуючи культуру активізму працездатної особи в забезпеченні свого добробуту тощо.

Список використаних джерел до розділу 2.

1. Бадида, А. Ю. (2017). *Соціальна держава в умовах глобалізації: теоретичні та порівняльно-правові аспекти*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.

2. Бульба, В. (2012). Вплив глобалізації на трансформацію соціальних функцій держави. *Публічне управління: теорія та практика, 1 (9),* 194-199.

3. Головащенко, О. С. (2016). Соціальна держава та виклики глобалізації. *Державне будівництво та місцеве самоврядування, 32,* 3-11.

4. Дзюндзюк, В. Б. (2018). Вплив глобалізації на сучасну державу. *E-Jornal Державне будівництво, 2*. Retrieved from http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2018-2/doc/1/1_1.pdf

5. Зіскін, О. С. (2019). Вплив глобалізації на інститут соціальної держави: руйнація чи модернізація? *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, 2 (6)*, 108-117.

6. Зіскін, О. С. (2019). Зміст і наслідки впливу глобалізації на соціальну державу. In: *Сучасна парадигма публічного управління: матеріали І міжнародної науково-практичної конференції* (17–18 жовтня 2019 р., м. Львів). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, pp. 137-140.

7. Зіскін, О. С. (2019). Інститут соціальної держави: визначення чинників руйнівного впливу та оцінка перспектив функціонування. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Міжнародні відносини, 8 (392)*, 56-62.

8. Кресіна, І., Хома, Н. (2015). Моделі соціальної держави: модернізуючий вплив глобалізації. *Публічне право, 1 (17),* 185-196.

9. Люблинский, В. В. (2018). Меняется ли характер социальной политики эпоху сетевого общества? *Власть, 8,* 67-74.

10. Наумкіна, С. М., Зіскін, О. С. (2019). Технологічний чинник видозміни інституту соціальної держави. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія Політичні науки, 4*, 53-58.

11. Пищуліна, О. М. (2016). *Економічна модель «безумовного базового доходу»: нова національна альтернатива*. Available from http://razumkov.org.ua/upload/1456388199_file.pdf

12. Спиридонова, Н. В. (2017). Влияние глобализации на формирование моделей социальной политики. *Проблемы современной экономики, 2*, 70-75.

13. Хома, Н. М. (2012). *Моделі соціальної держави: світовий та український досвід*. Київ: Юридична думка.

14. Хома, Н. М. (2012). Основні тенденції у розвитку соціальної держави в умовах глобалізації. *Держава і право, 55,* 525-531.

15. Хома, Н. М. (2013). Модернізація парадигми соціальної держави. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія Політологія. Соціологія. Право, 3 (19)*, 43-47.

16. Хоменко, О. В. (2018). Інклюзивне зростання КНР: соціально-економічний ефект. *Україна – Китай, 5 (11)*, 60-65.

17. Чиркин, В. Е. (2002). Общечеловеческие ценности и современное государство. *Государство и право, 2*, 5-13.

18. Atkinson, A. (2002). Globalisation and the European welfare state at the opening and the closing of the twentieth century. In H. Kierzkowski (Ed.), Europe and Globalisation. New York: Palgrave-MacMillan.

19. Bailey, R. (2017) Are Robots Going to Steal Our Jobs? Available from https://reason.com/2017/06/06/are-robots-going-to-steal-our/

20. Becker, S. (2019). *Digital structural change and the welfare state in the 21st century*. Frankfurt am Main: Deutsche Bank Research.

21. Berger, S. (2000). Globalisation and politics. *Annual Review of Political Science, 3,* 43-62.

22. Bergh, A., Nilsson, T. (2010). Do liberalization and globalisation increase income inequality? *European Journal of Political Economy, 26 (4),* 488-505.

23. Bergh, A., Nilsson, T. (2010). Good for living? On the relationship between globalization and life expectancy. *World Development, 38 (9),* 1191-1203.

24. Blix, M. (2017). *Digitalization, Immigration and the Welfare State*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

25. Brady, D., Beckfield, J., Seeleib-Kaiser, M. (2005). Economic globalisation and the welfare state in affluent democracies, 1975–2001. American Sociological Review, 70, 921-948.

26. Brynjolfsson, E., McAfee, A. (2011). *Race Against the Machines: How the Digital Revolution is Accelerating Innovation, Driving Productivity, and Irreversibly Transforming Employment and the Economy*. Lexington (Mass.): Digital Frontier Press.

27. Brynjolfsson, E., McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York: WW Norton & Company.

28. Buhr, D. (2017). What about Welfare 4.0? *CESifo Forum, 18 (4),* 15-24.

29. Burgoon, B. (2001). Globalisation and welfare compensation: Disentangling the ties that bind. *International Organization, 55,* 509-551.

30. Castles, F. G. (2004). *The Future of the Welfare State: Crisis Myths and Crisis Realities*. Oxford University Press.

31. Chambers, D. (Sep. 03, 2019). Socialists Want To Redistribute Everyone's Wealth – Except Theirs. *Townhall Finance*.

32. Chui, M., Manyika, J., Miremadi, M. (2015). Four fundamentals of workplace automation. *McKinsey Quarterly, 3 (29),* 1-9.

33. Cox, L. (2019). *5 Countries with the most robots in manufacturing*. Available from https://disruptionhub.com/5-countries-with-most-robots-in-manufacturing/

34. Degryse, C. (2016). *Digitalisation of the Economy and Its Impact on Labour Markets.* Brussels: ETUI.

35. Devlin, S. (2017). *(In)Equality in the digital society. Workshop summary*. London: Friedrich-Ebert-Stiftung London Office, The New Economics Foundation.

36. Dorn, F., Fuest, C., Potrafke, N. (2018). Globalisation and Income Inequality Revisited. *CESifo Working Paper, 6859.*

37. Dorn, F., Schinke, C. (2018). Top income shares in OECD Countries: the role of government ideology and globalisation. *World Economy, 41 (9*), 2491-2527.

38. *Dutch King Willem-Alexander declares the end of the welfare state* (2013). Available from https://www.independent.co.uk/news/world/europe/dutch-king-willem-alexander-declares-the-end-of-the-welfare-state-8822421.html

39. Eichhorst, W., Rinne, U. (2017). *Digital Challenges for the Welfare State*. IZA Policy Paper No. 134. Institute of Labor Economics.

40. Farronato, C., Fradkin, A. (2018). *The Welfare Effects of Peer Entry in the Accommodation Market: The Case of Airbnb*. NBER Working Paper No. 24361. *Retrieved from* https://www.nber.org/papers/w24361.pdf

41. Ford, M. (2015). *Rise of the Robots: Technology and the Threat of a Jobless Future*. New York: Basic Books.

42. *Francisco González: "In the future, there will be new jobs that we can't even imagine today"* (2019). Available from https://www.bbva.com/en/francisco-gonzalez-future-will-new-jobs-cant-even-imagine-today/

43. Frey, C. B., Osborne, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? *Technol Forecast Social Change, 114,* 254-280.

44. Frey, C. B., Osborne, M. A. (2013). The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation? Oxford: Oxford Martin School. *Working Paper*.

45. Garrett, G. (1998). Global markets and national politics: Collision course or virtuous circle? *International Organization, 52,* 787-824.

46. Garrett, G., Mitchell, D. (2001). Globalisation, government spending and taxation in the OECD. *European Journal of Political Research, 39,* 145-177.

47. Genschel, P. (2004). Globalisation and the welfare state: A retrospective. *Journal of European Public Policy, 11,* 613-636.

48. Gozgor, G., Ranjan, P. (2017). Globalisation, inequality, and redistribution: Theory and evidence. *World Economy, 40 (12),* 2704-2751.

49. Greve, B. (2017). Technology and the future of work – The impact on labour markets and welfare states. Cheltenham: Edward Elgar.

50. Hardt, M., Negri, A. (2001). *Empire*. Cambridge: Harvard University Press.

51. Hicks, A. (1999). *Social Democracy and Welfare Capitalism*. Ithaca: Cornell University.

52. *How globalisation is changing the welfare state* (2019). Available from https://www.universiteitleiden.nl/en/news/2019/06/how-globalisation-changes-the-welfare-state

53. Huber, E., Stephens, J. (2001). *Development and Crisis of the Welfare State*. Chicago: University of Chicago Press.

54. Kapeliushnikov, R. (2019). The phantom of technological unemployment. *Russian Journal of Economics, 5 (1),* 88-116.

55. Kelly, G. (28 Oct 2018). We can't all be winners as a new welfare state emerges. *The Guardian*.

56. Kim, T. K., Zurlo, K. (2009). How does economic globalisation affect the welfare state? Focusing on the mediating effect of welfare regimes. *The International Journal of Social Welfare, 18 (2),* 130-141.

57. Kittel, B., Winner, H. (2005). How reliable is pooled analysis in political economy? The globalization – welfare state nexus revisited. *European Journal of Political Research, 44,* 269-293.

58. Korpi, W. (2003). Welfare-state regress in Western Europe: Politics, institutions, globalisation and Europeanization. *Annual Review of Sociology, 29,* 589-609.

59. Lanchester, J. (16 Jan 2019). The Next Industrial Revolution Is Coming. Here's How We Can Ensure Equality. *Time*.

60. Lang, V., Tavares, M. (2018). The distribution of gains from globalisation. *IMF Working Paper, 18/54.*

61. Lowrey, A. (2018). *Give People Money: How A Universal Basic Income Would End Poverty, Revolutionize Work, and Remake the World.* Crown Publishing.

62. Mazzucato, M. *(2015).* The Innovative State. *Foreign Affairs, 2. Retrieved from* https://www.foreignaffairs.com/articles/americas/2014-12-15/innovative-state

63. Milner, H. V. (2019). *Globalisation, populism and the decline of the welfare state*. Available from https://www.iiss.org/blogs/survival-blog/2019/02/globalisation-populism-and-the-decline-of-the-welfare-state

64. Mishra, R. (1984). *The Welfare State in Crisis*. Brighton: Wheatsheaf Book.

65. O´Connor, J. (1973). *The Fiscal Crisis of The State*. New York: St. Martin's.

66. Pierson, P. (2001). *The New Politics of the Welfare State*. New York: Oxford University Press.

67. Potrafke, N. (2018). *The globalization – welfare state nexus Evidence from Asia*. Available from https://www.ifo.de/DocDL/wp-2018-272-potrafke-welfare-asia.pdf

68. Razin, A., Sadka, E., Schwemmer, A. H. (2019). *Welfare state VS Market forces in a globalization era*. Available from https://www.nber.org/papers/w26201

69. Rieger, E., Leibfried, S. (2003). *Limits to Globalisation: Welfare States and the World Economy*. Malden: Polity Press.

70. Rifkin, J. (1995). *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: Putnam.

71. Rodrik, D. (1997). Sense and nonsense in the globalisation debate. *Foreign Policy*, *107*, 19-37.

72. Rodrik, D. (2015). *From welfare state to innovation state*. Available from https://www.socialeurope.eu/innovation-state

73. Samuelson, R. J. (31 Jul 2019). The indestructible welfare state. *The Washington Post.*

74. Scharpf, F. W. (1991). Crisis and choice in European social democracy. Cornell University Press.

75. Schwartz, H. (2001). Round up the usual suspects! Globalisation, domestic politics, and welfare state change. In P. Pierson (Ed.), *New Politics of the Welfare State*. New York: Oxford University Press.

76. Shiller, R. (22 Mar 2017). Why robots should be taxed if they take people's jobs. *The Guardian.*

77. Stone, J. (15 Jul 2015). David Cameron is open to people saving up for their own sickness and unemployment benefits. *Independent.*

78. Summers, L. H. (2013). Economic Possibilities for Our Children. The 2013 Martin Feldstein Lecture. *NBER Reporter*, *4*, 1–6. Digital Challenges for the Welfare State.

Thewissen**,** S., Rueda**, D. (2019).** Automation and the Welfare State: Technological Change as a Determinant of Redistribution Preferences. *Comparative Political Studies, 52 (2),* 171-208.

79. Wade, R. (1996). Globalisation and its limits: Reports of the death of the national economy are greatly exaggerated. In S. Berger, R. Dore (Eds.), *National Diversity and Global Capitalism*. Ithaca: Cornell University Press.

80. Weller, C. (2016). *Giving people free money could be the only solution when robots finally take our jobs*. Available from https://www.businessinsider.com/basic-income-could-be-the-only-solution-in-a-robot-economy-2016-4

РОЗДІЛ 3. ПІДХОДИ ДО МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ КРИЗИ

3.1. Модернізаційні процеси нордичної моделі соціальної держави.

«Країни Північної Європи останніми роками незмінно займають верхні щаблі усеможливих індексів, спрямованих на увиразнення якості демократії, прав людини, протидії корупції тощо. Водночас аналіз соціальної сфери цих держав засвідчує наявність кризи у функціонуванні національних держав добробуту. Країни Північної Європи, нарівні з іншими, стикнулися з глобальними викликами: поляризація, висхідна нерівність, популізм тощо. Ці проблеми випробовують соціальну, економічну, політичну стійкість нордичної (nordic welfare model; також використовуються назви: соціал-демократична, універсалістська, скандинавська, північна та ін.) моделі соціальної держави» [1, с. 27], тобто її здатність результативно реагувати на виклики. Питання в тому, наскільки добре ця модель соціальної держави в силу своїх особливостей здатна функціонувати в довгостроковій перспективі, за умов наявних викликів. Це зумовлює наш дослідницький інтерес до вивчення змісту кризових явищ у функціонуванні нордичної моделі та форми реагування на них.

Нордична модель соціальної держави на сьогодні демонструє підривання стійкості до новітніх викликів нарівні з іншими моделями соціальної держави, які ми аналізуватимемо в наступних підрозділах дисертації. Ця модель *довший* час була прикладом унікального поєднання вільного ринкового капіталізму та високих соціальних гарантій. Витривалість нордичної моделі довготривало узалежнювалася від двох найважливіших елементів: 1) готовності громадськості платити дуже високі податки; 2) домінування переконаності в потребі всіх працювати, вносячи свій внесок у колективне благо.

Серед науковців нема одностайності щодо визначення кола країн, які увиразнюють нордичну модель соціальної держави. К. Еспін-Андерсен відносить до неї Швецію, Данію, Фінляндію, Норвегію та Нідерланди; Т. Копрі та Г. Пальме – Швецію, Норвегію, Нідерланди та Фінляндію [37, с. 50]; Г. Стефенсен – Швецію, Норвегію, Данію та Фінляндію [37, с. 44]; А. Сапір [69] – Данію, Фінляндію, Швецію та Нідерланди[7]; Е. Букоді та Р. Роберт [19] – Швецію, Данію, Ісландію, Фінляндію, Норвегію та Нідерланди. Віднесення Нідерландів до соціальних держав нордичної моделі є найдискусійнішим; ми більш прихильні до позиціювання інституту соціальної держави цієї країни до типу консервативного (корпоративістського).

Нашим завданням меншою мірою є характеристика особливостей нордичної моделі в цілому, а також національних відмінностей у межах окресленої групи країн. Аналіз джерельної бази засвідчив, що такий аспект уже належно увиразнений у політологічному дискурсі, а відтак його представлення не становитиме наукової новизни. Нашими основними завданнями, відтак, є на прикладі країн нордичної моделі соціальної держави: 1) розкрити характерні проблеми функціонування цього типу соціальної держави; 2) з'ясувати, як інститут соціальної держави нордичного типу адаптується до викликів сьогодення; 3) оцінити подальші перспективи збереження інституту соціальної держави та особливості його ймовірної оновленої моделі. Такі ж завдання стоятимуть перед нами й під час вивчення держав двох інших моделей соціальних держав – неоліберальних і консервативних (корпоративістських).

В той час, коли в більшості розвинених країн світу зростання розриву між заможними та нужденними тривалий час залишалося однією з найгостріших проблем, «країни Північної Європи довготривало уособлюють високі стандарти

[7] Припускаємо, що Норвегію дослідник не вказує, бо ця країни, будучи в Шенгенській зоні, не входить до ЄС, а пропонована ним типологія соціальних держав стосується тільки країн-учасниць ЄС.

життя та незначну нерівність у доходах громадян. У політологічному дискурсі багатьма вченими ці країни позиціювалися як зразок для наслідування економічних можливостей та рівності» [1, с. 27]. Ще М. Вебер, характеризуючи країни Північної Європи, писав, що вони, як правило, мають вищий рівень життя, кращі академічні установи та добре функціонуючі товариства, ніж країни інших частин Європи. Велика частина цього успіху вбачалася мислителем у протестантській етиці. Такі цінності, як особиста відповідальність, трудова етика, соціальна довіра, є чітко увиразнені в культурі скандинавських народів.

Найперше коротко означимо особливості нордичного типу соціальної держави. «Нордична модель соціальної держави спрямована на захист громадян від ризиків ринкової економіки та недостатнього (невідповідного стандартам певної країни) рівня доходів населення. Роль держави вбачається в запобіганні різкій диференціації доходів громадян. Ставиться завданням забезпечити рівні соціальні права, однакові соціальні гарантії. Ця модель базується на принципах безумовної рівності соціальних умов для кожного, універсальному характері надання соціальних послуг. У фінансуванні соціальних програм домінують державні витрати; рівень цих витрат є високим. Натомість питома вага недержавних асигнувань на соціальне страхування, пенсійне забезпечення та інші соціальні потреби населення є порівняно низькою» [1, с. 27].

«Суспільства, охоплені такою моделлю соціальної держави, користуються великим переліком високоякісних соціальних послуг, які фінансують коштом високих ставок податків. Для цієї моделі характерний у порівнянні високий рівень довіри до урядів, а відтак – значні розміри ставок податків в обмін на якісні соціальні послуги не викликають протестів чи несприйняття. В політичній основі нордичної моделі соціальної держави лежить широкий компроміс. Навіть після початку глобальної фінансової кризи 2008 року завдяки розвиненій культурі співпраці, зацікавленості в збереженні потужної мережі соціального захисту

країнам Північної Європи наразі вдається надавати порівняно широкий спектр послуг» [1, с. 27].

Висока зайнятість населення в нордичних країнах формує поки що відносно стабільну податкову базу. Скандинавська модель соціальної держави відрізняється сильним фіскальним навантаженням на ринок праці. Рівень оподаткування тут значно вищий, ніж в інших моделях соціальної держави, що уможливлює перерозподіл державою бюджету, забезпечуючи громадян соціальною допомогою. Гендерна рівність, як характеристика нордичної культури, зумовлює високу трудову включеність жінок; високим є рівень батьківської участі чоловіків.

Північна модель спричинила багато суперечок щодо неї, найперше – за межами Північної Європи: одні розглядають нордичну модель як привабливу альтернативу іншим моделям соціальної політики, інші – критикують високі податки, високий ступінь втручання уряду, відносно низький ВВП, що обмежує економічне зростання країн регіону [53]. Опоненти нордичної моделі відзначають, що ця модель перерозподіляє активи, обмежує кількість коштів, доступних для особистих витрат та споживання, і заохочує людей покладатися на субсидовані державою програми [55].

Нордична модель соціальної держави тривалий час вважалася найбільш сучасним і зрілим вираженням держави добробуту. Кризові явища, які розпочалися у 1980-х роках в усіх скандинавських країнах, були пов’язані, найперше, з наслідками економічної глобалізації [1, с. 27; 5, с. 742]. «Новий неоліберальний порядок зліквідував усталену систему взаємодії між роботодавцями та профспілками, помітно зменшив можливості державного регулювання ринку. Від середини 1990-х років поступово звужується чисельність людей, охоплених профспілками. Зростання безробіття і втрата конкурентоспроможності окремих галузей промисловості, помітно вплинули на

рівень довіри до соціал-демократичних сил, які були при владі. Реформи, спрямовані на подолання наслідків глобалізації, не дали бажаних результатів і з-поміж нордичних країн особливо у Швеції підірвали авторитет соціал-демократів» [1, с. 28] (вони від виборів до виборів погіршують своє представництво в Рикстаґу).

«Отже, глобальні тенденції останніх років у економіці, політиці та соціальній сфері підірвали стабільність нордичної моделі соціальної держави. Нині ця модель втратила свою увиразненість характеристик соціал-демократії; відбувається конвергенція соціал-демократичної й ліберальної ідеологій» [1, с. 28]. Появу цієї тенденції фіксує українська політолог Н. Хома, яка вказала на конструювання синтезованої моделі – соціал-демократично-ліберальної [7, с. 382]. Активізація неоліберальної складової в нордичній соціал-демократичній моделі зумовлена саме процесами глобалізації [5, с. 745]. «Відтак соціал-демократично-ліберальна держава демонструє послаблення принципу універсальності, скорочується її всеосяжний характер та щедрі гарантії; зміст моделі, натомість, наповнюється мотивами активізації особи щодо самозабезпечення» [1, с. 28]. Головне питання нині – чи зможе нордична модель соціальної держави надалі функціонувати, зберігаючи свої характеристики в умовах новітніх викликів?

Отже, «останніми роками нордична модель стикається з помітним тиском на її стійкість. Дві найбільші проблеми – старіння населення та ріст чисельності мігрантів» [1, с. 28]. Зупинимося детальніше на цьому.

Найгостріша проблема, яка постала перед скандинавськими країнами, – демографічна криза [49, с. 102]. Змістився баланс населення від великої бази молодих платників податків до зростання частки людей похилого віку. Наведемо приклад вікової структури населення Швеції. У 2005 році вона була такою: непрацездатне населення – 16 %, працездатне – 65,6 %, населення пенсійного віку – 18,3 %. У 2015 році відсоток населення пенсійного віку збільшився до 21 %, а

чисельність працездатного населення зменшилося до 62,3 %. Такі зміни призводять до поступового переформатування соціальних програм, зменшення розміру виплат.

Відзначимо, що «рівень народжуваності в усіх країнах аналізованої групи почав помітно знижуватися після початку глобальної фінансової кризи (2008 р.). В Норвегії, Фінляндії та Ісландії у 2017 році рівень народжуваності знизився до історичних мінімумів» [1, с. 28]. Виправити ситуацію не допомагають численні сімейні програми, зокрема щодо гнучкого робочого часу, широкої мережі дитячих садків, щедрих систем батьківських відпусток та ін. У перспективі це означає, що менше людей працездатного віку платитимуть податки, з яких фінансуються нинішні щедрі державні програми соціального забезпечення. Відтак це зумовить потребу істотної корекції національних систем соціального забезпечення.

«Приплив іммігрантів спричиняє значне навантаження на соціальну систему. Хоч скандинавські народи віддавна готові платити високі податки за щедру мережу соціального захисту, але від літа 2015 року цю готовність перевіряє велика хвиля біженців. Це найперше відчувається в Швеції. Громадські настрої дедалі сильніше радикалізуються, зростає протест проти сплати податків задля підтримки тих, хто не вносить свого внеску в суспільство й узалежнені від державного соціального забезпечення. Такі настрої загрожують у підсумку руйнуванням підтримки інституту соціальної держави. Відзначимо, що абсолютна більшість мігрантів є вихідцями з країн, в яких населенню не прищеплювався досвід прийняття рішень в ім’я загального блага. Водночас корінні скандинави, як правило, мають високий ступінь участі в випрацюванні колективних рішень щодо соціальної сфери; мігранти ж у силу особливостей своєї політико-правової культури часто не перебувають на таких же позиціях. Це викликає конфлікт інтересів, провокує радикалізацію суспільства» [1, с. 28].

Попри викладене вище, дослідники часто уживають поняття «гуманітарна наддержава» (humanitarian superpower), щоб описати домінуючу доброзичливість нордичних країн до іммігрантів [54]. На перший погляд, й справді нордична модель соціальної держави може характеризуватися як керована доброзичливість, колективістський дух, який надає значення задоволенню вітальних потреб людини. Така характеристика має чимало опонентів, які виходять з того факту, що серед іноземців-мігрантів (найперше – у Швеції та Норвегії) втричі більше безробітних, ніж серед місцевого населення. Ситуація останніх років щодо біженців засвідчує існування більш прагматичної, свого роду трансакційної, концепції соціальної держави, яка нагадує клуб із членськими внесками, в якому учасники вносять передоплату за очікувані соціальні послуги [36].

Втім, на нашу думку, «вказану вище проблему доцільно розглядати під тим кутом зору, що в таких високорозвинених країнах, якими є скандинавські, дедалі більше робочих місць потребують високої кваліфікації. Політика найму компаній часто вимагає навіть для отримання запрошення на співбесіду освіти щонайменше на рівні магістра. Тобто, саме освіта, а не приналежність до корінного населення або ж мігрантів, визначальна для працевлаштування, що загалом стає звичним в усьому світі за умов технологічної революції» [1, с. 28].

Водночас, оскільки дефіцит робочої сили в умовах зниження народжуваності створює екзистенційний ризик для економік нордичних країн, то за такої ситуації не виключено, що іммігранти (принаймні їх друге покоління) стануть корисним ресурсом для держав, які прийняли їх. Втім, це можливе на практиці лише за умови попереднього інвестування державами Північної Європи в освіту іммігрантів: розширення університетського сектора, збільшення чисельності доступних навчальних місць, достатня кількість онлайнових магістерських курсів тощо. Це дозволить молодим амбіційним іммігрантам здобути освіту. Краща освіта мігрантів і гнучкіша політика підбору персоналу, не

виключено, може стати шляхом до вирішення міграційної кризи в країнах Північної Європи, а мігранти можуть надати нового імпульсу національним економікам.

«Водночас ситуацію в соціальних сферах нордичних країн потрібно оцінювати об'єктивно. Небезпідставні тривоги громадськості, зумовлені скороченням державних програм – це не нова тенденція, яка за часом збіглася з хвилею біженців 2015 року. Наприклад, у Швеції ще після економічної кризи на початку 1990-х було знижено податки та зменшено витрати на допомогу безробітним, виплату пенсій; заможніші прошарки почали вдавалися до приватного страхування» [1, с. 28–29].

На думку політолога М. Коттакіса, очевидно, що високоякісні демократичні політичні інститути, добре функціонуючі економіки та потужні системи соціального захисту не врятували нордичні країни від наростання популістських, антимігрантських та інших настроїв [25]. Звернемося до результатів останніх виборів, які пройшли у країнах Північної Європи. Наприклад, на парламентських виборах у Швеції (09.09.2018 р.) зафіксовано чергове погіршення позицій соціал-демократів[8]. Натомість зміцніли позиції правопопулістів (антимігрантська партія «Шведські демократи» набрала 17,6 % голосів; для порівняння: у 2014 – 12,9 %)[9].

Водночас ми не можемо констатувати, що зменшення впливу соціал-демократів і піднесення радикальних політичних сил нині характерне нордичним державам загалом. Наприклад, на парламентських виборах 05.06.2019 р. у Данії соціал-демократи набрали 25,9 % голосів, навпаки посиливши свої позиції та очоливши уряд. Натомість антиммігрантська популістська Данська народна

---

[8] Позиції шведських соціал-демократів давно мають тенденцію до послаблення. Наприклад, за результатами виборів до Рикстаґ 1994 року Соціал-демократична партія Швеції набрала 45,3 % голосів, 1998 – 38,4 %, 2002 – 39,9 %, 2006 – 35,0 %, 2010 – 30,7 %, 2014 – 31,01 %, 28,4 %.

[9] Посилення позицій правопопулістів пояснюється зростанням антимігрантських настроїв у країні. Лише 2015 року Швеція, яка налічує близько 10 млн населення, прийняла майже 163 тис. шукачів притулку. В розрахунку на кількість населення це є найвищим показником у ЄС.

партія, яка мала великий успіх в ході попередньої електоральної кампанії[10], у 2019 році погіршила свої позиції (8,1 % у 2015 році проти 21,1 % у 2019 році). Проте наголосимо: позиція данських соціал-демократів, у порівнянні з іншими аналогічними політичними силами у країнах Північної Європи, полягає в більш жорсткій політиці щодо мігрантів[11]. Не виключено, що в такий спосіб данські соціал-демократи заручилися підтримкою більш поміркованих симпатиків радикальної Данської народної партії [1, с. 29].

Звернемося до кейсів окремих нордичних держав. Норвегія в частині функціонування соціальної держави в межах аналізованої групи держав має одні з найкращих позицій. Ця країна давно набула характеристик щедрої та універсальної соціальної держави [13, с. 152; 30]. Дослідники неодноразово відзначали високу якість життя, значний рівень соціальної довіри, низький рівень бідності та економічної нерівності [38; 39; 56]. Не в останню чергу це зумовлене багатством природних ресурсів, видобуток і переробка яких не лише наповнюють бюджет, а й створюють велику кількість робочих місць[12], а профспілки ще зберігають впливовість у співпраці з урядом. У Норвегії не відбулося значного спаду після глобальної фінансової кризи 2008 року.

Норвезький дослідник Я. Сорвол [76] відзначає, що останні три десятиліття розвиток інституту соціальної держави в Норвегії відрізнявся від інших національних моделей країн Європи. Тут зовнішній та внутрішній тиск на реформи та їх звуження були меншими, зокрема й у порівнянні з іншими нордичними країнами. Водночас не можна проігнорувати факт, що в останні три десятиліття норвезькі уряди проводили м’яку неоліберальну політику. Відтак

---

[10] Вона проходила на тлі загострення загальноєвропейської міграційної кризи у 2015 році.

[11] Наприклад, у 2018 році данські соціал-демократи запропонували скеровувати біженців до спеціальних центрів за межами Європи, зокрема, у Північній Африці. Вони також ведуть мову про обмеження кількості «незахідних» мігрантів, які потенційно можуть в’їхати до Данії.

[12] В Норвегії безробіття станом на середину 2019 року є на рівні 3,4 %; це один із найнижчих показників у світі.

відбулася лібералізація, дерегуляція, приватизація [82]. Реформування пенсійної системи ослабило її (зменшився розмір пенсій для більшості людей, зросли індивідуальні ризики тощо). В державному секторі були запроваджені нові методи державного управління, наприклад, лікарняний сектор став більше зорієнтований на ринок; зростає нерівність і бідність дітей тощо. Все це відбувалося в значно менших масштабах, ніж в інших країнах Європи, але напрямок такий самий. Норвегія сьогодні глибоко інтегрована в європейську та світову економіку, а відтак неминуче зазнає впливу неоліберальних тенденцій. Подальше скорочення виробництва та сповільнення світової економіки може сильно зменшити експорт Норвегії. Безробіття має перспективу швидкого зростання, а профспілковий рух – ослаблення.

Такі країни, як Швеція та Фінляндія, зазнали значно більшого економічного спаду наприкінці 1980-х – початку 1990-х років. Відчутнішим, у порівнянні з Норвегією, був і вплив глобальної фінансової кризи 2008 року.

На думку шведського політолога Дж. Х. Обера, приклад Швеції найбільше демонструє як руйнується прогресивна нордична модель соціальної держави [14]. Цю ж думку підтримує шведська політолог Л. Пеллінґ, на переконання якої, саме в Швеції найшвидшими темпами зростає нерівність [62]. С. Джонсон доводить, що нинішня політика зниження податків працює в Швеції, найперше, на інтереси найзаможніших. Погоджуємося з такими оцінками, адже хоч нині Швеція й зберігає імідж одного з найбільш рівноправних суспільств, але за останні десятиліття розрив між найбагатшими та найбіднішими тут зростає швидше за інші розвинені країни. Відтак формується сприятливий клімат для росту ксенофобії та популізму. Наростає кількість шведів, невдоволених якістю роботи громадських служб [46].

Британська дослідниця Дж. Баловда [14] стверджує, що всупереч своєму традиційному соціал-демократичного іміджу, інститут соціальної держави в Данії

останніми десятиліттями зазнав значних змін. Данська соціальна держава остаточно відійшла від кейнсіанської політики універсалізму і солідарності. Відбувся спад, ерозія нордичної моделі внаслідок неоліберальної глобалізації. Зокрема, Дж. Баловда вказала на посилення в Данії ультраправих політичних сил. Мова, найперше, про радикальну політичну партію Hard Line.

Уряди скандинавських держав загалом дуже відповідально підходять до виконання соціальних програм. Якщо реалізувати ці програми не вдається, частими є випадки відставок уряду. Наприклад, фінський уряд Ю. Сіпіля у березні 2019 року подав у відставку саме через неможливість реформувати охорону здоров'я. Цей уряд мав на меті різко уповільнити збільшення витрат на охорону здоров'я упродовж наступного десятиліття [47], але такі ініціативи було визнано неконституційними. Зауважимо, що вже кілька фінських урядів упродовж останніх 12 років намагалися реформувати охорону здоров'я в різних формах, але усі з різних причин зазнали невдач. Нинішній прем'єр-міністр Фінляндії (з 06.06.2019 р.) соціал-демократ А. Рінне акцентує, що провідним принципом усіх урядових рішень є саме зменшення різноманітних нерівностей [64].

«Отже, класична конфігурація нордичної моделі соціальної держави відчутно видозмінюється. Причиною цього є вплив низки факторів внутрішньодержавного та міжнародного розвитку, конвергенція ідеологій. Нордична модель, заснована на фінансуванні соціального забезпечення шляхом оподаткування, державному регулюванні умов праці та мінімізації розриву в доходах, зазнає істотних змін в умовах новітніх викликів (глобалізації, технологічної революції, зміни демографічної структури населення, міграція тощо). Її майбутнє узалежнене від спроможності протидіяти цим викликам шляхом впровадження новітніх механізмів соціального захисту населення» [1, с. 29].

3.2. Неоліберальна модель соціальної держави: проблеми функціонування.

Однією з класичних моделей соціальної держави (відповідно до типології данського соціолога Ґ. Еспінґ-Андерсена [30]) є ліберальна (ліберально-демократична, англосаксонська, англо-американська). За своїми сутнісними характеристиками вона істотно відрізняється від інших моделей, зокрема соціал-демократичної (нордичної) та консервативної (корпоративної). Класична ліберальна модель держави утвердилася в другій половині XX століття в низці розвинених (переважно – англомовних) держав (Австралія, Велика Британія, Ірландія, Канада, Нова Зеландія, США та ін.). Дослідники відзначають, що саме тогочасні англомовні демократії виступали новаторами у питаннях соціального забезпечення [28, с. 408].

Від зародження ліберальної моделі інститут соціальної держави позиціюється, найперше, як стимулятор різних форм індивідуальної активності особи, спрямованої на ріст доходів особи, набуття нею нових компетенцій, підвищення освітнього рівня, готовності до набуття нових кваліфікацій тощо. Ліберальна модель держави істотно звузила сферу своєї відповідальності за соціальне забезпечення всіх громадян; це помітно, найперше, якщо порівнювати різні типи моделей соціальної держави. Формування цієї моделі соціальної держави відбувалося в умовах домінування приватної власності, ринкових відносин і під впливом ліберальної трудової етики.

Ліберальна модель соціальної держави пріоритетними визначила не соціальні, а громадянські та політичні права. У ній переважає позабюджетне фінансування соціальних програм; з бюджету фінансує тільки послуги, включені до переліку мінімальних гарантій. Політичною основою ліберальної моделі виступив вільний ринок (а не широкий компроміс як у випадку з нордичною

моделлю); ринок розглядається як найважливіша сфера організації людської взаємодії. Загалом рівень державних витрат на соціальну сферу оцінюється як низький. Основною умовою функціонування ліберальної моделі виступило мінімальне втручання держави в ринкові відносини, обмеження державного регулювання економіки.

Ліберальна модель соціальної держави виходить зі залишкового принципу фінансування нужденних. З огляду на такий характер фінансування реалізація цієї моделі соціальної держави узалежнена, найперше, від обсягів добровільної та неформальної допомоги. Мова про те, що панівну роль у соціальній сфері відіграють вже не стільки державні органи, скільки неурядові благодійні організації, створені за різними ознаками – етнічними, релігійними чи іншими.

Неоліберальна модель акцентує не на задоволенні потреб якомога більшої кількості населення, а на підвищенні доходів кожної працездатної особи від праці. У такий спосіб, на переконання прихильників цієї моделі, формується (підвищується) мотивація особи до праці та потенційно скоротиться частка низькооплачуваних працівників як ймовірних претендентів на соціальні виплати. Цей тип соціальної держави залишив за собою право втручатися в життя особи лише, якщо люди не можуть самотужки подбати про себе. Це випливає з базового постулату лібералізму про абсолютну свободу індивіда в економічній сфері: тільки повна свобода забезпечить громадянам умови, які б уможливили якнайповнішу реалізацію своїх здібностей (що у свою чергу потенційно сприятиме росту добробуту особи). За слушною характеристикою Д. Сковронського, за ліберальної моделі соціальної держави «держава бере участь у реалізації соціальної політики більш опосередковано – не через фінансування соціальних програм зі свого бюджету, а через організаційно-правову інституціалізацію недержавних фінансових потоків на соціальні потреби і

водночас через розвиток усієї ринкової інфраструктури отримання доходів у суспільстві» [4, с. 266].

Нині ліберальна модель соціальної держави під впливом глобалізації та низки інших чинників трансформувалася в неоліберальну; вона постала перед низкою викликів, які видозмінюють її сутнісні характеристики. Це помітно з огляду на наявні гострі проблеми в соціальній сфері країн, які впроваджують цю модель соціальної держави.

Відзначимо: тенденцією останніх десятиліть у високорозвинених країнах є зміна політики соціального забезпечення у відповідь на посилення впливу ринково орієнтованої філософії неолібералізму [72]. Ця філософія розмиває кордони між ринком, громадянським суспільством і державою. Неолібералізм утвердив принцип економічної раціональності як основу не лише для ринку, але й для громадянського суспільства та інституту соціальної держави. Акцент на економічній раціональності призвів до змін у багатьох сферах публічної політики для їх якнайсильнішого узгодження з ринковою логікою. Відтак заохочується розвиток особистої відповідальності, застосування економічної логіки до прийняття кожним рішень у найрізноманітніших сферах життєдіяльності. Неолібералізм очікує від громадян, що вони практикуватимуть особисту відповідальність, інвестуватимуть у свій особистісний соціальний капітал для подальшого зменшення фінансового навантаження на суспільство та інститут соціальної держави. Такий акцент неолібералізму на персональній відповідальності кожного за вибір, який роблять люди щодо найрізноманітніших питань життєдіяльності, призвів у багатьох країнах до більш жорстких урядових ініціатив щодо політики соціального забезпечення.

Неолібералізація політики соціального забезпечення упродовж останніх десятиліть поєднується з низкою глобальних викликів, що на практиці загрожує ризиками для окремої людини, сімей і суспільств в цілому. Неоліберальні норми

посилюють різноманітні нерівності, зменшують економічні та інші можливості нужденних прошарків населення [72]. Очевидно, що політика соціального забезпечення піддається щораз більшому тиску. Відтак неоліберальні соціальні держави відходять від тих зобов'язань у питаннях добробуту, які утвердилися після Другої світової війни [78].

На думку відомого економіста Дж. Ю. Стіґліца, США є виразним прикладом того, як неоліберальні реформи зазнали невдачі та спричинили низку нових соціальних проблем. У цій країні, за оцінкою згаданого дослідника, спостерігається падіння соціальної мобільності, а рівень нерівності є значно глибшим, аніж в інших розвинених державах [60]. Дж. Ю. Стіґліц звернув увагу, що тривалість життя, яка стабільно зростала в США майже упродовж століття, нині демонструє тенденцію до зниження; доходи працездатних громадян не зростають; відсоток людей середнього класу в структурі населення зменшується і под. Помітно, як економічна нерівність посилює нерівність соціальну. Той рівень захисту від соціальних ризиків, який нині надає інститут соціальної держави в США своїм громадянам, особливо молоді та нужденним прошаркам, є вужчим та меншим, ніж у багатьох інших розвинених демократіях. Американська система добробуту дедалі більше схиляється до приватного, аніж державного типу [50].

Не лише США, але й Велика Британія останніми роками відчуває кризу соціальної сфери [66]. Найперше – збільшується дитяча смертність [20]. Не лише надалі не зростає, а й формується тенденція до зниження середньої тривалості життя [80]. Тільки за 2017 рік на 80 тис. осіб зросла кількість безхатченків (це на 60 % більше у порівнянні з 2012 роком) [29], і почастішали випадки їх смерті на вулицях, особливо взимку. За такої ситуації щораз більше нужденних британців констатують: вони втрачають контроль над своєю ситуацією, своєю гідністю.

Британські дослідники звертають увагу, що причиною згаданих і чисельних інших проблем є жорстка політика державної економії, яка проявляється в

скороченні бюджетів на соціальну допомогу. Різноманітні реформи системи добробуту зумовили загострення соціальних проблем. Помітно, що щораз більшою кількістю соціальних проблем заопікуються не державні інституції, а неурядові організації, благодійні фонди, релігійні громади тощо. Така тенденція характерна не лише Великій Британії, а усім державам, які впроваджують неоліберальну модель.

Згадані проблеми відбуваються попри те, що Велика Британія завершує реформувати національну систему соціального забезпечення (т. зв. систему національного кредиту, Universal Credit[13]). Це найбільша соціальна реформа в цій країні від 1940-х років (реформи В. Бевериджа) [43]. Втім, очевидно (і на цьому акцентують критики), що нова модель соціальної політики є надто витратна, складна та розтягнута в часі (концепція реформи була презентована Консервативною партією на своєму з'їзді ще у 2010 році). Цю соціальну реформу критики нині схарактеризовують як «анатомію провалу уряду» [45], хоча вона задумувалася як конструктивний проєкт капітальної реконструкції держави добробуту. За своїм змістом модель соціальної політики в форматі універсального кредиту спрямована на спрощення системи соціального забезпечення шляхом заміни різних видів допомог на один щомісячний платіж. Мова про відмову від таких допомог, як дитячий податковий кредит (Child Tax Credit); житлова допомога (Housing Benefit); матеріальна допомога (Income Support); допомога безробітним (JSA); матеріальна підтримка, базована на розмірі доходів від зайнятості (ESA); трудовий податковий кредит (Working Tax Credit). Планується, що навесні 2022 року універсальний кредит повністю замінить згадані види виплат.

---

[13] Зауважимо, що тут йдеться не про безумовний базовий дохід (універсальний кредит часто ототожнюють з ним), який ми аналізуватимемо в розділі 4 дисертації. Детальніше про універсальний кредит міститься на урядовому сайті; див: https://www.gov.uk/government/news/universal-credit-introduced

У Новій Зеландії та Австралії оцінки держави добробуту теж містять низку застережень щодо якості функціонування цього інституту та потребу подальших реформ.

Новозеландська держава добробуту еволюціонує від 1898 року (прийнято акт про пенсії за віком) [42], однак нині її стан кризовий. Від початку 1990-х років розпочалося звуження пільг і посилення вимог до бенефіціарів національних програм соціального забезпечення [51].

Новозеланський політолог М. Флетчер, аналізуючи національний кейс соціальної держави, оцінює його стан як «жалюгідний»; дослідник підкреслює стан «несправності» національної системи добробуту [32]. Це слушно, враховуючи, що понад мільйон новозеландців нині знаходяться за межею бідності. Розміри поточних соціальних пільг не є відповідні потребам бенефіціарів [65], а їх підвищення не є частиною урядового курсу прем'єр-міністра Нової Зеландії Дж. Ардерн (попри її приналежність до лейбористської партії). В країні чисельною є група т. зв. «працюючих бідних». Хоч рівень безробіття у Новій Зеландії не є високим (приблизно 4,4 % [67]), але розміри доходів громадян зростають дуже повільно або й не зростали останніми роками. Також потрібно врахувати, що і такий здавалося б помірний відсоток безробітних порівняно є значним для Нової Зеландії. Наприклад, у період 1956– 1981 роки рівень безробіття ніколи не перевищував 2 %, при тому, що часто цей показник був нижче 1 % [22]. Загалом саме протидія безробіттю є пріоритетом соціальної політики новозеландського уряду [22].

Нині в Новій Зеландії гостро увиразнена проблема бідності дітей, яка звужує їх майбутні перспективи. Про це свідчать статистичні дані [24]. Близько 23 % дітей (254 тис. осіб) знаходяться за межею бідності. 6 % дітей проживають в умовах такої нужденності їх родин, коли їх сім'ї не можуть дозволити для них по дві пари сезонного взуття, відкладають візити до лікарів, відмовляються від

свіжих овочів та фруктів, унеможливлюється обігрів житлових приміщень, неможливість долучитися уповні до позашкільного життя тощо [32]. Ситуація в цій розвиненій країні зумовила у 2018 році прийняття окремого акта [23] для зменшення дитячої бідності. Новозеландський дослідник П. Сондерс аргументує [70]: нині кожен п'ятий учень середньої школи не має можливості задовольнити життєво важливі потреби. Постійні фінансові обмеження в багатьох випадках мають наслідками важкі форми психічної депривації підлітків, їх соціальне відчуження, яке визначально впливає на їх доросле життя.

Інститут соціальної держави Австралії реформується починаючи від кінця 1980-х років [3, с. 11]. Упродовж трьох десятиліть система соціальної допомоги тут зазнала як серйозних нововведень, так і чисельних дрібних коригувань. Вона увиразнює неоліберальну траєкторію змін з вираженим акцентом на ринку та сім'ї як панівних інституціях соціальної підтримки, а також зверненням до громадян бути відповідальними за свій добробут [75, с. 331]. Відтак кількість бенефіціарів соціальних допомог за роки реформ незмінно скорочується [84].

Хоч витрати Австралії на соціальну сферу сильно зросли останніми роками [77, с. 185], національні соціальні служби звертають увагу на ріст бідності в країні [15]. За результатами дослідження учених Мельбурнського університету, після деякого періоду стабільності, бідність знову зростає, і зміни в політиці добробуту є головною причиною цьому. Прикладом таких змін найчастіше називають програму допомоги безробітним Newstart, яку критикують, найперше, за недостатній розмір виплат. Розмір цих виплат не уможливлює оплату електроенергії, транспорту, оренду житла тощо. Водночас австралійський уряд не планує підвищувати розмір допомоги, позаяк виходить із переконання: найбільше, що може зробити держава для нужденних – це стимулювати їх до якнайшвидшого працевлаштування. Самі ж безробітні стверджують, що навпаки підняття розміру соціальних виплат сприяло б перспективі працевлаштування, наприклад,

з’явилися б кошти на доступ до Інтернету для пошуку вакансій, доїзд до місця проведення співбесіди тощо.

Хоч Австралія за звітами ЮНІСЕФ за останні роки зміцнила свої позиції щодо подолання дитячої бідності, дослідники відзначають: перспективи дітей зі сімей, котрі мають низькі доходи, незадовільні [83]. Це зумовлене зменшенням від 2013 року розміру державної допомоги малозабезпеченим сім’ям з дітьми. Особливо негативно це позначилося на життєвих можливостях неповних сімей. Рівень дитячої бідності серед неповних сімей досяг 19,2 %, що є найвищим показником після світової фінансової кризи 2008 року [41].

Рівень безробіття в Австралії за останніми доступними даними (липень 2019 р.) становив 5,3 %. Розмір допомоги по безробіттю в Австралії становить 261,7 австрал. дол (186,3 дол. США). Для тих, хто має на утриманні дітей, орендує житло, розмір допомоги збільшується. У випадку відмови без поважної причини прийняти запропоноване місце праці, виплата допомоги зупиняється на вісім тижнів. Втім на практиці ця норма не завше застосовується; близько 70 % тих безробітних, які відмовилися від пропонованої вакансії, продовжували отримувати виплати. Загалом критики програми «Newstart» називають її однією з найгірших у світі для підтримки тих, хто втратив місце праці [40].

Особливо серйозною залишається проблема хронічних безробітних. Від 2016 року австралійський уряд ініціює різні заходи, спрямовані на хронічних безробітних, тих, хто довготривало узалежнений від соціальних виплат. Їх кількість зростає: якщо у 2009 році 14,8 % безробітних шукали роботу понад рік, то у 2018 році – 24,5 % [85]. Уряд Австралії розглядає можливість запозичення досвіду Нової Зеландії щодо мінімізації кількості бенефіціарів соціальних виплат (т. зв. інвестиційний підхід) [21]. Нині уряд ініціював низку змін щодо порядку отримання допомоги безробітними в напрямку їх жорсткішання (станом на жовтень 2019 року вони перебували на розгляді в Сенаті).

Ключовою ідеєю реформи австралійської соціальної держави була та залишається всебічна активізація працездатної особи. Зокрема: 1) посилилися вимоги до безробітних. Їх щомісячні звіти мають засвідчувати не менше 20 звернень щодо працевлаштування; 2) безробітних усіляко стимулюють до працевлаштування (зокрема й санкціями); 3) неодмінне залучення безробітних, які претендують на соціальну допомогу, до суспільно корисної праці (15 годин на тиждень)[14] тощо. Примітно, що політика активізації стосується не лише безробітних, а й певною мірою інших соціальних груп, які претендують на соціальні виплати [3, с. 11].

Попри урядовий курс на активізацію працездатних безробітних, на ринку праці Австралії фіксуються випадки дискримінації етнічних меншин. Це засвідчили результати дослідження соціологів Австралійського національного університету [17]. Претенденти на робочі місця з іменами та прізвищами, відмінними від англосаксонських, а також корінних народів Австралії, отримували значно меншу кількість запрошень на співбесіди з потенційними роботодавцями. Найвираженіша проблема дискримінації щодо австралійських безробітних, які є вихідцями з КНР і країн Близького Сходу. Зауважимо, що вже напрацьований певний світовий досвід запобігання цьому. Наприклад, у ФРН ще 2010 року Федеральним агентством з питань протидії дискримінації проводився експеримент з анонімними заявками від претендентів на робоче місце (без імені, фото, вказівки на етнічне походження чи стать). Результати показали, що стандартизовані форми анонімних заявок надали рівні шанси заявників з різних національних меншин бути запрошеними на співбесіду до роботодавця.

---

[14] Ця система суспільно корисних робіт в обмін на допомогу з безробіття, впроваджена у 2015 році, передбачає: безробітні, віком від 30 до 49 років, упродовж півроку по 15 годин у тижні задіяні на суспільно-корисних роботах; для безробітних до 30 років час суспільно корисних робіт становить 25 годин на тиждень.

Відзначимо, що в Австралії дедалі частіше обговорюється доцільність запровадження безумовного базового доходу як альтернативи нинішній системі добробуту [79].

Хоча політика соціальної допомоги держави в капіталістичних спільнотах завжди була пристосована до ринкових сил, неоліберальна політика добробуту є значним відхиленням від тої моделі держави, яка мала за мету запобігти впливам ринкових ефектів на добробут принаймні тих, хто найменш захищений в умовах ризиків конкурентної економіки. Дії держав із неоліберальною моделлю соціальної держави нині помітно спрямовані на активізацію працездатних, творення нового типу відповідального актора, який застосовує економічну раціональність до всіх проявів своєї життєдіяльності. Відтак посилюється дисциплінарне підґрунтя соціальної держави.

Нині уряди країн із неоліберальною моделлю соціальної держави маркетизують інститут соціальної держави. Ця тенденція зародилася ще у 1990-х роках [68, с. 16], а нині наростає[15]. Під «маркетизацією» розуміємо висхідну присутність приватних надавачів соціальних послуг, зростання впливу ринкових ідей, логіки та механізмів у межах надання державних соціальних послуг. Зокрема, у країнах з неоліберальною моделлю соціальної держави є чимало прикладів маркетизації соціального забезпечення. Наприклад, тут приватні надавачі соціальних послуг домінують у процесі працевлаштування безробітних, догляді за літніми людьми; зростає кількість медичних послуг, які надаються недержавними суб’єктами.

Видається, що ліберальна модель соціальної держави непогано «працювала» в умовах економічної стабільності, підйому. Однак нині її оновлений (неоліберальний) варіант, недостатньо ефективний за ситуації ще незавершеної

[15] Відзначимо, що нині й інші моделі соціальної держави вдаються до маркетизації політики соціального забезпечення, однак саме неоліберальна модель започаткувала та яскраво увиразнила такі механізми.

глобальної фінансової кризи, спадів чи вимушеного скорочення виробництва, що супроводжується неминучим скороченням соціальних програм та доволі агресивним курсом на всебічну активізацію людини з метою мінімізації її звернень за соціальною допомогою.

3.3. Консервативна модель соціальної держави: адаптація до викликів сьогодення.

Консервативний (використовуються також назви: консервативно-корпоративістський, бісмарківський, солідарно-консервативний, корпоративістський та ін.) тип соціальної держави найперше характерний для континентальної Європи. Французький дослідник Б. Пальє до країн, які є увиразненням цієї моделі соціальної держави, відніс Австрію, Бельгію, Італію, Іспанію, Нідерланди, Німеччину, Францію, Швейцарію та країни Вишеградської четвірки [61]. Такий перелік є дискусійний, але дослідники одностайні щодо віднесення до цього типу щонайменше Бельгії, Німеччини та Франції. Аналіз динаміки змін усіх основних моделей соціальних держав дозволяє нам припусти: саме в консервативній моделі, на відміну від неоліберальної та нордичної, нагальні реформи довший час впроваджуються найповільніше [63].

Перш, ніж аналізувати процеси видозміни консервативної моделі соціальної держави, вкажемо на її сутнісні особливості. Від часу зародження цієї моделі наприкінці XIX століття інститут соціальної держави зайняв позицію виправдання існування соціальної диференціації та майнової нерівності, виступив інструментом перерозподілу доходів. Відтак головним завданням інституту соціальної держави в умовах майнової нерівності був і залишається перерозподіл доходів через гнучку податкову політику, а також надання компенсацій тим, хто їх потребує. Визначальною особливістю цієї моделі є опертя на механізми соціального страхування [12].

Консервативна модель соціальної держави оперта на пріоритет соціального забезпечення не стільки окремого індивіда, скільки сім'ї. Довший час ця модель міцно пов'язувалася зі сімейною структурою, опорою на чоловіка-годувальника, а участь жінок на ринку праці була невисокою. Деякі держави (як-от Франція, Бельгія) меншою мірою відповідали цій особливості консервативної моделі.

В основі консервативної моделі соціальної держави чільне місце займає принцип корпоративності, що передбачає значну відповідальність корпорації за добробут своїх працівників. Політичною основою консервативної моделі виступає коаліція між роботодавцями та працівниками. Підприємство стимулює працівників до максимального трудового внеску, за що державою передбачено різні види соціальних гарантій (пенсійне забезпечення, часткова оплата освіти, медичних, рекреаційних послуг тощо). У цьому випадку і держава, і недержавні організації, і особа є відповідальними за рівень добробуту, але найбільшу роль відіграють корпорації, що мають власну розгалужену соціальну інфраструктуру, власні соціально-страхові фонди тощо. Фінансовим підґрунтям такої моделі виступають страхові внески корпорацій [4, с. 266].

Рівень державних витрат на соціальну сферу в державах, які реалізують таку модель соціальної держави, є доволі високим. Приблизно рівнозначними в консервативній моделі соціальної держави є обсяги державних і приватних витрат, тобто не домінує позабюджетне фінансування (як у неоліберальній моделі) або ж державне (як у нордичній моделі). Це дає призводить до частого в політологічному дискурсі озвучення оцінок того, що консервативна модель є певною мірою проміжною між двома іншими (нордичною та неоліберальною).

Як і інші моделі соціальної держави, консервативна її модель упродовж кількох десятиліть перебуває в затяжній кризі. Інститут соціальної держави в країнах із такою моделлю, перебуває, образно кажучи, «в облозі», стикаючись із

низкою демографічних, економічних, фінансових і політичних труднощів функціонування.

У західному політологічному дискурсі саме консервативна модель соціальної держави чи не найбільше з-поміж інших моделей критикується. Адже країни, які її впроваджують, важко пристосовуються до динамічних змін економічного та соціального середовища, неоперативно приймають нагальні програми реформ. Ці країни, постаючи перед значними труднощами функціонування соціальної сфери, найважче, у порівнянні з країнами з іншими моделями соціальної держави, реформуються [10, с. 19]. Відтак саме системи соціального забезпечення консервативного типу найчастіше критикуються за слабку здатність реформуватися. Б. Пальє слушно відзначив: в країнах з консервативними моделями соціальної держави «перезавантаження» соціальної сфери (найперше – щодо пенсійного забезпечення) відкладалося аж доти, допоки європейська інтеграція та/або економічні спади не спонукали уряди вживати вимушених заходів [61].

Німеччина стала першою країною у світі, яка запровадила державну систему соціального страхування, на якій базується консервативна модель[16]; основний принцип тієї системи зберігся до нині – своєрідний «пакт поколінь». Німеччину ми розглядаємо як найяскравіше увиразнення консервативної моделі соціальної держави, а також підходів до її модернізації. Відтак кейсу цієї країни ми приділимо основну увагу в межах цього підрозділу дисертації. Водночас відзначимо: кейси інших держав із цією моделлю, особливо Франції, є не менш цікавими для вивчення, однак обсяг і структура дисертації не дозволяють нам приділити більшу увагу вивченню певної окремої моделі.

---

[16] Ще в 1880-х роках завдяки ініціативам О. фон Бісмарка було створено обов’язкові програми страхування здоров'я, нещасних випадків та страхування похилого віку та втрати працездатності, чиї принципи керували розвитком розвитку соціальної політики і донині.

Зазвичай Німеччина сприймається як сильний надійний гравець на тлі багатьох держав Європи, для яких характерний високий рівень соціально-політичної турбулентності. Водночас вона, як і будь-яка інша держава, ніколи не була вільна від класових конфліктів та низки інших суперечностей [58]. Наведемо кілька фактів, які характеризують соціальний ландшафт Німеччини:

– цю країну часто називають «країною літніх людей»: із 82 млн осіб 17,5 млн старші 65 років (нині пенсійний вік становить 65 років, а до 2029 року його поступово піднімуть до 67-ми). Недостатні розміри пенсій зумовлюють продовження активності значної частини німецьких пенсіонерів на ринку праці;

– бідність уже не є станом виключно німецьких «хронічних» безробітних, адже знижуються доходи працездатних громадян, зростає відсоток низькооплачуваних працівників із повною зайнятістю. Бідність, а відтак і соціальне відчуження, є реальними загрозами для 15,5 млн жителів німецьких земель [31]. Особливо в зоні ризику бідності є неповні сім'ї. Загалом дуже незначному відсотку німецьких родин, які потрапили у «пастку бідності», вдається вирватися з неї;

– Німеччина не є вільною від проявів дитячої бідності, а відтак – соціальної ізоляції молоді з нужденних родин, формування у неї заниженої самооцінки, унеможливлення повноцінної реалізації у професійному житті тощо. У дорослому віці така молодь через зазвичай невисокі заробітки здатна передати бідність «у спадок» власним дітям;

– зростає розрив між заможними та нужденними; податкова політика за останні два десятиліття посилила нерівність доходів. Три десятиліття поспіль увиразнюється значна нерівність доходів громадян, які проживають на землях колишніх Східної (НДР) і Західної (ФРН) Німеччини;

– з 21 млн німецьких пенсіонерів близько 10 % (за офіційною статистикою) потерпають від нужденності; благодійні організації та профспілки цей відсоток

збільшують до 15. Є тенденція до скорочення державної підтримки людей похилого віку. Відтак нині понад 7,5 млн осіб похилого віку в Німеччині живуть за межею бідності; їх кількість зростає. Причиною цього не в останню чергу є довготривале падіння заробітної плати серед працездатного населення, збільшення чисельності низькооплачуваних працівників, робочі місця котрих не уможливили достатні пенсійні внески.

Справді, довший час німецька (рейнська) модель ринкової економіки вдало поєднувала економічну ефективність зі соціальною справедливістю; її перевагою була зорієнтованість не на отримання швидкого прибутку, а на довготривалі інтереси[17]. Відтак багато країн континентальної Європи у другій половині XX століття орієнтувалися на таку модель [9, с. 141]. Водночас періодично хвилеподібно відбуваються процеси, які спричиняють кризу німецької економіки, а відтак – і соціальної сфери.

Початком кризи корпоративної моделі соціальної держави вважається період 1973–1974 років (перша нафтова криза). Вона посилилася у 1980–1981 роках (друга нафтова криза). В умовах цих криз консервативна модель соціальної держави не могла ефективно зреагувати на стрімке зростання безробіття. Відтак на середину 1980-х років у німецькому суспільно-політичному дискурсі утвердилася думка, що держава перевантажена соціальними послугами та є надто дорогою. У той час саме на інститут соціальної держави в Німеччині найперше було покладено відповідальність за численні негативні явища в економіці, зокрема – затяжну кризу зайнятості. Критичний до інституту соціальної держави в Німеччині дискурс закцентував на перевантаженості соціальними послугами та потребі «дебюрократизації». Проте за таких умов новий уряд християнського

[17] Така зорієнтованість на довготривалий інтерес сприяє високій продуктивності німецьких компаній, а зі соціальної точки зору важливе врахування інтересів усіх сторін – акціонерів, керівництва, найманих працівників. Відтак у моделі німецької (рейнської) економіки корпорація постає не просто в економічному, а в соціальному значенні, де спільні цінності та солідарність не менш значущі, ніж отримання прибутків.

демократа Г. Коля, який прийшов на зміну коаліції соціал-демократів та лібералів, продовжували розвивати традиції соціальної ринкової економіки та наголошували на відмінності від тієї моделі соціальної держави (неоліберальної), яку впроваджували зокрема США та Велика Британія [71, с. 108].

Падіння рівня народжуваності, збільшення тривалості життя населення, витрати на об'єднання німецьких земель у 1989 році, інфраструктурне переоблаштування Східних земель і под. доповнили спектр причин, які дестабілізували соціальну сферу Німеччини. У цей час збільшилась кількість безробітних, які відтак не робили відрахування до пенсійного фонду, скоротилася народжуваність. Водночас значно зросла тривалість життя. Кризу соціальної сфери провокували й надмірно високі соціальні виплати та постійне їх зростання, високий рівень оподаткування, низка обмежень на ринку праці, надто високий рівень державного регулювання тощо.

У другій половині 1990-х років у Німеччині почалося зниження росту продуктивності праці, падіння конкурентоздатності німецької економіки (особливо, в порівнянні з американською). Відтак вже тоді очевидною була назріла потреба проведення радикальних реформ ринку праці та соціальної сфери. Пік рівня безробіття припав на 1986 рік [18].

Економічні та інституційні зміни особливо від початку 2000-х років істотно підірвали стару німецьку соціально-економічну модель, яка досі відзначалася відносно високим рівнем соціального забезпечення, недраматичною нерівністю, високими показниками соціальної та політичної участі тощо. Однак в останні два десятиліття нерівність зростає особливо виражено; підвищеним є ризик зниження мобільності громадян. Це проявляється у зростанні частки працівників, які працюють неповний робочий день, на тимчасових роботах[18]; зростає сектор із

18 Від 2009 року кожна друга нове робоче місце передбачало контракт з обмеженою тривалістю [27].

низькою заробітною платнею (менш, ніж 60 % від середньої заробітної плати) тощо. Зниження продуктивності праці, послаблення соціального партнерства сприяли величезному розширенню в Німеччині сектора низьких зарплат. Відтак, якщо в минулому німецькі працівники мали значні очікування щодо покращення рівня життя, то від початку 2000-х років наростання бідності та нерівності витіснило такі очікування.

Отже, реформування консервативної моделі соціальної держави в Німеччині було розпочате ще у середині 1990-х років. Напрямами реформ були визначені скорочення допомоги безробітним та посилення тиску на довготривало безробітних задля їх активізації. Ці реформи заклали початок зміні парадигми соціальної держави, а на початку 2000-х років курс на активізацію закріпився шляхом зменшенням розміру виплат пенсіонерам і безробітним, зміцненням приватної пенсійної системи тощо. Водночас не можна оминути увагою факт, що саме в цей час (середина 2000-х років) дедалі більше розширюються програми та послуги, що уможливили поєднанню зайнятості та сім'ї, наприклад, програми оплачуваної відпустки для батьків, розширення мережі громадського догляду за дітьми.

В останні десятиліття найгостріші дебати на соціальну тематику в Німеччині спричинила масштабна інституційна реформа ринку праці, базована на «Концепції Хартца» (Hartz I–IV) – чотирьохетапній реформі соціальних виплат і страхування на випадок безробіття, розпочатій у 2000-х роках. Вона стала свого роду спробою перегляду тодішньої конфігурації соціальної держави. Реформа виходила з того, що держава повинна мати механізми соціального захисту нужденних, але тільки тих, хто справді не може працювати. Держава взяла курс на підтримку тих, хто гостро її потребує, і водночас висунула дуже жорсткі вимоги до претендентів на отримання допомоги. У результаті впровадження цієї реформи знизилася тривалість виплат допомоги по безробіттю (тривалістю до року);

безробітні, які отримують допомогу, зобов'язані шукати нове робоче місце; зменшення розміру допомоги (накладення санкцій) безробітному аж до повного скасування виплат у випадку неактивного пошуку праці; члени сім'ї безробітного, який отримує допомогу, також зобов'язані активно шукати роботу; скасування дострокових пенсій; розширено застосування нестандартних робочих місць і т. д. Ці заходи доволі жорстко спрямовувалися на активізацію особи з метою зменшення узалежненості працездатного громадянина від соціальної підтримки держави.

Отже, від 2005 року Німеччина зробила крок до глибокої реформи низки інститутів соціального захисту. Нові ініціативи були сприйняті неоднозначно; вони мали та мають нині багато критиків. Водночас загалом комплекс реформ Hartz I–IV певною мірою сприяв зменшенню утриманських настроїв, збільшення пропозиції на німецькому ринку праці завдяки лібералізації та заохочення створення різних форм нетипової зайнятості.

В оцінках критиків програми Hartz–IV озвучується думка про її виражено неоліберальний характер, який пристосований винятково до інтересів корпорацій, але надмірно жорсткий щодо безробітних. Дедалі частіше критики програми Hartz I–IV позиціюють цю програму як спосіб приниження безробітних, тиску на нужденних. Зокрема цю позицію підтримав Федеральний Конституційний суд Німеччини, який 05.11.2019 року визнав незаконними заходи, запроваджені урядом Ґ. Шредера щодо жорстких санкцій до безробітних, які тривалий час відмовляються від пропонованих робочих місць [44]. Такі санкції означені як частково несумісні з повагою гідності безробітних, бо уможливлювали цілковите позбавлення їх підтримки держави. Відтак звуження розміру допомоги безробітному, який відмовляється від пропозиції роботи, після прийняття згаданого судового рішення не буде перевищувати 30 % на строк три місяці від суми допомоги (вона нині становить 424 євро щомісячно).

Одночасно з критикою програми активізації безробітних Hartz–IV у Німеччині останніми роками набирає популярності ідея впровадження безумовного базового доходу. Натомість противниками останнього виступають, найперше, чинна влада та профспілки [34]. Прикладом можна назвати ідею впровадження т. зв. «базового доходу, заснованого на солідарності», яку лобіює відомий німецький політик, чинний бурґомістр Берліна М. Мюллер [52].

Примітно, що ідею відмови від програми Hartz I–IV на користь інших соціальних програм нині підтримують чимало членів Соціал-демократичної партії Німеччини, в середовищі якої й була сконструйована програма Hartz I–IV. Вочевидь, така зміна курсу стала, не в останню чергу, внутрішньопартійною реакцією на електоральні невдачі соціал-демократів в останні роки. Принагідно зауважимо, що на початку 2019 року німецькі соціал-демократи остаточно відмовилися від підтримки Hartz–IV на користь нової та більш щедрої для громадян моделі соціальної держави на період до 2025 року – Bürgergeld [26]. Припускаємо, пропозиція впровадити більш щедрі соціальні програми є відповіддю на різке зниження популярності не лише німецьких, а й інших європейських соціал-демократичних партій, втратою значної частини електорату за останні два десятиліття. Втім у такій зміні курсу вбачається, на нашу думку, начало популізму.

Також від лютого 2019 року в Німеччині розпочато недержавний трирічний експеримент HartzPlus (https://hartz-plus.de/), в якому простежується певна схожість із програмою безумовного базового доходу. Учасниками є 250 осіб, які були отримувачами допомоги за програмою Hartz–IV. Цей експеримент не підтримується урядом, а був ініційований НУО «Sanktionsfrei». Щомісячно без будь-яких умов безробітні учасники отримують виплату 416 євро. Такий проєкт став реакцією на політику жорстких санкцій, яка застосовується щодо безробітних за програмою Hartz–IV. Він спрямований на з’ясування, наскільки

мотивують/демотивують безробітних німців державні санкції в період пошуку роботи (з причини пропуску співбесіди, не завершення певної навчальної програми тощо). Ймовірно, проєкт буде продовжений, попри перегляд розміру санкцій (їх зменшення рішенням Федерального Конституційного суду Німеччини, про яке ми писали вище).

Останніми роками до названих вище чинників впливу на консервативну модель соціальної держави додалося зростання чисельності шукачів притулку[19]. Зауважимо, що нині майже чверть населення Німеччини з 82 млн осіб (20,8 млн осіб, з яких 52 % набули німецького громадянства, а значна частина була народжена на території німецьких земель) має іммігрантське походження [85].

Очевидно, що нині німецька державна соціальна політика стикається з великим тиском в процесі адаптації до викликів, зумовлених посиленням індивідуалізації життєвих курсів, розширенням нестабільних форм нестандартної зайнятості (зокрема нині й в межах платформової економіки, фрілансу). В останні десятиліття Німеччина реформує національну соціальну політику, що оцінюються дослідниками (зокрема, Ф. Бланком) як зміна парадигми усієї соціальної політики цієї держави [16]. Водночас ці зміни не вплинули кардинальним чином на розв'язок соціальних проблем, хоча окремі з них і були пом'якшені. Наприклад, певні успіхи були досягнуті на ринку праці. Зокрема, за чотири каденції урядування А. Меркель незмінно знижується рівень безробіття. Також А. Меркель вперше в німецькій історії запровадила закони про мінімальну заробітну плату. На урядовому рівні помітна активна підтримка самозайнятості, тимчасової зайнятості.

---

19 Станом на кінець 2018 року близько 411 тис. осіб з числа шукачів притулку, отримували соціальні виплати від німецького уряду [35]. Найбільша кількість мігрантів звернулася за отриманням притулку в 2016 році – на піку міграційної кризи; тоді близько мільйона осіб звернулися з таким проханням до німецьких владних органів.

У цілому німецька траєкторія соціальних реформ характеризується поступовим звуженням традиційних програм соціального страхування, впровадженням численних стимулів до праці в поєднанні з розширенням політики соціального інвестування, пошуком віднедавна балансу між роботою та сім'єю (попри консерватизм німецької соціальної держави тут відбуваються певні зрушення до більшої підтримки «моделі подвійного годувальника»[20]). Відтак Німеччина є яскравим прикладом трансформації однієї з класичних моделей соціальної держави – консервативної (корпоративістської). Як класичний взірець цієї моделі соціальної держави, Німеччина активно інтегрує в неї неоліберальні характеристики, увиразнює процеси активізації на ринку праці.

Видається, що консервативна модель соціальної держави поступово вбирає характеристики неоліберальної моделі. Це проявляється в зміні пріоритетів на користь гнучкості праці, поступовому зменшенні соціальних виплат, зорієнтованості на мотивацію працездатних осіб тощо. Помітно, що траєкторія реформ у країнах з консервативною моделлю інституту соціальної держави нині демонструє зсув у керунку всебічної активізації працездатної особи, у т. ч. й пенсійного віку. Водночас питання запобігання соціальним конфліктам має залишитися на порядку денному таких держав.

Висновки до розділу 3.

1. Нордична модель соціальної держави на сьогодні сильно підриває свою стійкість під впливом новітніх викликів. Країни цієї моделі увиразнюють високі стандарти життя та некритичну нерівність; високі ставки податків в обмін на якісні соціальні послуги донедавна не викликали несприйняття (щоправда, від 2015 року громадська думка поступово радикалізується під впливом «хвилі»

[20] Суспільне визнання роботи матері, як і раніше, у Німеччині є відносно низьким, і бар'єри для виходу молодих матерів на ринок праці в Німеччині є вищими, ніж у багатьох розвинених країнах.

біженців; формується сприятливий клімат для росту ксенофобії та популізму). Ця модель відмінна від інших не лише високим оподаткуванням, а й спрямуванням на гендерну рівність, високу трудову включеність жінок, значний рівень батьківської участі чоловіків тощо. Попри міцні позиції цієї моделі від 1980-х років під впливом економічної глобалізації вона зазнає кризи, яка з часом підсилилася демографічними, міграційними, технологічними та ін. чинниками. Старіння населення та ріст чисельності мігрантів є нині найбільшими викликами для нордичної моделі соціальної держави. Відчутний вплив неоліберального порядку зліквідував усталену систему взаємодії між роботодавцями та профспілками, від середини 1990-х років поступово звужується роль профспілок і підтримка соціал-демократів. У нордичній соціал-демократичній моделі соціальної держави активізується неоліберальна складова: послаблюється принцип універсальності, скорочуються значні соціальні гарантії, зміст моделі наповнюється мотивами активізації особи до самозабезпечення тощо.

2. Неоліберальна модель соціальної держави виступає стимулятором індивідуальної активності особи, спрямованої на ріст її доходів, набуття нових компетенцій, підвищення освіти тощо. Сфера відповідальності держави за добробут громадян звужена порівняно з іншими моделями соціальної держави. Значна роль позабюджетного фінансування соціальної сфери. Неоліберальний підхід очікує від громадян ріст особистої відповідальності, інвестування в особистісний соціальний капітал для подальшого зменшення фінансового навантаження на суспільство та соціальну державу. Неоліберальні норми посилюють різноманітні нерівності, зупиняють соціальні ліфти для нужденних категорій населення. Жорстка політика державної економії проявляється в скороченні бюджетів на соціальну допомогу. Щораз більшою кількістю соціальних проблем заопікуються не державні інституції, а в міру можливостей неурядові організації, благодійні фонди, релігійні громади тощо. Неоліберальна

політика добробуту є значним відхиленням класичної ліберальної моделі соціальної держави, яка мала за мету запобігти впливам ринкових ефектів на добробут принаймні тих, хто найменш захищений в умовах ризиків конкурентної економіки. Дії держав із неоліберальною моделлю соціальної держави нині помітно спрямовані на активізацію працездатних, творення нового типу відповідального актора, який застосовує економічну раціональність до всіх проявів своєї життєдіяльності. Відтак посилюється дисциплінарне підґрунтя неоліберальної моделі соціальної держави. За неоліберальної моделі інститут соціальної держави відчутно маркетизується (зростає присутність приватних надавачів соціальних послуг; увиразнений вплив ринкових ідей, логіки та механізмів у наданні державних соціальних послуг тощо). Неоліберальна модель оцінюється нами як недостатньо ефективна за ще незавершеної глобальної фінансової кризи, скорочення обсягів виробництва, що супроводжується скороченням соціальних програм та агресивним курсом на всебічну активізацію людини з метою мінімізації її звернень за соціальною допомогою.

3. Консервативна модель соціальної держави відзначається порівняно сповільненим темпом реформ соціальної сфери. Їх вимушене проведення найчастіше зумовлене євроінтеграційним процесом або ж економічними спадами. Ця модель зберігає опору на механізми соціального страхування, міцний зв’язок зі сімейною структурою, коаліцію роботодавців і працівників. Вона передбачає доволі високий рівень державних витрат на соціальну сферу (порівняно з неоліберальною моделлю). Саме ця модель є найбільш критикована в політологічному дискурсі через уповільнене пристосування до динамічних змін соціо-економічного середовища. Траєкторія соціальних реформ держав з консервативною моделлю характеризується поступовим звуженням традиційних програм соціального страхування, впровадженням численних стимулів до праці в поєднанні з розширенням політики соціального інвестування, пошуком балансу

між роботою та сім'єю тощо. Загалом в консервативну модель активно привносяться неоліберальні характеристики, розгортаються процеси активізації на ринку праці.

4. Наш аналіз процесів функціонування соціальних держав у західних демократіях засвідчив: усі вони, незалежно від моделі, в останні десятиліття зазнають сильного тиску. Обмеження витрат на соціальну сферу характерне для усіх без винятку моделей соціальної держави. Інститути національних соціальних держав водночас стикаються і з новими соціальними викликами, і зі зростаючими фіскальними обмеженнями, і з впливом глобалізаційних та технологічних чинників, і зміною сімейних структур тощо. Зміна постіндустріальних ринків праці створила зростаючий сегмент працівників, не охоплених профспілками, працівників із нестандартною зайнятістю, дистанційні робочі місця з нестабільними доходами тощо. Відтак можна констатувати зародження низки нових соціальних ризиків, поява яких співпала з висхідною економічною глобалізацією, зростанням технологічного безробіття, старінням населення тощо. У відповідь на ці процеси національні соціальні держави вимушені масштабно реструктуризуватися.

5. Незалежно від того, до якої моделі належать конкретні національні соціальні держави, усі вони, на нашу думку, мають спільну траєкторію реформ – до активізації працездатної особи, побудови держави соціальних інвестицій. Така реструктуризація інституту соціальної держави супроводжується переходом від традиційних політик заміщення доходів (пенсійне страхування, соціальне страхування на випадок безробіття тощо) до збільшення участі в ринку праці, вкладення в людський капітал і звуження соціальних витрат держави.

Нині відбувається активна зміна національних систем соціального забезпечення, зорієнтованих на трансферти, на соціально орієнтовану інвестиційну модель, яка акцентує на значущості інвестицій у формуванні

людського капіталу. Ця переорієнтація передбачає переосмислення основної мети соціальної держави. У моделі соціальної держави, зорієнтованій на трансферти, компенсація отримується за допомогою соціальних трансфертів після того, як соціальний ризик вже матеріалізувався, наприклад, безробітні отримують відповідні виплати внаслідок втрати місця праці. Натомість у соціальній державі, зорієнтованій на соціальне інвестування, держава діє на випередження, вкладає в освіту та подальше навчання людей з тим, щоб мінімізувати соціальні ризики, розвинути готовність до реагування за їх настання.

Незважаючи на широку підтримку такого вектора еволюції соціальної держави, політологічний дискурс та громадська думка увиразнюють певні побоювання. Зокрема, йдеться про те, що такі новації можуть не стати ефективними механізмами зменшення нерівностей, оскільки можуть непропорційно бути корисними громадянам середнього та вищого класу й особам з низькими доходами. Відтак із політичної точки зору залишається відкритим питання: чи поточні зміни інституту соціальної держави будуть значимі та відчутні для усіх соціальних прошарків або стануть селективною реакцією на потреби лише добре освідчених і достатньо забезпечних. Наразі очевидно, що прихильниками класичних, трансферно зорієнтованих моделей соціальної держави, найчастіше виступають громадяни з нижчими доходами та нижчим рівнем освіти, а також виражені прихильні до «лівого» ідеологічного курсу. Водночас модель соціальної держави, спрямована на активізацію, соціальне інвестування підтримується доволі широкою коаліцією громадян, приналежних до різних соціально-економічних груп, що дозволяє припустити перспективність реалізації такого вектора змін інституту соціальної держави.

Список використаних джерел до розділу 3.

1. Зіскін, О. С. (2019). Модернізаційні процеси нордичної моделі соціальної держави. In: *Актуальні питання розвитку науки та освіти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Vol. 2) (19–20 жовтня 2019 р., м. Львів). Львів: Львівський науковий форум, pp. 27-29.

2. Зіскін, О. С. (2019). Неоліберальна модель соціальної держави: проблеми функціонування. In: *Динаміка розвитку сучасної науки: матеріали міжнародної наукової конференції* (15 листопада 2019 р., м. Чернігів). Чернігів: Міжнародний центр наукових досліджень, pp. 79-83.

3. Зіскін, О. С. (2019). Роль неоліберального інституту соціальної держави: кейси Австралії та Нової Зеландії. In: *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права*: матеріали XI міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (29–30 листопада 2019 р., м. Дніпро). Дніпро: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, pp. 11-12.

4. Сковронський, Д. М. (2016). Сучасні моделі соціальної держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія Юридичні науки, 850,* 264-271.

5. Хома, Н. (2010). Криза скандинавської моделі соціальної держави: причина, наслідки, шляхи виходу. *Держава і право, 50,* 741-749.

6. Хома, Н. (2010). Особливості функціонування скандинавської моделі соціальної держави: порівняльний аспект. *Порівняльно-правові дослідження, 2*, 157-165.

7. Хома, Н. (2012). *Моделі соціальної держави: світовий та український досвід*. Київ: Юридична думка.

8. Хома, Н. М. (2010). Американський досвід функціонування соціальної держави. *Держава і право, 53*, 660-666.

9. Хома, Н. М. (2011). Модернізація німецької моделі соціальної держави. *Порівняльно-правові дослідження, 2*, 141-148.

10. *A Long Goodbye to Bismarck? The Politics of Welfare Reforms in Continental Europe* (2010). B. Palier (Ed.). Amsterdam: Amsterdam University Press.

11. Åberg, J. H. S. (2019). Is There a State Crisis in Sweden? *Society, 56 (1)*, 23-30.

12. Armingeon, K., Beyerler, M. (Eds.) (2004). *The OECD and European Welfare States*. Cheltenham: Edward Elgar.

13. Arts, W., Gelissen, J. (2002). Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art Report. *Journal of European Social Policy, 12 (2)*, 137-158.

14. Balorda, J. (2019). Denmark: The Rise of Fascism and the Decline of the Nordic Model. *Social Policy and Society, 18 (1)*, 133-145.

15. Biddle, N., Bursian, O. (2013). *FactCheck: is poverty on the rise in Australia?* Available from https://theconversation.com/factchec

16. Blank, F. (2019). The state of the German social insurance state: Reform and resilience. *Social Policy & Administration.* Retrieved from https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/spol.12542

17. Booth, E. (2013). *Job hunt success is all in a name*. Available from https://crawford.anu.edu.au/news-events/news/104/job-hunt-success-all-name

18. Booth, M. (2010). *Die Entwicklung der Arbeitslosigkeit in Deutschland*. Available from https://www.bpb.de/geschichte/deutsche-einheit/lange-wege-der-deutschen-einheit/47242/arbeitslosigkeit?p=all

19. Bukodi, E., Robert, P. (2007). *Occupational Mobility in Europe. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

20. Campbell, D. (15 Mar 2018). Concern at rising infant mortality rate in England and Wales. *The Guardian*.

21. Chapple, S. (2016). *Australia can learn from the limitations of New Zealand's welfare reforms*. Available from https://theconversation.com/australia-can-learn-from-the-limitations-of-new-zealands-welfare-reforms-63103

22. Chapple, S. (2019). *Why reducing unemployment should have been a focus for NZ's well-being budget*. Available from https://theconversation.com/why-reducing-unemployment-should-have-been-a-focus-for-nzs-well-being-budget-118061

23. *Child Poverty Reduction Act 2018* (2018). Available from http://www.legislation.govt.nz/act/public/ 2018/0057/18.0/LMS8294.html

24. *Child poverty statistics released* (2019). Available from https://www.stats.govt.nz/news/ child-poverty-statistics-released

25. Cottakis, M. (2018). *What Is Wrong With The Nordic Model?* Available from https://www.socialeurope.eu/what-is-wrong-with-the-nordic-model

26. Creutzbrurg, D. (2019). *Was die SPD alles beschlossen hat.* Available from https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/arm-und-reich/spd-beschliesst-buergergeld-als-ersatz-fuer-hartz-iv-16034482.html

27. Damphouse, J. (2019). *Germany's Hidden Crisis. An interview with Oliver Nachtwey*. Available from https://www.jacobinmag.com/2019/03/germany-political-crisis-parties-merkel

28. Deeming, C. (2017). The Lost and the New „Liberal World" of Welfare Capitalism: A Critical Assessment of Gøsta Esping-Andersen's The Three Worlds of Welfare Capitalism a Quarter Century Later Christopher Deeming. *Social Policy & Society, 16 (3)*, 405-422.

29. Doward, J. Walker, A. (27 Oct 2018). Why are so many people sleeping rough on Britain's streets? *The Guardian*.

30. Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.

Fast jeder Fünfte in Deutschland ist von Armut bedroht (2018). Available from https://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschehen/2018-10/statistisches-bundesamt-armut-soziale-ausgrenzung-deutschland

31. Fletcher, M. (2019). *New Zealand's dismal record on child poverty and the government's challenge to turn it around*. Available from https://theconversation.com/new-zealands-dismal-record-on-child-poverty-and-the-governments-challenge-to-turn-it-around-115366

32. Fletcher, M. (2019). *Why New Zealand's government cannot ignore major welfare reform report*. Available from http://theconversation.com/why-new-zealands-government-cannot-ignore-major-welfare-reform-report-116895

33. *German trade unions strictly against basic income concept* (2018). Available from https://p.dw.com/p/2wtgL

34. *Germany: Welfare claims from asylum seekers drop sharply* (2019). Available from https://p.dw.com/p/3RvWH

35. Goodman, P. S. (11 Jul 2019). The Nordic Model May Be the Best Cushion Against Capitalism. Can It Survive Immigration? *The New York Times.*

36. Greve, B. (2007). What Characterise the Nordic Welfare State Model. *Journal of Social Sciences, 3 (4),* 43-51.

37. Halvorsen, K., Stjernø, S. (2008). *Work, Oil and welfare. The welfare state in Norway*. Oslo: Universitetsforlaget.

38. Halvorsen, R., Hvinden, B. Schøyen, M. A. (2016). The Nordic Welfare Model in the Twenty-First Century: The Bumble-Bee still flies! *Social Policy and Society, 15 (1),* 57-73.

39. Henriques-Gomes, L. (22 Jul 2019). 'One of the worst': how Newstart compares to unemployment payments in rest of the world. *The Guardian*.

40. Henriques-Gomes, L. (29 Jul 2019). Poverty is rising again in Australia and expert cites welfare changes as likely cause. *The Guardian*.

41. *History of the New Zealand Welfare System* (2018). Available from http://www.weag.govt.nz/background/history-welfare-system/

42. Holborn, M. (1 Nov 2017). Beveridge report – archive 1942. *The Guardian*.

43. Janisch, W. (2019). *Wenn Strafen alles schlimmer machen*. Available from https://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/hartz-iv-sanktionen-kommentar-1.4668378

44. Jee, Ch. (2014). *Universal Credit: the anatomy of a government failur*. Available from https://www.newstatesman.com/politics/2014/04/universal-credit-anatomy-government-failure

45. Johnson, S. (2019). *Egalitarian Sweden getting more unequal as tax cuts help the rich*. Available from https://www.reuters.com/article/us-sweden-equality-analysis/egalitarian-sweden-getting-more-unequal-as-tax-cuts-help-the-rich-idUSKCN1RL0WU

46. Kauranen, A. (2019). *Finland's cabinet quits over failure to deliver healthcare reform*. Available from https://www.reuters.com/article/us-finland-government/finlands-cabinet-quits-over-failure-to-deliver-healthcare-reform-idUSKCN1QP0R6

47. Köppe, S., Ewert, B., Blank, F. (2016). Welfare user roles in a conservative welfare state. Are Germans citizens, consumers or co-producers? *Journal of International and Comparative Social Policy, 32 (1)*, 1-16.

48. Kuhle, S. (2006). Reform and consolidation of Scandinavian welfare states. *Journal of Societal and Social Policy, 3*, 73-106.

49. Lynch, J. (2014). *A Cross-National Perspective on the American Welfare State Julia Lynch Oxford Handbook of U.S. Social Policy*. Oxford Handbook of U.S. Social Policy.

50. Maloney, T. (2002). Welfare Reform and Unemployment in New Zealand. *Economica, 69 (274)*, 273-293.

51. Martin, D. (2018). *Berlin mayor calls for basic income in Germany – or does he?* Available from https://p.dw.com/p/2ucTR

52. McWhinney, J. (2019). *The Nordic Model: Pros and Cons*. Available from https://www.investopedia.com/articles/investing/100714/nordic-model-pros-and-cons.asp

53. Milne, R. (26 Mar 2017). Sweden's immigrants struggle with jobs and integration. *Financial Times*.

54. Mitchell, D. J. (2007). What Can the United States Learn from the Nordic Model? *Policy Analysis, 603.* Retrieved from https://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/pa-603.pdf

55. Moene, K., Barth, E. (2004). Den skandinaviske likhetsmodellen. *Plan* 03/2004.

56. Morel, N., Touzet, C., Zemmour, M. (2017). A Bismarckian Type of Fiscal Welfare? Insights on the Use of Social Tax Expenditures in French Social and Employment Policy. *LIEPP Working Paper, 65*.

57. Nachtwey, O. (2018). *Germany's Hidden Crisis: Social Decline in the Heart of Europe*. New York – London: Verso Books.

58. Nullmeier, F. (2018). Changes in German Social Policy, 1990–2018. *Social Work and Society International Online Journal, 16 (2).*

59. *Opinion: Three decades of neoliberal policies have decimated the middle class, our economy, and our democracy* (2019). Available from https://www.marketwatch.com/story/three-decades-of-neoliberal-policies-have-decimated-the-middle-class-our-economy-and-our-democracy-2019-05-13

60. Palier, B. (2008). *A Long Good Bye to Bismarck? The Progressive Undermining of the legitimacy of traditional Welfare policies in Continental Europe*. Retrieved from http://rt6.hypotheses.org/files/2014/01/doc_Palier.doc

61. Pelling, L. (2019). *The Swedish face of inequality*. Available from https://www.socialeurope.eu/the-swedish-face-of-inequality

62. Pierson, P. (Ed.) (2001). *The New Politics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.

63. *Programme of Prime Minister Antti Rinne's Government 6 June 2019 Inclusive and competent Finland – a socially, economically and ecologically sustainable society* (2019). Retrieved from https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/ bitstream/handle/10024/161664/Inclusive%20and%20competent%20Finland_2019. pdf?sequence=9

64. Robson, S., McCulloch, C. (2019). *Government response to welfare expert advisory group 'more rhetoric than action' – Poverty group.* Available from https://www.rnz.co.nz/news/national/388427/government-response-to-welfare-expert-advisory-group-more-rhetoric-than-action-poverty-group

65. Rottenberg, C. (2018). *Neoliberalism has led to a crisis in care – and we urgently need to solve it*. Available from https://theconversation.com/profiles/ catherine-rottenberg-460247

66. Rutherford, H. (2018). New Zealand unemployment rate falls to the lowest level in nearly a decade. Available from https://www.stuff.co.nz/business/103553800/ jobless-rate-falls-to-the-lowest-level-in-nearly-a-decade

67. Salamon, L. M. (1993). The Marketization of Welfare: Changing Nonprofit and For-Profit Roles in the American Welfare State. *Social Service Review, 67 (1),* 16-39.

68. Sapir, A. (2005). *Globalisation and the Reform of European Social Models (Background document for the presentation at ECOFIN informal Meeting in Manchester, 9 Sept. 2005)*. Available from https://graspe.eu/SapirPaper.pdf

69. Saunders, P. (2018). *One in five NSW high school kids suffers "severe" deprivation of life's essentials*. Available from https://theconversation.com/one-in-five-nsw-high-school-kids-suffers-severe-deprivation-of-lifes-essentials-107600

70. Schmidt, M. G. (2005). *Sozialpolitik in Deutschland*. Wiesbaden: VS Verlag.

71. Schram, S. F. (2015). *The Return of Ordinary Capitalism: Neoliberalism, Precarity, Occupy.* New York: Oxford University Press.

72. Schram, S. F. (2018). Neoliberalizing the Welfare State: Marketizing Social Policy/ Disciplining Clients. In: Cahill, D., Cooper, M., Konings, M., Primrose, D. (Eds.), *The SAGE Handbook of Neoliberalism* (pp. 308-322). Thousand Oaks: SAGE Publications Ltd.

73. Seeleib-Kaiser, M. (2016). The End of the Conservative German Welfare State Model. *Social Policy & Administration, 50 (2),* 219-240.

74. Shaver, Sh. (2002). Australian Welfare Reform: From Citizenship to Supervision. *Social Policy & Administration, 36 (4),* 331-345.

75. Sørvoll, J. (2015*). The Norwegian Welfare State 2005–2015: Public attitudes, political debates and future challenges.* Available from https://blogs.kent.ac.uk/welfsoc/files/2015/05/S%C3%B8rvoll-2015-Norface-Nwelfare-state.docx.pdf

76. Spies-Butcher, B. (2014). Marketisation and the dual welfare state: Neoliberalism and inequality in Australia. *Economic and Labour Relations Review,* 25 *(2*), 185-201.

77. Stiglitz, J. (2012). *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future.* New York: W.W. Norton.

78. *The dysfunctional Australian Welfare System needs to be scrapped* (2019). Available from https://theaimn.com/the-dysfunctional-australian-welfare-system-needs-to-be-scrapped/

79. Therrien, A. (2018). *Life expectancy progress in UK „stops for first time”.* Available from https://www.bbc.com/news/health-45638646

80. *Toward resilient Nordic welfare states. Challenges, Responses and Consequences – The Nordic Welfare Research Conference* (2019). Helsinki: University of Helsinki.

81. Wahl, A., Simović, V. (2013). *The Rise and Fall of the Welfare State*. Available from https://www.transform-network.net/blog/article/the-rise-and-fall-of-the-welfare-state/

82. Whiteford, P. (2014). *Australia bucks child poverty trend but the future looks a lot bleaker*. Available from https://theconversation.com/australia-bucks-child-poverty-trend-but-the-future-looks-a-lot-bleaker-33456

83. Whiteford, P. (2016). *Ideas for Australia: Welfare reform needs to be about improving well-being, not punishing the poor*. Available from https://theconversation.com/ideas-for-australia-welfare-reform-needs-to-be-about-improving-well-being-not-punishing-the-poor-56355

84. Winter, C. (2019). *Germany: 20.8 million people with immigrant background*. Available from https://p.dw.com/p/3OFPp

РОЗДІЛ 4. БЕЗУМОВНИЙ БАЗОВИЙ ДОХІД ЯК МЕХАНІЗМ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

4.1. Безумовний базовий дохід: визначення поняття та теоретичного підґрунтя реалізації концепції.

Зростання нерівності в розвинених країнах від 1980-х років, поєднане з економічними втратами, ростом безробіття, зумовленими світовою фінансовою кризою 2008 року, посилило відчуття, що традиційна держава загального добробуту вже не відповідає своєму призначенню. Ці процеси ми детально проаналізували вище. Вони зумовили зростання зацікавленості ймовірними альтернативними механізмами соціальної політики. Відтак науковий інтерес до безумовного базового доходу виник з огляду на невдачі нинішньої системи соціального забезпечення, входження класичного інституту соціальної держави в період затяжної кризи. Помітно, що останніми роками тематика безумовного базового доходу перемістилася з інтелектуальної периферії до центру дискусій про державну політику [15, с. 361].

Інститут безумовного базового доходу на перший погляд сприймається як новітній утопічний проєкт. Однак в ході окреслення контурів довгострокових наслідків глобальної пандемії COVID-19, обговорення доцільності та ризиків впровадження тематика безумовного базового доходу вийшло на новий рівень. Лейтмотивом нинішніх дебатів про безумовний базовий дохід є думка, що такі виплати зможуть пом’якшити деякі найбільш тривожні соціально-економічні наслідки пандемії. Зокрема, йдеться про те, що прямі грошові виплати вирішують проблему різкого та довготривалого падіння спожчивих витрат населення, що тим самим зменшить економічний вплив кризи, спричиненої карантинними заходами.

Також виплати безумовного базового доходу потенційно здатні вплинути на темпи поширення вірусу, адже наявність доходів наділене *сприятливим (сприятливим)* потенціалом вплинути на дотримання соціального дистанціювання серед низки груп працівників, котрі не можуть працювати віддалено від робочих місць.

Очевидно, що уряди, заохочуючи самоізоляцію як основний спосіб поширення вірусу, вимушені враховувати факт наявності багатьох груп працівників, які втрачають будь-який дохід, перебуваючи на самоізоляції. Яскравими прикладами можуть слугувати водії (Uber, Lift та ін.) або ж кур'єри популярних сервісів доставки та ін., чий дохід напряму узалежнений від активної взаємодії з іншими людьми. Відтак, нині чимало громадян не лише живуть в умовах загрози інфікування коронавірусною інфекцією, а й охоплені, образно кажучи, епідемією соціальної незахищеності, в умовах якої очевидна потреба нових інструментів соціальної політики, які стануть відповіддю на нові соціальні виклики.

Донедавна радикальна ідея запровадження тематика безумовного базового доходу, в умовах пандемії набула висхідної підтримки міжнародних інститутів (зокрема, ООН) та урядів окремих держав, сильно уражених коронавірусною інфекцією; тема тематика безумовного базового доходу почала дебатуватися у ході виборчих кампаній 2020 року. Однак, чи здатен безумовний базовий дохід стати дієвою відповіддю на загострення нерівностей на тлі пандемії COVID-19?

Найперше визначимо базове поняття нашого подальшого аналізу – безумовний базовий дохід. В англомовних наукових джерелах на позначення цього терміна зазвичай використовують словосполуки «unconditional basic income», «universal basic income», рідше – «basic income guarantee», «universal (demo)grant», «social dividend», «citizen's income», «negative income tax», «social wage», «social credit» та ін.

Найчастіше безумовний базововий дохід визначають як дохід, що виплачується урядом країни в уніфікованому розмірі з визначеним часовим інтервалом кожному дорослому члену суспільства незалежно від рівня його добробуту, сімейного стану, місця проживання, залученості до суспільно корисної праці [78]. Тобто, це форма соціального забезпечення, за якої кожен громадянин має гарантований законом безумовний мінімум грошового забезпечення (відповідний стандартам життя певної країни), який виплачується державою або органами місцевого самоврядування на додаток до будь-якого іншого доходу.

Звернімося до визначень безумовного базового доходу, запропонованих закордонними та вітчизняними дослідниками:

– форма соціальної безпеки, завдяки якій усі громадяни чи резиденти країни регулярно отримують фіксовану суму грошей з публічних фондів додатково до інших доходів (О. та Т. Длугопольські) [7, с. 33];

– регулярна (зазвичай, щомісячна) виплата всім громадянам однакової суми грошей, незалежно від будь-яких умов, характеристик ситуації, в якій знаходяться отримувачі [17, с. 81]. Це модель соціальної допомоги, альтернативна традиційним адресним, які передбачають перевірку особи отримувача (Ю. Кузнєцов) [17, с. 80];

– періодичний грошовий платіж усім, який виплачується без усіляких умов (НУО Всесвітня мережа базового доходу BIEN);

– дохід, який виплачує політичне товариство всім своїм членам на індивідуальній основі, без відповідності певним вимогам чи обов’язковості залученості до праці (Ф. Ван Парійс) [77, с. 3].

О. Корчинська виділяє кілька базових ознак безумовного базового доходу: 1) достатність (сума повинна відповідати стандартам життя тої чи іншої країни); 2) універсальність (кожна особа може претендувати на його отримання); 3) індивідуальність (кожен має право на отримання безумовного базового доходу на

індивідуальній основі); 4) безумовність (право людини на гідний рівень життя без жодних застережень) [16, с. 100].

Безумовний базовий дохід визначають як «інструмент подолання бідності» (О. Корчинська) [16, с. 98], «альтернативу типовим заходам державної соціальної політики» (С. та А. Гончарові) [6, с. 138]; форму соціального забезпечення (Н. Савченко) [23]; інструмент соціального захисту [5, с. 143–144]; інвестування в людський капітал як головний капітал будь-якої нації і под.

Помітно, що нині експертне середовище уже відійшло в аналізі безумовного базового доходу від його найпростішого трактування виключно як гарантованої грошової виплати всім членам суспільства незалежно від рівня доходів, зайнятості та інших факторів. Йдеться про те, що нову соціальну політику нині визначає низка фундаментальних чинників, на які потрібно оперативно реагувати: матеріальне розшарування, яке збільшується одночасно з економічним зростанням; технології швидко змінюють ринок праці та структуру зайнятості; старіння населення; зростання очікуваної тривалості життя і т. д.

На основі представлених визначень можна зробити висновок щодо сутності безумовного базового доходу. Це форма соціального забезпечення в умовах соціальної політики нового типу, що гарантує кожному безумовний мінімум грошового забезпечення, який виплачується на додаток до інших (за їх наявності) доходів, отримуваних особою.

Оскільки нині при аналізі безумовного базового доходу ми маємо справу з вивченням лише пілотних проєктів впровадження таких виплат, то виникає чимало теоретико-методологічних питань щодо конструювання політико-правового розуміння цього концепту, його змістового наповнення. Наприклад, чи в випадку загальнодержавних проєктів регулярні виплати певної суми реципієнтами мають здійснюватися тільки державою (в її бюджет надходили податки громадян), або ж такі виплати можуть робити недержавні інститути (на

взірець тих пілотних проєктів, які нині реалізуються коштом НУО чи підприємницьких структур)? Чи кожен член певного суспільства може претендувати на безумовний базовий дохід, чи, можливо, все ж має бути прив'язка до інституту громадянства/підданства, або ж до кількості років, які особа проживає на території держави (у випадку іноземців, осіб без громадянства)?

Наразі можемо говорити не стільки про ті базові ознаки безумовного базового доходу, скільки про характеристики, які випливають із реалізованих пілотних проєктів, а відтак можуть утворити змістове наповнення цієї потенційної новітньої форми соціального забезпечення. Такими характеристиками є: фіксована неоподатковувана грошова сума допомоги; неадресний характер допомоги; однаковий розмір допомоги для усіх або ж його узалежненість від віку реципієнта; регулярний характер виплат; можливість (і навіть бажаність) реципієнта працювати без втрати допомоги; виплата, зазвичай, здійснюється з державних фондів за можливості залучення інших джерел; відсутність вимог до реципієнтів (загальний характер). Фактично безумовний базовий дохід є монетизацією пільг, адже замість різноманітних соціальних виплат і гарантій, отримувач отримує гроші. Водночас пілотні проєкти демонструють різні варіації безумовного базового доходу: гарантований дохід полягає в безкоштовній освіті чи лікуванні, а не у грошовій виплаті; виплата здійснюється лише щодо безробітних, а не усіх; розмір виплати не однаковий, а узалежнений від віку та под.

У аналізі безумовного базового доходу найперше відзначимо, що ідеї таких виплат кореняться в ідеях, увиразнених мислителями минулого:

– іспанський філософ Х. Л. Вівес у творі «На допомогу бідним» акцентував на необхідності забезпечення певного рівня фінансової допомоги нужденним, а також навчання ремеслам некваліфікованих осіб. Фактично англійське

законодавство про бідних XVI–XVII століть конструювалося на основі ідей Х. Л. Вівеса [15, с. 362];

– англійський філософ Т. Мор у трактаті «Утопія» [18] з позицій проблем свого часу обґрунтував ідею мінімального гарантованого державою доходу. Мислитель доводив необхідність такої підтримки як альтернативу тюремному ув'язненню за посягання на чужу власність, до чого вимушені вдаватися ті, хто позбавлений засобів до існування [15, с. 362];

– французький філософ-просвітник Ж. А. де Кондорсе у праці «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму» виклав бачення соціального страхування та проаналізував його позитивний вплив на зменшення нерівності, бідності. Його ідеї згодом втілилися в Німеччині у реформах канцлера О. фон Бісмарка [15, с. 362];

– англо-американський філософ Т. Пейн у праці «Права людини» [20] схарактеризував високий рівень бідності в тогочасній Англії, спричинене прогресивним оподаткуванням. Він запропонував уряду прийняття необхідних програм для подолання соціальної несправедливості. В іншому його дослідженні, «Аграрна справедливість», учений запропонував виплачувати кожному англійцеві 15 фунтів стерлінгів при досягненні 21-го року, а також по 10 фунтів стерлінгів кожного року після 50-тиліття. Т. Пейн вважав, що такий підхід стане справедливим способом протидії бідності та нерівності. Мислитель наголошував на безумовності такого гранту: «Платежі мають виплачуватися кожній людині – багатій чи бідній. Найкраще зробити так, щоб не було явної різниці». Метою такої фінансової підтримки Т. Пейн назвав необхідність забезпечення достойного рівня життя без злиднів. Фінансувати таку допомогу дослідник пропонував коштом земельної ренти, яку повинні сплачувати власники землі до єдиного національного фонду, позаяк земля є суспільним благом [7, с. 34]. Пропозиція Т. Пейна веде початок від ідей Дж. Локка про те, що оскільки земля є спільним

благом, то і прибутки від її експлуатації мають розподілятися між усіма. Відтак саме Т. Пейна найчастіше уважають фундатором теорії безумовного базового доходу. Його формулювання поняття «основний дохід» передбачало належність громадянам приватних часток у загальному національному виробництві [15, с. 362–363];

– англійський філософ Т. Спенс популяризував принцип спільної власності громади (комуни) на землю [69]. Ідея вченого полягала не в націоналізації землі, а в створенні автономних парафіяльних комун, у яких надходження повинні акумулюватись через податки. Відтак, на думку Т. Спенса: всі землі повинні належати самоврядним демократичним парафіям; земельна рента має розділятися рівномірно між парафіянами (соціальний дивіденд); розширення соціальних гарантій зі забезпеченням грошової допомоги непрацездатним. Близькі до Т. Спенса ідеї підтримували у XVIII столітті Ш.-Л. Монтеск'є, Г. Маблі, Г. Бабеф, М. Робесп'єр; їх підходи переважно базувалися на концепції права людини на існування [15, с. 363].

Новий виток теорій, які заклали підґрунтя сучасної концепції безумовного базового доходу, припав на XIX століття:

– французький соціаліст-утопіст Ш. Фур'є доводив [41], що держава має мати обов'язком забезпечувати громадян мінімальним грошовим доходом як компенсацію за втрату ними прямого доступу до природних ресурсів. Головною причиною бідності мислитель називав неправильний розподіл благ, бо навіть у тих економіках, де присутній надлишок ресурсів і виробництво недостатнє, несправедлива політика сприяє генеруванню та консервуванню бідності. Згодом учений висловився за потребу зробити працю (як процес) максимально привабливою. Лише це, на його переконання, уможливить, що мінімальний дохід, який отримують бідні, не спонукатиме їх до паразитування на допомогах [15, с. 363–364];

– бельгійський юрист Дж. Шарл'є, який певною мірою був послідовником Ш. Фур'є, наголошував на необхідності запровадження мінімального доходу для кожного, незалежно від його внеску в справу суспільного добробуту. Метою такої допомоги могло б, на його думку, стати покращення матеріального становища малозабезпечених. Відтак Дж. Шарл'є виступав за запровадження базового доходу, що виплачувався б щоквартально (щомісячно) кожному, незалежно від потреби та здатності працювати. За основу розміру такого доходу дослідник пропонував приймати вартість орендованої нерухомості («територіальний дивіденд»), що допоможе подолати «панування капіталу над працею» [7, с. 35].

– американський економіст і політик Г. Джордж у праці «Прогрес і бідність» [47] запропонував скасувати усі податки на доходи та виробництво. Він переконував, що бідність можна подолати, ліквідувавши податки на працю та націоналізувавши землю. У книзі «Земельне питання» Г. Джордж продовжив ідею єдиного податку, вважаючи, що податок на землю повинен бути достатньо високим, щоб конфісковувати надлишкові прибутки у спекулянтів землею [15, с. 364]. Їх він пропонував рівномірно розподілити між членами громади. Г. Джордж є основоположником економіко-філософської течії джорджизму, яка базується на переконанні, що кожен володіє створеним ним продуктом, однак усі природні блага (насамперед, земля) належать у рівній мірі усьому людству [7, с. 35].

Відзначимо, що в різних варіаціях ідею безумовного базового доходу підтримували й інші мислителі XIX століття, наприклад, Дж. С. Мілль, К. Маркс та ін. [15, с. 364].

Численні підходи до безумовного базового доходу з'явилися у XX столітті, причому їх авторами були в основному представники економічної науки:

– після завершення Першої світової війни (1918 р.) Б. Рассел виступив за соціальну модель, яка поєднала переваги соціалізму й анархізму, тобто мотивація до праці поєднувалася зі свободою. «Певний невеликий прибуток, достатній для

потреб, має забезпечити всіх, незалежно від того, працюють вони чи ні», – писав Б. Рассел. На його переконання, одним із центральних аспектів цієї моделі є базовий дохід для усіх без винятку, розмір якого має задовольнити найнеобхідніші потреби людини. Водночас ті, хто виконують суспільно корисну роботу, повинні отримувати більший дохід;

– соціально-економічні проблеми після Першої світової війни спонукали британських політичних діячів і мислителів Д. Мілнер і Е. М. Мілнер опублікувати своє бачення необхідності щотижневої підтримки усіх громадян країни певною грошовою сумою, яка б дозволила підтримати їх в умовах післявоєнного періоду [65];

– К. Х. Дуглас запропонував модель соціального кредиту [38], яка спрямована на рівномірний розподіл коштів між усіма членами суспільства. На думку дослідника, «національні дивіденди повинні рівномірно розподілятись між усіма громадянами у формі безвідсоткового кредиту для подолання розриву між купівельною спроможністю та цінами» [Див.: 7, с. 36];

– американський лікар Ф. Таунсенд в роки Великої економічної депресії в США запропонував своє бачення подолання бідності серед людей похилого віку: кожній особі, старшій 60 років, повинна виплачуватися пенсія, розміром 200 дол. США (це еквівалентно нині бл. 3 тис. дол. США) [30; 76]. Така програма (Old-Age Revolving Pension) мала фінансуватися з надходжень від національного податку на усі бізнес-трансакції в розмірі 2 %. Хоч ця програма залишилася на рівні ідеї, але згодом вона вплинула на майбутні програми соціального захисту в США [15, с. 365];

– Дж. Робінсон розглянула проблему виплати соціального дивіденду в контексті забезпечення повної зайнятості та стимулювання споживчого попиту. На її думку, базовий дохід повинен фінансуватися коштом емісії грошей [67]. Соціальний дивіденд був представлений дослідницею як метод надання

малозабезпеченим можливості підвищити купівельну спроможність, а також метод забезпечення зростання попиту на товари, роботи й послуги [15, с. 365];

– Ф. А. Гаєк у дослідженні «Шлях до кріпацтва» зазначав [4]: немає сумніву, що мінімум їжі, житла й одягу, достатній для підтримання здоров'я та працездатності, повинен бути забезпечений кожному. Водночас учений заперечував проти більшості державних програм через їх негативний вплив на ринок [15, с. 365];

– П. Друкер у праці «Нове суспільство: Анатомія індустріального ладу» [39] запропонував теорію «передбачуваного плану доходу». Такий дохід, на переконання ученого, дозволить позбутися невпевненості, страху перед майбутнім, в якому постійно живуть наймані працівники [15, с. 365];

– економіст-лібертіанець М. Фрідмен у дослідженнях «Капіталізм і свобода» та «Свобода вибору» [43; 44] визначав методи допомоги бідним через негативний прибутковий податок. Мислитель уважав, що це забезпечить незалежність, безпеку, задоволення потреб громадян. «Гарантований річний дохід, який отримують бідні сім'ї, повинен не демотивувати до праці, а тому М. Фрідмен запропонував використовувати податкову ставку як основний інструмент стимулювання продуктивної праці, навіть за наявності державного гранту» [7, с. 38];

– Дж. К. Ґелбрейт апелював до ідеї базового доходу в працях 1960-х років, а в роботі «Суспільство надлишку» [45] прицільно звернув увагу на доцільність впровадження для подолання бідності т. зв. «підлоги доходу» (income floor) [15, с. 366];

– Р. Теобальд у праці «Гарантований дохід: черговий крок до економічної еволюції» [73] висловився за надання кожному громадянину США упродовж п'яти років гарантованого державою доходу для достойного життя. Він виокремив такі переваги гарантованого річного доходу: «можливість вирватися із „гонитви

споживання”»; збереження енергії та уяви для розв’язання комплексних життєвих проблем; децентралізація впливу на суспільство [7, с. 38];

– Ф. Воґемен у праці «Гарантований річний дохід: моральні аспекти» [86] припустив, що економічний індивідуалізм і протестантська етика не дозволятимуть реципієнтам базового доходу не працювати. Відтак, на його переконання, запровадження безумовного базового доходу як з етичної, так і з практичної точок зору виправдане [15, с. 366].

Дослідження безумовного базового доходу, розпочаті низкою мислителів минулого, активно продовжуються сьогодні. Основним дискусійним питанням є, чи доцільна така виплата усім потребуючим громадянам, а відтак, чи особи, які отримуватимуть таку компенсацію, матимуть мотивацію продовжувати трудову діяльність. З новітніх підходів до проблематики безумовного базового доходу відзначимо дослідження:

– Б. Акерман та Е. Елстотт (праця «Суспільство стейкхолдерів» [29]), в якій автори висловлюються щодо виплати щорічних грантів у розмірі 80 тис. дол. США кожному громадянину США для мінімізації бідності [15, с. 366];

– Ч. Мюррей (праця «В наших руках: план зміни держави добробуту» [66]) запропонував введення безумовного базового доходу для усіх громадян США на рівні 10 тис. дол. США щорічно коштом ліквідації інших численних державних програм. Фінансування цих програм, на його думку, нинішня модель держави добробуту не може собі дозволити (мова про такі відомі американські соціальні програми, як Medicare, Medicaid та ін.) [15, с. 366–367];

– Дж. Кеннеді (праця «Закінчення бідності: зміна поведінки, що гарантує дохід та трансформацію уряду» [59]) наголошує на доцільності виплати безумовного доходу розміром 20 тис. дол. США кожному громадянину. У цьому дослідник вбачає шлях до подолання бідності [15, с. 367];

– К. Енгстрьом [40] пропонує запровадження безумовного базового доходу в Швеції для усіх громадян віком 19–64 років на рівні 900 євро за умови відсутності в них інших джерел доходів. Чинну в Швеції систему соціального захисту він пропонує замінити моделлю безумовного базового доходу, не скасовуючи при цьому медичне страхування, допомогу сім'ям та дітям і пенсії з інвалідності [15, с. 367].

Одним з поширених стереотипів про безумовний базовий дохід є прив'язка його до соціалізму, ототожнення зі зрівнялівкою, що протирічить новітньому неоліберальному підходу. Хоч ідея безумовного базового доходу і справді зародилася в середовищі утопічного соціалізму (Т. Мор), але її згодом підтримали і підтримують представники різних ідеологій. Можна припустити, що ідея безумовного базового доходу є лібертаріанською, адже передбачається, що цей тип соціальних виплат замінить численні пільги, цільові виплати тощо. Спрощення системи державної допомоги багато в чому означатиме відхід людини від залежності співвідносно держави.

Ідея безумовного базового доходу останніми роками набрала сили в дискусіях щодо реформування соціальної держави. Ця ідея тією чи іншою мірою знайшла підтримку низки партій: Демократичної партії США, Соціалістичної партії Франції, партій «зелених» у низці країн Західної Європи та ін. Ідеї безумовного базового доходу лобіює й низка НУО: Європейська Ініціатива за базовий дохід (European Initiative for Basic Income), Всесвітня мережа базового доходу (Basic Income Earth Network, BIEN), Центр досліджень безумовного доходу (Basic Income Studies) та ін. [15, с. 367]. А у Стенфордському університеті від 2017 року розпочав роботу семінар із філософії безумовного базового доходу. Функціонують чимало НУО, завданням яких є організація пілотних проєктів з впровадження безумовного базового доходу. Це свідчить про зростання

теоретичного та практичного інтересу до ймовірності широкого впровадження безумовного базового доходу як загальнодержавної програми.

Пропозиції впровадження безумовного базового доходу привертають велику увагу найперше в високорозвинутих країнах. Якщо подивитися останні розробки [61; 66; 71; 79; 87], найперше – з економіки та соціальної політики, то тематика безумовного базового доходу увиразнена як одна з пріоритетних. Усі провідні організації, наприклад, Всесвітній банк, підготували чи нині готують обґрунтування своєї позиції щодо доцільності широкого впровадження безумовного базового доходу. Інтерес наростає й серед аналітиків, що увиразнюється в висхідній зацікавленості провідних видань світу. Наприклад, якщо за 2017 рік словосполучення «Universal Basic Income» зустрічалося в назвах публікацій «New York Times» 30 разів, то у 2018 році така ж кількість згадок була вже за перше півріччя .

Визначимо комплекс причин, які нині сприяють росту наукового інтересу до безумовного базового доходу. Обґрунтування необхідності таких виплат, які конструюються нині, істотно відрізняються від тих, які були до початку XXI століття. Вчені почали розглядати ідею безумовного базового доходу як інструмент мінімізації наслідків Четвертої промислової революції, панацею від потенційного глобального безробіття, спричиненого тотальною автоматизацією та засиллям роботів (про це детально згадано у підрозділі 2.3. дисертації). Науково-технічна революція формує «принципово іншу кон’юнктуру формування доходів населення, відмінну від тієї, за якої праця є єдиною можливістю отримання засобів для задоволення своїх потреб» [1, с. 72]. Потенційно втілення ідеї безумовного базового доходу мало б вивільнити час для творчого розвитку особистості, сімейних зв’язків, самоосвіти, участі в громадському житті тощо. Отже, проблематика безумовного базового доходу не може бути зведена до чисто фіскальних ефектів: обсягу державних витрат або ж масштабів зниження бідності.

Йдеться про радикальні зміни всіх аспектів суспільного життя: перетворення праці з необхідності (джерела засобів існування) в спосіб самореалізації людини; виникнення нових сфер зайнятості, перш за все, пов'язані з міжособистісними і міжгруповими комунікаціями, де неможливі високі зарплати (або вони зовсім відсутні), але які привабливі для реалізації людських якостей; ринок праці стає все більш неформальним з точки зору жорсткого розкладу праці та відпочинку, локалізації робочого місця, характеру відносин між працівником і роботодавцем (наприклад, фріланс) тощо. Відтак ми наблизилися до перспективи зміни філософії праці, коли люди «звільняться» від вимушеної необхідності шукати заробітку винятково для уможливлення фізичного виживання.

Серед причин появи такого інструмента соціальної політики, як безумовний базовий дохід, найчастіше наукова спільнота називає саме технологічні зміни, які зумовлюють автоматизацію, роботизацію виробництва, зменшують потребу в людині як робочій силі та, відтак, збільшують безробіття. Саме глибокі технологічні тренди стають базовими чинниками функціонування сучасних політичних, економічних, соціальних та інших інститутів. З цього приводу Генеральний секретар International Trade Union Confederation Ш. Барроу в доповіді на Форумі в Давосі (22–25.01.2019 р.) зауважила: нові технологічні умови вимагають нового соціального контракту, який зможе стати частиною відповіді на комплекс новітніх викликів [33]. Відтак ефективним інструментом для розв'язку цього питання названо впровадження безумовного базового доходу. Водночас помітно, що хоч зміни на ринку праці є неминучі, більшість держав не поспішають готуватися до них.

Американський дослідник-економіст Д. Аджемоґлу причиною дедалі активнішого обговорення проблематики безумовного базового доходу в розвинених країнах називає «неадекватність мережі соціального захисту» [28]. Учений зауважує, що проведені дослідження щодо реалізації програм

безумовного базового доходу показали їх позитивний вплив на розширення, найперше, можливостей жінок і маргінальних груп. Але водночас Д. Аджемоглу вважає безумовний базовий дохід загалом хибною ідеєю, позаяк це надмірно витратно для держави та супроводжуватиметься глибоким скороченням мережі соціального захисту.

О. Корчинська слушно відзначає, що запровадження безумовного базового доходу має різні причини в країнах з різним рівнем розвитку: країни з невисокими доходами громадян мають на меті подолати висхідний рівень безробіття, розв'язати соціальні проблеми (гарантування мінімального рівня доходу та життя); країни з високим рівнем розвитку та доходу на душу населення, де базові потреби людей задоволені уповні, запроваджуючи безумовний базовий дохід, стимулюють людей до саморозвитку, креативності та розвитку талантів [16, с. 99].

Загалом ідея безумовного базового доходу актуалізувалася через наростання занепокоєння громадськості, зумовлене розмиванням життєвих стандартів, концентрацією багатства, можливими загрозами масового безробіття, спричиненого технологічним проривом тощо. Але якщо на Заході при обговоренні проблеми безумовного базового доходу першопричиною доцільності впровадження цього механізму найчастіше називають саме технологічну революцію, яка позначається на зайнятості та доходах населення, то, до прикладу, в Україні, дослідники найперше відштовхуються від проблеми зниження доходів населення на тлі комплексу соціально-економічних негараздів.

Безумовний базовий дохід важливий для розв'язання глобальної проблеми росту різноманітних нерівностей і пов'язаного з цим масового громадського невдоволення, котре в підсумку сприяє популярності популістів, зростанню недовіри до інституту держави тощо. Однак для впровадження цього механізму, видається, необхідна низка передумов: наповненість бюджету держави, високий

рівень свідомості населення, економічна освіченість населення, стабільна й ефективна система оподаткування та ін.

Постає й низка практичних питань, а саме: чому людям потрібно надавати виплати, якщо в обмін за це вони нічого не зробили? як новітні, навіть високорозвинені держави, зможуть профінансувати це? Ймовірно, відповіді на ці та інші гострі питання доцільно шукати в розумінні концепції безумовного базового доходу, як такої, що передбачає цілковиту трансформацію системи державного соціального захисту та комплексні зміни в суміжних сферах (оподаткування, система трудових відносин тощо).

Відтак, на нашу думку, безумовний базовий дохід – це не чисто економічний, соціальний чи політичний феномен. Це нова філософія соціальної політики, яке має потенціал реформувати соціальну державу. Попри велику кількість відкритих питань щодо цього інституту, безумовний базовий дохід може стати генеральним трендом соціальної політики XXI століття.

4.2. Підтримка та критика концепції безумовного базового доходу та її практичного впровадження.

Тема безумовного базового доходу останніми роками є предметом як теоретичних міждисциплінарних дискусій, так і політичних дебатів. Часто звучить питання: чим є нині такі виплати – утопією чи моделлю майбутнього? Поки що немає одностайності в наукових, експертних колах щодо того, наскільки нове бачення соціальної політики через впровадження безумовного базового доходу є корисним і, головне, наскільки ця концепція має потенціал розв’язати проблему бідності та соціальної ізоляції. Проаналізуємо ті аргументи, «якими оперують прихильники та критики безумовного базового доходу, висловлюючись „за” та „проти” її практичного впровадження» [12, с. 10].

Примітно, що концепція безумовного базового доходу є доволі привабливою для політиків як «правого», так і «лівого» спектра [12, с. 10]. Як відзначає британський дослідник Дж. Кей, «для „лівих" це пропозиція простої та вичерпної відповіді щодо страхів про бідність і нерівність. Для „правих" цей план добрий тим, що звільняє від соціальних зобов'язань із мінімальним втручанням в особисті справи» [58]. «Праві» зазвичай розглядають безумовний базовий дохід як можливість спростити систему соціального забезпечення, скоротити витрати та стимулювати безробітних до працевлаштування. «Якщо замислитися, чому виник такий доволі стійкий ідеологічний консенсус щодо ймовірності впровадження концепції безумовного базового доходу, то, припускаємо, його підґрунтям є загальне розуміння політиками різних ідеологій того, що в сучасному світі росте нерівність, руйнуються трудові гарантії, на яких трималися економіки розвинених держав, зростає безробіття й ускладнюється становище вже не лише нужденних прошарків суспільства, а й тих, які нещодавно були поза зоною ризику» [12, с. 10]. Дуже часто прихильники концепції безумовного базового доходу підкреслюють, що вони не є зорієнтовані конкретно на «праву» чи «ліву» ідеологію. Фактично їх гасло звучить як: «Безумовний базовий дохід – це не вправо, не вліво, а уперед!».

Відзначимо: ні «праві», ні «ліві» політики не захоплюються беззастережно ідеєю безумовного базового доходу [12, с. 10]. Відтак в межах політологічного дискурсу ними озвучуються, як схвальні, так і критичні аргументи, наприклад:

– представники «лівих» переконань, вважають, що ідея безумовного базового доходу занадто сфокусована на фінансах, купівельній спроможності населення, а відтак забуває той факт, що компанії виробляють занадто багато незатребуваних товарів, змушуючи своїх працівників працювати щораз більше [12, с. 10]. Г. Блейклі, британський експерт з економічних питань лівоспрямованого аналітичного центру Інституту досліджень публічної політики

(IPPR), обґрунтовує, що без фундаментальних структурних реформ економічної системи безумовного базового доходу буде лише косметичним заходом [32];

– представники «правих» переконань переконані, що подібна схема соціальних виплат буде для державного бюджету занадто дорогою, а також може викликати синдром залежності та культуру пристосуванства, за якої люди очікуватимуть грошей, не докладаючи до цього зусиль [12, с. 11]. У. Шпієсхофер, гендиректор компанії ABB, висловив таку позицію у 2016 році в інтерв'ю виданню Financial Times [75].

Нинішній філософсько-політологічний дискурс розглядає інститут безумовного базового доходу як такий, що наділений потенціалом вирівнювати різні нерівності в дусі солідарності, а відтак – вибудовувати соціальну політику нового типу. Коли мова про глобальну проблему нерівності в сучасному світі, то мається на увазі не лише проблема нерівного розподілу доходів і багатства. Це питання потужного дисбалансу політичної системи, яка в багатьох країнах працює на інтереси порівняно незначної групи громадян, позбавляючи відтак інших можливості впливати на цю систему, лобіювати свої інтереси, отримувати реальну користь. Це сприяє зниженню громадсько-політичної активності громадян, наростанню в них недовіри до політичної системи. Водночас відкритим залишається питання: чи справді завдяки впровадженню безумовного базового доходу повернуться в громадсько-політичне життя, в публічну сферу ті, хто значною мірою відчужилися? Можливо, пілотні проєкти підтвердять, що ті, хто отримують гарантований дохід, звільнившись від тягаря проблем фізичного виживання, будуть активнішими учасниками політичного, громадського, сімейного та ін. життя. Однак допоки такі результати відсутні, потрібно врахувати, що в силу різних чинників (освіта, рівень культури тощо) отримувачі безумовного базового доходу можуть піти й іншим шляхом, наприклад, проявити зацікавленість не до громадсько-політичного життя, а до соціально паразитичних

форм активності, наприклад, розвинути залежність від комп'ютерних ігор за наявності великої кількості вільного часу тощо [12, с. 11].

«В країнах, де рівень технологічного поступу та соціально-економічного розвитку високий, питання безумовного базового доходу вже назріло» [12, с. 11]. Високою є ймовірність сценарію, коли працездатні громадяни більше не зможуть отримувати дохід, відповідний корисності своєї праці для суспільства, адже такою ця праця не вважатиметься. Очевидна потреба іншої системи розподілу доходу. Однією зі систем, яка гіпотетично може пом'якшити створену технологічною революцією проблему, може стати безумовний базовий дохід. Гарантування людям певного доходу за таких обставин принаймні не змусить їх потерпати від цілковитої бідності в умовах відсутності роботи, не провокуватиме їх девіантну поведінку. Безумовний базовий дохід може виступити своєрідним демпфером, який пом'якшить усеможливі наслідки втрати роботи.

«Одним із перших на цій проблемі загострив увагу американський підприємець І. Маск – засновник компаній SpaceX, Tesla, PayPal, Neuralink, The Boring Company та ін.» [12, с. 11]. Цей провідний новатор сучасності є в числі найактивніших лобістів ідеї переходу на безумовний базовий дохід [81]. Свою позицію І. Маск аргументував під час Світового урядового саміту (The World Government Summit, Дубаї, 2017 р.). Таке бачення було заявлено на тлі попередньо озвучених Б. Обамою економічних прогнозів [80] для американських працівників щодо ризиків втрати робочих місць через їх заміну роботизованою технікою. «На думку І. Маска, з масштабною автоматизацією прийде значно вищий достаток держав. Його необхідно грамотно перерозподілити, щоб дати громадянами відчуття фінансової упевненості, навіть якщо вони не працюватимуть через втрату

робочого місця» [12, с. 11]. Отже, загроза технологічного безробіття віднедавна стала аргументом на користь безумовного базового доходу[21].

«Окрім згаданих проблем, зумовлених технологічною революцією, безумовний базовий дохід потенційно може розв'язати проблеми праці, коли її можна буде обрати з огляду на власні потреби саморозвитку, а не фізичного виживання. Це уможливить перехід суспільства на якісно вищий рівень, нову якість життя. Не випадково нині науковці (найперше – соціологи) активні в обговоренні того, що зміна характеру праці – від засобу виживання до інструмента самореалізації особистості – різко підвищує якість життя» [12, с. 11]. Тут можна згадати й про концепцію «сродної праці» Г. Сковороди. «Відтак не потребує аргументації, що добровільна праця, яка приносить задоволення, значно ефективніша за ту, яка виконується виключно з необхідності отримання доходу для фізіологічного виживання (задоволення потреб першого рівня піраміди Маслоу)» [12, с. 11–12].

На переконання іноваційного редактора британського видання The Financial Times Дж. Соргхілла, «ідея гарантувати кожному базового доходу хоч і має багато очевидних недоліків, але одну безумовну чесноту. Вона закріплює принцип, що кожен громадянин є цінним членом суспільства та має право на частку в загальному багатстві» [74]. Прихильники впровадження безумовного базового доходу оперують низкою аргументів щодо доцільності його якнайшвидшого впровадження [12, с. 12]. Найчастіше називають такі:

1) «для отримання традиційних видів допомог потенційний реципієнт повинен надати доволі багато документів, які підтверджують право на допомогу, а також пройти процедурно визначені етапи. В ході цього не виключені випадки тяганини та навіть зловживань. Також для організації процедур надання чинних

[21] У цьому контексті можна провести певні паралелі з подіями наприкінці XVIII – на початку XIX століть в Англії, пов'язані з промисловою (індустріальною) революцією та потужним рухом луддистів, які протестували проти технічного прогресу.

допомог необхідний громіздкий бюрократичний апарат, функціонування якого також потребує державного фінансування. Безумовний базовий дохід скоротить значну кількість витрат на адміністрування процесів надання соціальних виплат. Міжнародна НУО «Всесвітня мережа базового доходу» (The Basic Income Earth Network, BIEN) акцентує: одна з головних переваг безумовного базового доходу – відчутно менша вартість обслуговування системи соціального забезпечення. Отже, фінансова прозорість і простота обслуговування безумовного базового доходу особливо помітна на тлі громіздких, заплутаних національних систем соціального забезпечення, які відзначалися своєю забюрократизованістю та навіть корумпованістю» [12, с. 12];

2) «складна та обтяжена бюрократичними формальностями система соціальних виплат призводить до того, що частина тих, кому така допомога належить з огляду на об'єктивну ситуацію, не отримують її. Причиною можуть слугувати територіальна віддаленість від органів соціального захисту, неповносправність особи, недостатня інформованість тощо. У випадку з безумовним базовий доходом ця проблема знімається, а сама ідея таких виплат може стати відповіддю на ті виклики, які з'явилися через надмірно ускладнену соціальну політику» [12, с. 12];

3) безумовний базовий дохід потенційно може сприяти розв'язанню проблеми застійного безробіття та бідності («пастки бідності»). У випадку працевлаштування колишній безробітний не втрачає право на допомогу, а відтак має стимул задля отримання додаткового доходу шукати роботу, погоджуючись навіть на малооплачувану. Показово, що концепція безумовного базового доходу не виключає, а навпаки заохочує можливість додаткового необмеженого заробітку.

Запровадження безумовного базового доходу «має і невидимі, на перший погляд, позитиви, особливо у країнах із низьким рівнем розвитку. Наприклад,

вагітні жінки, які добре харчуються, матимуть здоровіших дітей, аніж ті з них, хто недоїдає; більш тривала освіта потенційно забезпечить ширші можливості для працевлаштування і под. Загалом оптимістичний підхід до безумовного базового доходу передбачає, що його впровадження уможливить вищу ефективність як соціальної політики держави, так і людської праці в цілому» [12, с. 12].

Скептики концепції гарантованого доходу стверджують, що безумовний базовий дохід – це лише мрії про переоблаштування світу на основі високих ідеалів свободи та справедливості, але практично вони не можуть бути впроваджені в довгостроковому загальнодержавному форматі [12, с. 12]. Вони переконують: безумовний базовий дохід, якщо й зможе стати соціально значущим інструментом, то радше як інструмент зниження бідності в країнах, що розвиваються, аніж інструмент досягнення соціальної справедливості в розвинених країнах [48]. Також в експертному середовищі часто озвучується, що безумовний базовий дохід у випадку його впровадження певною державою (незалежно від рівня її добробуту) повинен все ж охоплювати не все населення, а лише окремі його прошарки – так, як це нині апробовується у межах пілотних проєктів [12, с. 12].

Домінує думка, що хоч безумовний базовий дохід і має потенціал ефективного механізму соціальної політики, але це недешевий спосіб вирішити (пом’якшити) соціальні проблеми, реформувати чинну модель неефективної соціальної держави [12, с. 12]. Експерти прогнозують, що впровадження безумовного базового доходу збільшить державні витрати на 6–10 % ВВП. Відтак серед основних недоліків інституту безумовного базового доходу його критики найперше називають фінансову утрудненість впровадження. Фінський дослідник Н. Еппле припускає, що реалізувати модель безумовного базового доходу навіть на рівні експериментів може далеко не кожна країна, позаяк необхідними вихідними умовами є «високий рівень життя і податків» [10].

Критики безумовного базового доходу виходять із того, що світова економіка від початку глобальної фінасової кризи 2008 року істотно уповільнила свій розвиток, а для запровадження інституту безумовного базового доходу, потрібна стабільна економічна ситуація. На тлі економічного спаду, зумовленого карантинними обмеженнями у результаті пандемії COVID-19, цей аспект ще більше зактуалізувався.

Очевидно, що в випадку запровадження таких виплат громадяни мають бути готові до певних наслідків, найперше – підвищення податків (ПДВ, на доходи в середньому та верхньому діапазонах та ін.). Більшість фахівців-економістів стверджують, що неможливо фінансувати безумовний базовий дохід без підвищення податків, але єдиної думки з цього питання немає. Також не виключено, що на практиці витрати на виплати безумовного базового доходу з часом можуть почати покриватися щонайменше з двох причин: а) держава заощадить на адміністративних процесах надання численних чинних соціальних пільг, які будуть скасовані; б) підвищується рівень ВВП завдяки циклічному потоку грошей і розвитку підприємництва в локації проведення експериментів. Втім, зі запровадженням безумовного базового доходу можливі й інші ризики, наприклад, приплив мігрантів, але цього можна уникнути запровадженням певних вимог до потенційних реципієнтів безумовного базового доходу [12, с. 12–13].

Також у громадській думці формується установка, що тільки в країнах, які вже досягли високих стандартів розвитку, інститут безумовного базового доходу справді може стимулювати творчість, науковий пошук, підвищення рівня освіти тощо. Натомість у країнах з низьким рівнем доходів громадян увесь обсяг виплат витрачатиметься на первинні вітальні потреби (харчування, оплата комунальних платежів тощо).

Часто озвучуваними є критичні оцінки психологічного (впровадження безумовного базового доходу може знизити стимули до праці) та соціального (ці

виплати не розв’яжуть проблему подальшого розшарування суспільства [19]) характеру. «Відзначимо: в контексті психологічного аспекту в випадку впровадження безумовного базового доходу актуалізується проблема стимулів, адже, на думку критиків пілотних проєктів безумовного базового доходу, вони можуть стимулювати бездіяльність і соціальний паразитизм. Водночас зауважимо: щодо останнього нині відсутні підтвердження, отримані за результатами пілотних проєктів» [12, с. 13].

Безумовно, для впровадження безумовного базового доходу необхідний високий ступінь колективної згоди для укладення цього свого роду нового суспільного договору, який засвідчить існування певного консенсусу в громаді з низки питань, найперше – щодо кола учасників виплат безумовного базового доходу та власне розміру виплат. Такий новий суспільний договір базується на тому, що соціальна політика зі свого роду маргінальної сфери, сфери розв’язку болючих проблем, стає центральною. Це пов’язано з тим, що середній клас (а саме він значною мірою є основним джерелом для соціальної політики) стає безпосереднім учасником і бенефіціаром цього нового суспільного договору. Видається, що за відсутності розуміння в суспільстві нагальності такого нового суспільного договору, ідея безумовного базового доходу стане ще однією соціально-політичною утопією.

Окрім цього передумовою реалізації концепції безумовного базового доходу має бути наявність відкритої демократичної влади, а також контроль за нею розвиненого громадянського суспільства. В іншому випадку реалізація ідеї запровадження безумовного базового доходу може перетворитися на популістську авантюру.

У результаті впровадження безумовного базового доходу не виключена низка політичних наслідків. Один із ймовірних – це послаблення стимулів

найманих працівників до активної кооперації для протистояння роботодавцям у захисті своїх прав.

Вивчення ймовірних «за» та «проти» впровадження безумовного базового доходу дозволило з'ясувати, що довкола цієї проблеми нині циркулює низка міфів:

– міф про ототожнення безумовного базового доходу з популізмом, популістськими політичними партіями. Певне підґрунтя для таких суджень дає емпіричний матеріал, адже окремі популісти справді лобіюють ідею впровадження безумовного базового доходу. Наприклад, італійська партія «Рух 5 зірок» перемогла на виборах саме з програмою, яка пропагує безумовний базовий дохід, а нині реалізовує відповідні пілотні проєкти. Але водночас відзначимо, що ідея безумовного базового доходу широко представлена в багатьох новітніх ідеологіях, а не лише характерна популістам. Окрім цього, популісти не в усіх країнах підтримують ідею впровадження безумовного базового доходу, наприклад, у Швейцарії вони не виступили на підтримку референдуму щодо впровадження в країні таких виплат;

– міф про те, що концепція безумовного базового доходу не може бути реалізована через її фінансову витратність. Водночас за оптимістичного підходу спрощення соціальної політики потенційно зумовить вивільнення необхідних фінансів. Також для фінансування безумовного базового доходу можливе залучення великого спектра різноманітних джерел, відмінних у різних країнах. В одних країн є великі ренти природних ресурсів, інші – продукують інновації і т. д. Відтак головним є те, щоб джерела надходжень, які б уможливили перспективу впровадження безумовного базового доходу, не призвели в підсумку до кризового балансу суспільних ресурсів і фінансів;

– міф, що впровадження безумовного базового доходу безумовно зліквідує в людини прагнення працювати, саморозвиватися, а натомість сприяє соціальному

паразитизму. Наразі доказів цього результати пілотних програм не надали [12, с. 13].

Ознайомлення зі змістом різноманітних дебатів про доцільність/недоречність впровадження безумовного базового доходу, які активно ведуться нині в багатьох країнах, наштовхує на проведення паралелей із тими гострими обговореннями, які велися у США напередодні ліквідації рабства. Тоді обговорювалися питання недоліків скасування рабства, перспектива байдикування чорношкірих, які отримають волю, можливого сплеску злочинності тощо. Нині, через майже два століття, проблематика змінилася, але певні паралелі щодо упередженості до такої інновації, яким є впровадження безумовного базового доходу, можна провести [12, с. 13].

Водночас необхідно усвідомлювати й те, що наразі недоведена теза прихильників безумовного базового доходу про те, що саме запровадження гарантованого доходу дозволить мінімізувати бідність і нерівність. Не виключено, що будуть лише короткострокові ефекти, а не пролонговані в часі. Залишається незрозумілим, чи саме безумовний базовий дохід розвине ощадливість людей, посилить їхнє прагнення навчатися, розвине певні мотивації. Відтак, на нашу думку, і переваги, і недоліки безумовного базового доходу нині не є очевидними – потрібні масштабні дослідження, репрезентативна емпірична база. Наразі зрозуміло, що для визначення однозначної корисності чи недоцільності безумовного базового доходу необхідно продовжити соціально-економічні експерименти, аналізувати їх результати як у часі проведення експериментів, так і після їх завершення. Важливо при цьому дослідити можливі зміни поведінки отримувачів таких виплат, а не лише питання зайнятості, наприклад: як змінюються статті витрат реципієнта безумовного базового доходу; що змінилося в його участі у громадському, політичному житті; чи підвищився рівень освіти; чи покращилися показники здоров’я тощо.

4.3. Досвід зарубіжних країн щодо впровадження безумовного базового доходу: проєкція на українські реалії.

Помітно, що зацікавлення концепцією безумовного базового доходу активно виявляють країни з різним рівнем розвитку, наприклад, США та Намібія, Фінляндія та Індія тощо. Відтак зрозуміло, що і мета безумовного базового доходу в таких несхожих державах не є однаковою. Для розвинених країн метою є покращення реалізації прав і свобод людини, вивільнення більше часу для саморозвитку, стимулювання креативності, розвиток талантів особи тощо. Натомість у країнах з низьким рівнем доходу на душу населення інтерес до концепції безумовного базового доходу зумовлений наміром подоланням висхідної бідності, гарантування мінімального соціального захисту громадян тощо. Аргументуємо це на прикладі кейсів окремих держав.

На території США ще у 1960-70-х роках реалізовувалися одні з перших у світі пілотних проєктів зі запровадження безумовного базового доходу:

– експеримент «New Jersey Income Maintenance Experiment» в штатах Нью-Джерсі (міста Трентон, Джерсі-сіті, Патерсон) і Пенсильванія (місто Скрентон). Проводився у 1967–1972 роках. Охопив 1357 малозабезпечених родин, які проживали у старих міських кварталах;

– експеримент «Rural Income Maintenance Experiment» в штатах Айова та Північна Кароліна. Проводився у 1969–1973 роках. Охопив 809 малозабезпечених сімей зі сільської місцевості;

– експеримент «Gary Income Maintenance Project» у м. Гері, штат Індіана. Проводився у 1971–1974 роках. Охопив 1780 родин афроамериканців, переважно неповні сім’ї;

– експеримент «SIME & DIME» проводився в штатах Вашинґтон (м. Сієтл) і Колорадо (м. Денвер) у 1971–1982 роках. Охопив 4,8 тис. осіб з-поміж малозабезпечених міських родин [11, с. 32].

Ці експерименти дали деякий емпіричний матеріал для висновків, зокрема: мотивація до праці скоротилася, але не істотно; зросла частка домогосподарств, яка отримала право власності на житло; зростання народжуваності зафіксовано не було; несуттєво, але все ж зросла кількість розлучень; наявний позитивний вплив на рівень освіти, задоволеність життям, стан здоров'я учасників експериментів [11, с. 32; 50].

Загалом у 1970-х роках тільки на території північноамериканських держав було анонсовано близько 250 різноманітних експериментів зі запровадження безумовного базового доходу, але «усі вони були менш масштабними, мали лімітовані бюджети та меншу рефлексію щодо потенціалу впливу на політику добробуту» [7, с. 40]. В основному надалі ідея безумовного базового доходу втілювалася в реформах соціальної політики, пов'язаними з розширенням фінансових стимулів до діючих програм соціального забезпечення, наприклад, стимулювання зайнятості через надання пільг і кредитів більшою мірою тим, хто працює, аніж безробітним.

У аналізі американського досвіду експериментів щодо безумовного базового доходу не може бути проігнорований кейс Аляски. У 1969 році тут була відкрита нафта й губернатор Аляски Дж. Хаммонд у 1974–1982 роках активно лобіював ідею перерозподілу нафтових прибутків резидентам. У 1976 році виборці Аляски схвалили конституційну поправку, завдяки якій у 1978 році створено інвестиційний фонд Перманентний фонд Аляски (Alaska Permanent Fund). Цей фонд фінансується коштом доходів від видобутку нафти. Щорічно (від 1982 року [2]) жителям регіону виплачується 25 % цих доходів. Дивіденди виплачуються щорічно кожному резиденту, який проживає на Алясці понад 6 місяців упродовж

року. Розмір безумовного базового доходу узалежнений від загального прибутку від нафтовидобутку за останні п’ять років, а також чисельності реципієнтів. Щорічна діяльність фонду має різну успішність, а відтак за останнє десятиліття розміри виплат коливалися[22] від 878 до 2072 дол. США за рік. Хоч назва цієї виплати не звучить, як «безумовний базовий дохід», однак за змістом це виплата саме такого типу, позаяк розподіляється між усіма, незалежно від доходів чи соціального внеску реципієнтів [11, с. 32].

З одного боку, Аляска є особливим випадком, адже штат має запаси нафти, якими розумно розпоряджається. З іншого боку, для функціонування схожих інвестиційних фондів в інших місцях можна знайти інші джерела доходу (туризм, продаж надлишку електроенергії, земельний податок, податок на фінансові трансакції тощо). Одним із таких джерел доходу сьогодні можуть стати т. зв. Великі дані (Big Data).

У 2018 році розпочався експеримент, в якому упродовж 18 місяців 130 мешканців міста Стоктон (штат Каліфорнія) отримували по 500 дол. США виплат на місяць. Ініціатива його проведення належала меру міста М. Таббсу. Цей мікроексперимент є майданчиком для апробацій концепції безумовного базового доходу надалі, адже Стоктон є міні-моделлю *усього (усіх) США* з точки зору різноманіття, рівня бідності, зменшення кількості робочих місць внаслідок автоматизації процесів та аутсорсингу. Окрім цього у 2012 році саме Стоктон став найбільшим містом США, яке оголосило про банкрутство. Після закінчення експерименту триватиме вивчення, як його учасники витрачали отримані кошти і як це вплинуло на їхнє життя. Метою цього експерименту було забезпечити критичне розуміння економіки безумовного базового доходу. Фактично цей проєкт став першою спробою перерозподілити багатство, накопичене у

[22] Суми виплат узалежнені від ціни на нафту, структури інвестиційного портфеля, а також макроекономічних умов.

Кремнієвій долині на тлі процвітання представників ІТ-сфери та занепаду багатьох інших.

Власники багатьох компаній, розміщених у Кремнієвій долині (М. Андерсен, С. Альтман, Т. О'Рейлі та ін.), прихильні до безумовного базового доходу та характеризують його як «соціальну вакцину XXI століття». Ними неодноразово озвучувалися пропозиції виплат кожній родині щомісяця у розмірі 1–2 тис. дол. США. У 2016 році ІТ-інкубатор Y Combinator оголосив про запуск експериментальної програми з надання безумовного базового доходу. У проєкті взяли участь близько сотні мешканців міста Окленд [11, с. 32].

«Американська бізнес-еліта пояснює необхідність запровадження безумовного базового доходу потребою мінімізувати негативний вплив технологій на ринок праці, а також стимулювати розвиток креативного класу. Акцент робиться на тому, що новітні технології „знищують" робочі місця, зайняті стають дедалі менш захищеними, навіть маючи стабільний дохід» [11, с. 33]. Нещодавні дослідження американських учених показали, що 45 % всіх професій, які функціонують у країні, перебувають у зоні ризику повної автоматизації, заміни людей робототехнікою [35]. Ще Б. Обама в часі свого президентства акцентував: тематика безумовного базового доходу є ініціативою, що потребує тривалих і змістовних дебатів у найближчі 10–20 років [83].

Ідею безумовного базового доходу підтримує й засновник Facebook М. Цукенберг. Зокрема, у своїй промові до випускників Гарварду (травень 2017 р.) він підкреслив потребу дослідження та впровадження безумовного базового доходу, щоб кожен мав свого роду амортизацію, випробовуючи щось нове [52]. За словами М. Цукенберга, «ми повинні пропрацювати такі ідеї як загальний базовий дохід, щоб гарантувати кожному можливість пробувати нові ідеї. Багато людей не можуть зважитися почати власний бізнес, тому що їм потрібно годувати сім'ю, а

фінансового страхування на випадок невдачі вони не мають. Загальний базовий дохід забезпечив би це».

Тематика безумовного базового доходу увиразнилася в ініціативах американського громадянського суспільства. Зокрема від 1999 року діє НУО U.S. Basic Income Guarantee Network (https://usbig.net/), створена для широкого обговорення теми таких виплат. Ця організація акумулює інтелектуальні ресурси з обговорення теми безумовного базового доходу, обговорює проблемні аспекти. У 2004 році Green Party of U.S. включила до своєї програми ідею запровадження безумовного базового доходу. Це зумовило схожі ініціативи «зелених» партій і в інших країнах [11, с. 33].

Одним із перших експериментів щодо безумовного базового доходу в Канаді був проєкт «Mincome» [63]. Він проводився у містечку Дофін у 1974–1979 роках за підтримки як федерального уряду, так і влади провінції. Найбідніші жителі міста (усього експеримент охопив 1 тис. осіб) щомісяця отримували чеки, якими могли розпорядитися на власний розсуд. Опрацювання документації щодо реалізації проєкту засвідчила, зокрема: 1) діти-підлітки зі сімей-учасників програми «Mincome» змогли довше навчатися у школі, аніж їхні однолітки з інших, подібних до Дофіна, невеличких міст; 2) кількість випадків госпіталізації жителів міста зменшилася на 8,5 %, причому найбільше скоротилася кількість нещасних випадків, травм і психічних захворювань; 3) рівень зайнятості упродовж дії експерименту залишався незмінним. Але експеримент в Манітобі закінчився без будь-яких подальших заходів, оскільки змінилися уряди з іншим баченням безумовного базового доходу [11, с. 33; 46].

У квітні 2017 року уряд канадської провінції Онтаріо ініціював пілотний проєкт «Базовий дохід» за потенційною участю 4 тисяч осіб. Вартість проєкту оцінена у 150 млн кан. дол. (113 млн дол. США) [11, с. 33]. Програма була розпочата при уряді К. Вінн (Ліберальна партія Онтаріо), але закрита через рік,

коли місцева влада змінилася (новий уряд після двох ліберальних керівників очолив прогресист-консерватор Д. Форд). Адміністрація Д. Форда визнала цю програму не лише дорогою та нестійкою [57], а й загрозливою для бюджету провінції. Водночас опитані учасники скасованої програми відзначили, що за час її дії вони відчули пом'якшення стресу, мали здорову їжу та теплий одяг, реалізували такі особистісні потреби, як відкладений візит до стоматолога, проходження професійних курсів для подальшого працевлаштування тощо [49]. Загалом ця експериментальна програма планувалася для з'ясування, чи зміниться життя учасників проєкту з огляду на отримання безумовного базового доходу. Програма мала реалізовуватися три роки. На участь у ній мали право: канадці віком 18–64 роки, які були безробітними; особи з річним доходом, нижчим 34 тис. кан. дол. (бл. 26 тис. дол. США); подружні пари з сумарним річним доходом менш як 48 тис. кан. дол. (бл. 37 тис. дол. США). Програма передбачала низку інших умов і характеристик [11, с. 33].

Упродовж 2017–2019 років проводився експеримент за участю чотирьох тисяч канадців із низькими доходами, котрі проживали у містах Гамільтон, Тандер-Бей, сільському поселенні Ліндсі. З-поміж них були як працевлаштовані, так і безробітні. Люди без сімей отримували виплати в розмірі до 16 989 кан. дол. (бл. 12,5 тис. дол. США) у рік, сімейні пари – до 24 027 кан. дол. (бл. 17,7 тис. дол. США); додатково передбачалися кошти для людей з обмеженими можливостями. Також учасники експерименту отримували додатково до безумовного базового доходу 50 % зарплати задля того, щоб заохотити учасників експерименту шукати роботу та мати вищий сумарний дохід. Отримувачі безумовного базового доходу зберігали право на допомогу на дітей. Всього на проєкт провінція Онтаріо запланувала витратити 150 млн кан. дол. [11, с. 33; 42].

Сьогодні ймовірним є проведення експерименту з впровадження безумовного базового доходу в найбіднішій провінції Канади – Манітоба[23] [36]. З ініціативою проведення експерименту виступили три провідні політичні партії (Зелена партія Манітоби, Ліберальна партія Манітоби, а також партія соціал-демократичного спрямування Нова демократична партія Манітоби) і одна політична сила поки що утрималася (Прогресивно-консервативна партія Манітоби). З питання проведення експерименту була організовано е-петицію. Прогнозоване її представлення парламенту після виборів, які відбулися 10.09.2019 р. [11, с. 332].

Перейдімо до досвіду впровадження безумовного базового доходу країнами Європи. Найперше відзначимо, що перше загальноєвропейське опитування на тему безумовного базового доходу було проведене у квітні 2016 року за участю 10 тис. респондентів з 28 країн ЄС. Його результати показали, що 64 % жителів ЄС у віці 14–65 років потенційно підтримали б запровадження безумовного базового доходу. При цьому тільки 4 % респондентів підтвердили, що після його введення відмовилися б працювати [54]. 58 % опитаних більшою чи меншою мірою знали про безумовний базовий дохід; тільки 17 % нічого не чули про такий інститут. Результати опитування увиразнили значні сподівання, пов’язані із впровадженням безумовного базового доходу, а саме: зниження тривожності через фінансові проблеми, більше рівності у можливостях. Найбільший страх опитаних проявився у припущеннях: 1) громадяни країн, де функціонуватиме інститут безумовного базового доходу, втратять мотивацію працювати; 2) мігранти масово скористаються такою соціальною виплатою. У випадку проведення національних референдумів щодо запровадження безумовного базового доходу найбільший відсоток тих, хто підтримав би його – у соціально проблемних країнах Південної Європи, наприклад, 71 % в Іспанії. Найвищий відсоток опитаних (40 %) пояснили

[23] 20,8 % населення провінції проживає за межею бідності, що є найгіршим показником для Канади.

доцільність запровадження безумовного базового доходу, його здатністю знизити занепокоєння щодо фінансування основних потреб людини.

«Фінляндія стала першою країною, яка вдалася до проведення наймасштабнішого експерименту з безумовним базовий доходом. Обговорення ймовірності трансформації соціальної держави тут стартувало ще у 1980-х роках. Країна „перехворіла" етапом швидкого економічного розвитку, відчула усі труднощі постіндустріального переходу, а відтак перейшла на наступний етап. Готовність до такого переходу проявилася, найперше, у сформованому стійкому соціальному консенсусі: соціальна політика, система податків і виплат повинні бути реформовані для їх належної адаптації до нинішніх змін, найперше – на ринку праці» [14, с. 102–103].

Відтоді фінські політичні партії почали ініціювали різноманітні моделі реформ, зокрема й безумовний базовий дохід. Це були, найчастіше, моделі часткового базового доходу, де безумовний базовий дохід мав замінити деякі види соціальних допомог. Пропоновані політичними партіями моделі аналізувалися державною інституцією – Інститутом соціального страхування; відбувалося тестування того, як пропоновані ініціативи можуть вплинути на політичну систему, моделі поведінки людини на ринку праці тощо. Експерименти щодо безумовного базового доходу підтримували найперше «зелені» та партії «лівого» крила.

«У 2015 році фінське Управління національного страхування запропонувало замінити соціальні допомоги фіксованою виплатою всім дорослим громадянам країни незалежно від рівня доходів. У пілотному варіанті такі виплати пропонувалося встановити в розмірі 550 євро на місяць з надалі можливим зростанням до 800 євро. Впровадження такої системи мало потенціал демонтувати чинну систему соціального забезпечення, яка у скандинавських державах загалом характеризується високим рівнем соціальних виплат і універсальним охопленням.

Окрім цього ініціатори реформи акцентували, що успішне впровадження безумовного базового доходу сприятиме бюджетній економії, починаючи від вивільнення численної кількості працівників органів соціального забезпечення завдяки спрощенню процедури надання соціальної допомоги» [14, с. 103].

Перед стартом реалізації проєкту TNS Gallup і Фонд муніципального розвитку провели соціологічне опитування, яке мало з'ясувати ставлення фінів до безумовного базового доходу та його запровадження в країні [72]. «За його результатами, 51 % опитаних підтримали цей інститут, 23 % – висловилися проти, решта (27 %) не визначилися. 68 % опитаних уважали, що запуск безумовного базового доходу може полегшити організацію безробітними малого бізнесу, а також пом'якшить фінансові труднощі, якщо бізнес-проєкт не буде успішним. 63 % респондентів уважали, що безумовний базовий дохід має потенціал зліквідувати бюрократизм, притаманний чинній системі соціального забезпечення. 60 % респондентів припустили, що завдяки безумовному базовому доходу чинна система виплат може спроститися. Водночас фіни висловили припущення, що тема безумовного базового доходу, а особливо розмір допомоги, загострять конфронтацію між основними політичними партіями[24]. Відзначимо, що в ході обговорення ймовірності проведення експерименту зі запровадження безумовного базового доходу в Фінляндії, в основі критики було побоювання, що безумовний базовий дохід стимулюватиме дармоїдство» [14, с. 103].

«Фінський експеримент – проєкт, ініційований урядом, який регулювався законом, прийнятим парламентом, відтак його можна уповні розглядати як результат політичного процесу. Організацією та впровадженням пілотного проєкту займалося урядове відомство з питань соціального забезпечення (Kela – Фонд соціального страхування Фінляндії; https://www.kela.fi/web/en) за співпраці з

[24] Відомо, що проєкт запровадження безумовного базового доходу в Фінляндії підтримували «Зелений союз» та «Лівий союз», а його противником, найперше, була Національно-коаліційна партія.

неприбутковою дослідницькою організацією Tänk. Вартість програми становила близько 20 млн євро. Відтак з 01.01.2017 р. Фінляндія упродовж двох років проводила доволі масштабний експеримент, аби перевірити, чи можна використати інструмент безумовного базового доходу для реформування системи соціального забезпечення» [14, с. 103].

Шляхом жеребкування виключно з-поміж безробітних країни було обрано 2 тис. осіб, до яких не висувалося жодних додаткових умов. Замість допомоги по безробіттю їм виплачувалося 560 євро щомісяця безумовного базового доходу[25]. Розмір цієї допомоги насправді не є значним, позаяк середня зарплатня в Фінляндії перевищує 3 тис. євро в місяць. Тому очікувалося намагання безробітних якнайшвидше працевлаштуватися, щоб збільшити свої життєві можливості, отримуючи водночас і безумовний базовий дохід, і заробітну платню (таку можливість передбачали умови експерименту) [14, с. 103].

Експеримент зі запровадження інституту безумовного базового доходу тривав два роки (до кінця 2018 р.). Його мета, видається, найперше полягала в з'ясуванні того, як саме безумовний базовий дохід вплине на поведінку безробітних, чи стимулюватиме така виплата їх до пошуку роботи тощо. Організатори експерименту також виходили з того, що попри високий рівень соціально-економічного розвитку Фінляндії, нині її економіка потребує стимулювання, а монетизація пільг розглядалася як один з механізмів цього [14, с. 103–104]. Очікувалося, що це стимулюватиме споживчий попит, допоможе знизити безробіття[26].

---

[25] Ця допомога була всього лиш на 36 євро більша за допомогу по безробіттю, але її перевагою була можливість працевлаштуватися, навіть за короткостроковими контрактами, без будь-яких втрат для отримувача допомоги. Тобто, людина, працевлаштувавшись, не втрачала базовий дохід, як це у випадку з допомогою по безробіттю. Окрім того, безумовний базовий дохід не оподатковувався [14, с. 103].

[26] У Фінляндії рівень безробіття станом на середину 2019 року становив 6,7 % [14, с. 103].

Ставлення влади до реалізації програми в ході її реалізації змінювалося від позитивного до критичного. Відтак наприкінці квітня 2018 року фінський парламент відхилив нове клопотання Kela про продовження фінансування програми ще на один (третій) рік. Натомість уряд висловив побажання щодо розробки інших програм соціального забезпечення [14, с. 104]. «Для адвокатів ідеї безумовного гарантованого доходу проблеми із фінською програмою стали серйозним бар'єром для запуску інших випробувань» [8].

«Аналіз результатів експерименту засвідчив, що виплата безумовного базового доходу безробітним громадянам Фінляндії не призвела до вияву вищого (у порівнянні з контрольною групою) інтересу до пошуків місця праці. Відтак виплати не вплинули на показники зайнятості учасників експерименту» [14, с. 104]. Проте результати опитування засвідчили низку позитивів: рівень добробуту учасників експерименту зріс у порівнянні з контрольною групою[27]; підвищилася їх упевненість щодо перспективи працевлаштування; в отримувачів безумовного базового доходу спостерігалося менше симптомів стресу та проблем зі здоров'ям; учасники експерименту були одностайні, що отримання безумовного базового доходу супроводжується значним спрощенням бюрократичних процедур [55] тощо.

Завершення фінансування фінського експерименту засвідчує: перспективу таких програм визначають не стільки факти, стільки політика. Адже уряд країни вирішив зупинити реалізацію проєкту ще до того, як були вивчені результати та зроблено висновки про те, наскільки ефективним був експеримент. Водночас з огляду на ті дослідження, які доступні станом на середину 2019 року щодо результативності експерименту, він не зміг однозначно аргументувати, що надання людям безумовного базового доходу стане найкращою відповіддю на

[27] До контрольної групи входили ті, хто станом на листопад 2016 року був безробітним і отримував допомогу, але не був обраний для участі в експерименті з виплатою безумовного базового доходу [14, с. 104].

деякі невпевненості, спричинені потенційно глибокими змінами на ринку праці [14, с. 104].

Швейцарія стала першою та єдиною на сьогодні країною, де було проведено (05.06.2016 р.) референдум з питання доцільності запровадження безумовного базового доходу. Його запропонувала провести група «Швейцарське відділення Мережі базового доходу Землі» (BIEN). Тобто ініціатива провести референдум у Швейцарії не була урядовою, а є проявом прямої демократії, яка передбачає можливість винесення будь-якого питання на обговорення за умови набрання 100 тис. підписів громадян Швейцарії. У випадку успішності референдуму, в текст Основного Закону інтегрувалося б положення: «Федеральний уряд забезпечує реалізацію безумовного базового доходу. Цей дохід повинен гарантувати усьому населенню достойний рівень життя та уможливити участь в громадському житті» [14, с. 104].

Кампанія з популяризації ідеї безумовного базового доходу в Швейцарії супроводжувалася різноманітними формами громадсько-політичного акціонізму. Яскравим прикладом була акція, в ході якої активісти висипали на площу перед Федеральним палацом Швейцарії вантажівку монет (перформанс «Generation Grundeinkommen» у м. Берн). Нині фото з тієї акції символізують світовий рух за впровадження безумовного базового доходу [14, с. 104].

Швейцарці переважною більшістю голосів (76,9 % – проти, 23,1 % – за) відмовились від запровадження безумовного базового доходу; виборча фреквенція становила 46,9 %, що є порівняно невисоким показником і може свідчити про недостатню зацікавленість проблемою. У жодному з 26-ти кантонів держави проєкт не був підтриманий. Найбільше противників ідеї безумовного базового доходу було в німецькомовній частині Швейцарії, а також у сільських кантонах, у горах. Результати досліджень, проведених одразу після референдуму, показали, що громадяни пенсійного віку голосували переважно проти, а серед молоді –

найбільше прихильників безумовного базового доходу. Загалом у сприйнятті більшості швейцарців безумовний базовий дохід сприймався як чинник, який підірве трудові цінності. Федеральний уряд і федеральний парламент Швейцарії також зайняли критичну позицію щодо винесеного на референдум питання [14, с. 104].

Противники безумовного базового доходу в Швейцарії аргументують свою позицію тим, що для виплат буде необхідно близько 150 млрд франків на рік, а це зумовить підвищення податків, найперше – збільшення ставки ПДВ до 50 %. Також швейцарський уряд обрахував, що витрати на соціальне забезпечення приблизно подвояться у випадку впровадження безумовного базового доходу. Скасування традиційних соціальних виплат (пенсії, допомоги по безробіттю тощо) у випадку запровадження безумовного базового доходу стало однією з причин упередження швейцарців. Навіть швейцарські популісти[28] виступили проти впровадження безумовного базового доходу. Серед швейцарських політиків ідею таких виплат підтримали тільки «зелені», які й нині переконані щодо важливості продовження обговорення питання в країні [14, с. 105].

«Також серед причин такого результату референдуму не в останню чергу можна розглядати протестантську етику, яка доволі виражено репрезентована в цій країні: витраченим може бути тільки зароблене працею» [14, с. 105]. Свого часу саме протестантська трудова етика позитивно вплинула на економічне зростання багатьох західноєвропейських країн, «бо спонукала людей до самовідданої праці і, таким чином, призвела до економічного росту» [25, с. 188]; принципи протестантизму мотивують людей бути рішучішими, спрямованими на успіх, більш працелюбними, дисциплінованими та зосередженими на своїй власній самореалізації [25, с. 189–190]. Для націй, прихильних до протестантської

[28] У Швейцарії популістська партія є ідеологічно правою і щільно пов’язана з бізнесом; цінності праці для неї дуже важливі.

етики, робота розглядається як «покликання від Бога» [27, с. 26], через яку людина може допомогти суспільству. «Водночас для аргументації однозначного впливу протестантських цінностей на відкидання ідеї запровадження безумовного базового доходу потрібен поглиблений аналіз. Причиною цього слугує, найперше, те, що в структурі населення Швейцарії, яка не підтримала безумовний базовий дохід, відсоток протестантів сьогодні становить 36,8 %; натомість у структурі Фінляндії, яка провела експеримент і на рівні суспільства була готова його продовжити, такий відсоток становить понад 80 %» [14, с. 105].

«Втім ініціатори референдуму вважали, що навіть 23,1 % підтримки в ході референдуму є успіхом, позаяк це активізує в суспільстві дискусії щодо безумовного базового доходу. Очевидно, вони мали рацію, адже експерименти зі запровадженням у Швейцарії безумовним базовим доходом продовжилися» [14, с. 105]. Зокрема, у 2018 році швейцарська комуна Райнау на півночі кантону Цюрих на один рік стала лабораторією тестування безумовного базового доходу [88]. «Розмір допомоги тут узалежнений від віку. Наприклад, для осіб від 25 років вона становить від 2 500 швейцарських франків на місяць[29] (бл. 2525 дол. США); неповнолітні отримуватимуть 625 швейцарських франків (бл. 630 дол. США). Фінансування проєкту здійснювалося методом краудфандингу. Загалом такі виплати надані 800 особам-добровольцям цієї громади, які погодилися на участь в експерименті» [14, с. 105].

«Віднедавна пілотні проєкти з впровадження безумовного базового доходу реалізуються і в Італії. Тут такий механізм соціальної політики підтримують, найперше, підприємці та політики-популісти (партія «Рух п’яти зірок»). У 2016 році було запущено перший пілотний проєкт» [14, с. 105]. Його ініціював мер м. Ліворно, член «Руху 5 зірок» Ф. Ногаріне. Спершу проєкт був розрахований на

[29] Хоч ця сума за українськими стандартами життя видається дуже значною, але в Швейцарії вона скромна. Наприклад, касир продуктової крамниці заробляє близько 3500 швейцарських франків на місяць.

півроку для 100 найбідніших сімей цього міста. Розмір безумовного базового доходу становив 517 євро на місяць для сім'ї. Від початку 2017 року кількість учасників проєкту збільшилася до 200 сімей [56]. «Філософію проєкту позиційовано як «громада допомагає громаді». Вслід за Ліворно інші муніципалітети, на чолі яких стоять представники «Руху 5 зірок», зокрема Неаполь і Рагуза, розглядають можливість реалізації експериментів щодо безумовного базового доходу. Водночас критики італійських популістів відзначають, що такі пілотні проєкти є ні чим іншим, як відволіканням людей від усвідомлення потреби структурних реформ» [14, с. 105].

Навесні 2019 року в Італії розпочато прийняття заявок від безробітних і малозабезпечених громадян на отримання безумовного базового доходу. На нього не можуть претендувати особи з доходом понад 9 360 євро на рік, а також власники нерухомості, вартістю понад 30 тис. євро; є й низка інших вимог до реципієнтів. Відтак орієнтовно 2,7 млн італійців зможуть претендувати на таку допомогу [89], що вимагатиме додатково з бюджету на фінансування соціальних програм щонайменше 22 млрд євро. Ініціатива знову ж таки виходила від популістської партії «Рух 5 зірок», зокрема Л. Ді Майо, який з 01.06.2018 р. обіймає посаду віцепрем'єр-міністра Італії та міністра економічного розвитку, праці та соціальної політики [14, с. 105–106].

Нині складно спрогнозувати, наскільки приживеться такий експеримент в Італії. Державний бюджет цієї країни є глибоко дефіцитним; державний борг країни є одним із найвищих у ЄС. А ще з часом на безумовний базовий дохід можуть заявити претензію численні мігранти. Такі витрати видаються нині для Італії нереальними, адже з кожним роком економіка країни все більше уповільнюється [26]. За прогнозами Міжнародного валютного фонду у 2019 році економічний розвиток країни зменшиться від 1 % до 0,6 %, тобто майже вдвічі;

відтак країна стає серед головних чинників ризику для глобальної економіки [14, с. 106].

Меншою мірою, аніж у аналізованих вище кейсах, інтерес та підтримка безумовного базового доходу на рівні держави характерна ФРН, Нідерландам, Франції, Великій Британії.

«У ФРН лобістом ідеї безумовного базового доходу найперше виступає Партія зелених. Зокрема, В. Штренґманн-Кун, депутат Бундестагу від цієї політичної партії, обґрунтовує потребу реалізації цієї ідеї в Німеччині. Також у вересні 2016 року в ФРН була створена Інтернет-партія – Альянс основного доходу (Bündnis Grundeinkommen; https://buendnis-grundeinkommen.de/). Партія відкрила краудфандингову платформу для збору коштів на підтримку уможливлення безумовного базового доходу» [14, с. 106].

«Усі експерименти щодо безумовного базового доходу в ФРН фінансуються не з бюджету держави чи земель, а виключно коштом краудфандингу. Прикладом може слугувати експеримент, який проводиться в межах стартапу «Mein Grundeinkommen», ініційованого підприємцем М. Бохмейером у 2014 році [68]. Як тільки на рахунку проєкту «Мій базовий дохід» (https://www.mein-grundeinkommen.de/) налічується 12 тис. євро (з розрахунку 1 тис. євро на місяць), право на отримання безумовного базового доходу розігрується у лотерею. Станом на 01.07.2020 р. 628 осіб були учасниками цієї програми[30]. Це перший у ФРН недержавний проєкт такого типу, який фінансується добровільними донорами. З позиції організаторів, експеримент покликаний переконати політиків, що витрати з бюджету держави на виплати безумовного базового доходу компенсуються оздоровленням суспільства, позаяк отримувачі відчують себе більш вільними, захищеними, зможуть значно збільшити свою креативність» [14, с. 106].

[30] Кількість зростає доволі швидко. Її можна відслідкувати за посиланням: https://www.mein-grundeinkommen.de/

У Нідердандах досвід проєктів безумовного базового доходу пов'язаний з ініціативою муніципальної влади міста Утрехт і місцевого університету. Від початку 2016 року вони реалізують соціальний експеримент під назвою «Weten Wat Werkt» – «Знай, що працює». Виплати становлять близько 960 євро на особу (для подружньої пари – 1300 євро). Ним охоплені 250 осіб із м. Утрехт і прилеглих околиць без жодних трудових зобов'язань. Додатково виділена волонтерська група, як отримуватиме на 150 євро за умови волонтерської праці (прибирання у дворах шкіл) [14, с. 106; 51].

«У Франції ініціативи щодо безумовного базового доходу найперше пов'язані зі Соціалістичною партією. Зокрема, тема таких виплат була ключовим компонентом виборчої програми кандидата-соціаліста Б. Амона під час кампанії 2017 року, а надалі залишився провідним елементом програми партії на виборах до Європейського парламенту. Окрім соціалістів, прихильниками безумовного базового доходу традиційно є «зелені» (партія Les Verts)» [14, с. 106].

Наприкінці 2017 року в Франції стартував експеримент із виплат безумовного базового доходу. Його проведення забезпечується не урядом, а НУО «Мій базовий дохід» (проводимо паралель із тією НУО, яка функціонує під такою ж назвою у ФРН; https://monrevenudebase.fr/). Ініціатива експерименту належить офіційному представнику політичної партії «Європа – Екологія – Зелені», депутату регіональної ради Іль-де-Франс Ж. Байу. Упродовж року учасники отримують по 1 тис. євро щомісяця. Станом на вересень 2019 року з претендентів методом жеребкування було обрано перших 6-х осіб – на нашу думку, вкрай мізерна кількість учасників, аби на основі їх життєвого досвіду робити широкі узагальнення про цінність інституту безумовного базового доходу для цієї країни. Бачимо, що французька версія «Мого базового доходу» є значно слабкішою, аніж аналогічна німецька, котра дуже швидко нарощує кількість учасників і доволі активно підтримується німцями [14, с. 106].

«У Великій Британії концепція безумовного базового доходу існує радше в теоретичній формі; пілотні проєкти тут не реалізовувалися. В 1943 році ідея фіксації частки громадян у національному багатстві країни була практично ухвалена парламентом, але в підсумку найбільш прийнятною для державного бюджету була обрана система виплат, узалежнена від розміру заробітної плати та трудового стажу (підходи У. Бевериджа). Натомість реалізацію концепції безумовного базового доходу британські законодавці визначили як занадто затратну. До порядку денного питання безумовного базового доходу включають кілька британських партій, зокрема Зелена партія Англії та Уельсу, Шотландська національна партія, Шотландська партія зелених. Також ідеї безумовного базового доходу лобіює НУО «Basic Income UK» (https://www.basicincome.org.uk/). Певний час ліберальні демократи підтримували ідею запровадження цієї соціальної виплати, але нині змінили свою позицію. Категоричними противниками безумовного базового доходу в Великій Британії є консерватори, котрі уважають такий механізм «ударом по працьовитих платниках податків». У 2015 році активісти London-based RSA ініціювали проєкт «Creative Citizens, Creative State», спрямований на поступову заміну старої системи соціального захисту універсальним доходом і розвиток креативного класу» [14, с. 107].

У останніх дослідженнях [70] теми безумовного базового доходу в Великій Британії наголошується, що щотижневі виплати мають становити 48 фунтів стерлінгів для дорослих і менша сума пропонується для дітей. Така виплата уможливлюється завдяки скасуванню понад 1156 податкових пільг, які чинні нині в країні [31].

Перші кроки у проведенні експериментів з впровадження безумовного базового доходу робить віднедавна й Російська Федерація. Тут функціонує рух «Основний дохід Росія ЗАВТРА» (https://ubiru.org/), який є афілійованим членом Всесвітньої мережі базового доходу BIEN. А з 01.07.2019 р. доросле населення

Калінінградської області Російської Федерації може долучитися до першої в країні пілотної програми безумовного базового доходу (https://yalland.com/program/). З числа зареєстрованих онлайн у мобільному застосунку Yalland вибираються учасники програми; нині до цього залучені мешканці смт. Янтарний. В програмі передбачена участь 500 осіб. Щомісяця учасники програми отримують бали (200 балів), які в магазині-партнері можна обміняти на товари першої необхідності на суму 1 тис. руб. (бл. 15 дол. США) або витратити на оплату житлово-комунальних послуг, шкільних обідів, утримання в дитячих садках тощо. Усі витрати на реалізацію програми – приватні; її реалізує некомерційний фонд «Yalland».

Н. Стефанова та К. Щукін, дослідивши доцільність запровадження безумовного базового доходу в Російській Федерації, зробили висновок, про необхідність урахування менталітету нації. Зі запровадженням безумовного базового доходу в цій країні є висока ймовірність зниження мотивації до праці. Також, на переконання дослідників, дозволити собі запровадити безумовний базовий дохід може лише заможна держава за умови скасування усіх інших соціальних виплат і підвищення розміру податків [24, с. 310].

Індія є однією з небагатьох азійських країн, які набули досвіду та зберігають перспективний інтерес щодо пілотних проєктів безумовного базового доходу. Причиною підвищеного інтересу цієї країни до такої альтернативи чинній системі соціального забезпечення полягає у тому, що дуже розлога система соціального захисту (близько 950 різноманітних програм) є корумпованою та неефективно реалізованою [13, с. 71–72]. У 2017 році з проблематики реформування системи соціального забезпечення в країні проведено масштабне опитування, яке особливо актуалізувало тематику безумовного базового доходу. Індійські економісти неодноразово звертали увагу на доцільність запровадження такої соціальної виплати. Зокрема, економічний радник уряду Індії А. Субраманьян у 2016–2017

роках пропонував запровадити виплати в розмірі 7620 рупій (107 дол. США) щомісячно [85], а індійський економіст П. Бардхан рекомендував виплати у розмірі мінімум 4000–5000 рупій (бл. 57–70 дол. США) [34].

Водночас певні експерименти були проведені в країні й раніше. Зокрема:

– у 2011–2013 роках пілотний проєкт реалізовувався в восьми селах штату Мадх'я-Прадеш, де мешканцям виплачувалися спершу по 200 (на той час це становило близько 4,35 дол. США), а потім по 300 рупій на місяць (дітям – 100 і 150 відповідно). Більшість витратили допомогу на поліпшення житлових умов, їжу та ліки. Попри скромний розмір допомоги, враховуючи індійські реалії, навіть це позитивно позначилося на стані здоров'я, успішності дітей; були навіть спроби розпочати малий бізнес. Відтак індійські дослідники зробили висновок: безумовний базовий дохід має більш сприятливі наслідки для людей, ніж адресна допомога. До того ж у держави менше можливостей помилитися у виборі претендентів на отримання допомоги, тому бюджетні кошти витрачаються ефективніше;

– у 2011 році Асоціація індивідуальних жінок-підприємиць за фінансової підтримки UNICEF провела півторарічний експеримент. Мешканцям 8 селищ регулярно сплачували спершу по 200 рупій на дорослого та 100 рупій на дітей, згодом виплати зросли до відповідно 300 і 150 рупій [53]. Контрольною групою виступило одне село, населення якого виплат не отримувало. Показово, що в селищах, де виплачувався безумовний базовий дохід, навіть попри мізерний розмір виплат, також (як і в першому прикладі) зросла економічна активність, поліпшився стан житла, харчування, зросла відвідуваність шкіл дітьми з нужденних родин тощо [13, с. 72].

На початку 2019 року було анонсовано запуск найбільшого індійського експерименту з безумовного базового доходу в штаті Сіккім. Це найменший, високогірний штат країни, відомий прогресивними, успішно реалізованими

ініціативами[31]. Його специфіка проявляється й у тому, що 98 % жителів є грамотними, що істотно знизило рівень бідності [62]. «Тут лише 8 % жителів живуть за межею бідності – значно кращий показник, аніж середній по країні. Сам штат невеликий за площею та з порівняно низькою густотою населення, що теж можна віднести до чинників, які потенційно сприяють експерименту. Проєкт заплановано фінансувати коштом доходів від туризму (штат щороку відвідує понад 2,5 млн осіб) та експорту надлишкової електроенергії. Відтак індійський уряд планує з 2022 року забезпечувати виплату грошових коштів кожному зі 610,577 громадян. Ініціатором проєкту є правляча в штаті місцева партія Демократичний фронт Сіккіму. В програмі партії підкреслено, що коли йдеться про бідність, ми маємо на увазі не лише відсутність достатніх фінансів, але й соціальну ізоляцію, яка стає як причиною, так і наслідком власне бідності. Відтак, на переконання очільників Демократичного фронту Сіккіму, соціальна ізоляція означає, що люди уповні не можуть включитися у соціально-економічне життя суспільства, реалізувати свій потенціал. Безумовний базовий дохід розглядається таким чином як спосіб подолання вимушеної соціальної ізоляції людини» [13, с. 72–73].

Відзначимо, що питання безумовного базового доходу в штаті Сіккім актуалізувалося перед черговими виборами. Це стало підставами звинувачень у популізмі партій Демократичний фронт Сіккіму та Індійської народної партії. Якщо ж все ж політичні обіцянки будуть дотримані, то проєкт в Сіккімі стане найбільш масштабним в історії, адже досі не було випадків виплати безумовного базового доходу одночасно 610,5 тис. осіб [13, с. 73].

Р. Ґанді, очільник однієї з провідних партій – Індійський національний конгрес, лобіює запровадження безумовного базового доходу як механізму

[31] Наприклад, у 1998 році тут були заборонені пластикові пакети; віднедавна тут повністю унеможливлене використання пестицидів тощо.

подолання бідності[32]. На цьому акцентувалося у передвиборчій кампанії 2019 року цієї опозиційної партії. Проєкт Індійського національного конгресу передбачає виплати нужденним, розмір яких узалежнений від доходів отримувачів безумовного базового доходу. Водночас партія не озвучила, в яку суму бюджету обійдеться реалізація ініціативи. Також не зрозуміло на основі доступної інформації, чи малозабезпечені в випадку запровадження безумовного базового доходу збережуть чи втратять наявні пільги [13, с. 73].

В той же час ініціатива Індійського національного конгресу була різко розкритикована керівною Індійською народною партією, яка і перемогла на виборах 2019 року. Запровадження безумовного базового доходу названо нереалістичним, однак Індійська народна партія та уряд Н. Моді свого часу теж розглядали ідею запровадження такої соціальної виплати для фермерів трьох індійських штатів у 2019–2022 роках. Прем'єр-міністр Н. Моді тоді використав ідею безумовного базового доходу як електоральний аргумент, щоб заручитися голосами найбідніших фермерів. Відтак видається, що в Індії механізм безумовного базового доходу є популярним інструментом маніпуляцій індійських політиків. Чимало з них згадують про безумовний базовий дохід у передвиборчих кампаніях, обіцяють запровадити його одразу після обрання [13, с. 73].

Звернемо увагу на кілька з проведених експериментів у країнах Африки:

– в Намібії у 2008–2009 роках реалізовувалася експериментальна соціальна програма «Basic Income Grant». Кожен, хто проживав у поселеннях Омітаре й Очіверо у віці до 60 років, отримував 100 намібійських доларів щомісяця (на той час це становило близько 12 дол. США). Результати програми зафіксували деяке зниження рівня бідності та злочинності, ріст економічної активності, покращення відвідуваності шкіл тощо [84]. Покращилося харчування дітей, що позначилося на

[32] Такий проєкт видається дуже складним у реалізації через затратність, адже в Індії за оцінками Всесвітнього банку за межею бідності перебуває 21,9 % населення (близько 280 млн осіб).

збільшенні маси їх тіла, яка була недостатня через недоїдання. Також у результаті експерименту активізувалося підприємництво. Робітничими та церковними організаціями було створено «Спільноту за безумовний основний дохід» [22]. Це була своєрідна відповідь самої громади отримувачів безумовного базового доходу, яка розробляла поради для усіх, як вони можуть покращити своє життя коштом цієї соціальної виплати. Відтак були висловлені припущення, що безумовний базовий дохід має потенціал сприяти мобілізації та розширенню можливостей громади. Водночас відсутні дослідження, які б показали, чи через десятиліття після завершення проєкту збереглися та примножилися позитиви від експерименту з безумовним базовим доходом;

– експеримент у Кенії охопив близько 80-ти селищ заходу держави. Близько 21 тис. дорослих кенійців щомісяця отримують 2 250 кенійських шилінгів (бл. 22,5 дол. США). Грошову допомогу надає американська благодійна організація GiveDirectly, яка вивчає вплив надання населенню грошей без жодних зобов'язань. Тривалість запланованого експерименту – 12 років. Кенійський експеримент проходить у чотирьох групах, аби відповісти на якомога більше питань: у першій групі дорослі кенійці отримують 2 250 шилінгів щомісяця упродовж двох років; у другій групі аналогічна сума буде виплачуватися щомісяця упродовж 12 років; третя група отримає усю суму безумовного базового доходу, передбачену на два роки (еквівалент 505 дол. США) за дві виплати, між якими буде двомісячний інтервал; четверта контрольна група не отримуватиме жодних виплат. Уже за перше півріччя експерименту добробут більшості учасників програми дещо зріс. Окремі кенійці розпочали свій малий бізнес, часто не покидаючи при цьому основної роботи. Багато вкладали кошти в риболовецьке спорядження, велику рогату худобу, освіту. Водночас в ході реалізації проєкту безумовного базового доходу в Кенії, в силу особливостей культури місцевого населення, організатори зіштовхнулися з неочікуваними труднощами, а саме:

багато (близько 45 %) місцевих жителів не повірили в безкорисливість організаторів і перейнялися чутками про те, що ці гроші пов'язані з поклонінням нечистим силам;

– експеримент в Уганді розпочатий у 2017 році. Він охопив 50 родин зі селищ поблизу міста Форт-Портал (найбільш туристичного міста країни). Упродовж двох років у межах пілотного проєкту учасники отримували по 8,6 дол. США на тиждень (прожитковий мінімум на одного дорослого та двох дітей). Проєкт здійснювала бельгійська благодійна організація Eight [64] за співпраці з науковцями Ґентського університету. Дослідження бельгійських антропологів спрямовується на вивчення впливу безумовного базового доходу на: рівень освіти угандських дівчат і жінок, доступ населення до медичної допомоги, залучення населення до демократичних інститутів, місцевий економічний розвиток. Про проєкт було знято документальні фільми, у яких підіймається, зокрема, й проблема безумовного базового доходу[33] [13, с. 73–74].

Відзначимо, що питання безумовного базового доходу розглядається й в Україні, але жодного пілотного проєкту тут не було реалізовано. В країнах, де рівень технологічного прогресу значно вищий, ніж в Україні, питання безумовного базового доходу постало значно гостріше, позаяк автоматизована робототехніка вже замінює і вивільняє працівників значно швидше, аніж на це реагують національні економіки та соціальна сфера [82]. Україна нині вплив таких процесів відчуває менше. 11.01.2019 року було зареєстровано електронну петицію [9] щодо введення в Україні безумовного базового доходу. Ця петиція набрала лише 101 голос із 25 тисяч необхідних для розгляду. Вітчизняна дослідниця Н. Савченко вважає, що така соціальна ініціатива в Україні є передчасною [23]. Це попри те, що високі показники бідності та безробіття є на порядку денному в Україні. У 2018 році МВФ визнав Україну найбіднішою країною Європи; за

[33] Наприклад, див.: https://vimeo.com/212272708

показником ВВП на душу населення. Для імплементації практики безумовного базового доходу тут відсутня відповідна нормативно-правова база, економічні передумови. Відсутні дослідження, чи готове саме населення до такого експерименту.

В часі останньої передвиборчої президентської кампанії 2019 року тоді ще кандидат у на пост глави держави В. Зеленський озвучував ймовірність нововведення, за якого всім діям України буде відкрито банківський рахунок, на який йтиме відсоток від реалізації державою природних благ (надр, земля). Це схоже до аналізованого нами вище досвіду Аляски. Також ми знайшли згадку про безумовний базовий дохід у передвиборчій програмі кандидата в президенти України на виборах 2019 року О. Ригованова. Загалом цьому питанню в Україні наразі приділяється недостатньо уваги.

Тема перспективи впровадження безумовного базового доходу в Україні – це дискусія про виклики для соціальної, економічної політики країни, де давно назріла необхідність рішучих змін. Дебати про неефективність соціальних інститутів, пенсійної системи, системи охорони здоров'я, а також проблеми нерівності, людського капіталу та його продуктивності і под. підводять нас до розуміння необхідності формування нового суспільного договору. Не виключено, що в його основі лежатиме концепція безумовного базового доходу.

Проведений нами аналіз засвідчив, що змістове наповнення безумовного базового доходу в різних країнах відрізняється, наповнюється різними варіаціями. Спершу домінував підхід, що безумовний базовий дохід є розподілом між усіма і в рівних частках, але бачимо, що кожна країна, яка реалізовувала пілотні проєкти, застосовувала свою варіацію концепції безумовного базового доходу. Наприклад, Фінляндія – щодо безробітних; більшість інших країн – щодо різних категорій малозабезпечених; експеримент у швейцарській комуні Райнау – щодо добровольців, готових протестувати цей механізм.

Для багатьох високорозвинених країн (як-от, ФРН, Швейцарія та ін.) цінність праці закріплена ментально. Людина себе розуміє через свою працю, як продукт праці. Але глобалізація, цифровізація тощо радикально змінюють світ і зумовлюють потребу перегляду ставлення до праці, постійного розширення навичок; водночас зростає потреба у вільному часі для свого саморозвитку. Сьогоденне активне обговорення в світі теми безумовного базового доходу є реакцією на ці тенденції.

Нині жодна держава не продемонструвала готовності реалізувати концепцію безумовного базового доходу в масштабах усієї країни. Це зумовлене низкою причин, найперше: 1) надмірне навантаження на державний бюджет, який може не справитися з виплатами на регулярній основі; 2) відсутність надійного стабільного джерела фінансування для виплат безумовного базового доходу, оскільки ріст податків (як надійне джерело надходжень) спричинить зростання соціального невдоволення, що в принципі вступить в суперечність з цілями безумовного базового доходу; 3) відсутність (із причини недостатності емпіричного матеріалу) комплексного аналізу можливих наслідків реалізації концепції безумовного базового доходу; 4) ймовірність зниження мотивації до праці внаслідок зменшення необхідності трудової діяльності та под.

Безумовно, ідея безумовного базового доходу багато в чому пов’язана зі сучасними проблемами еволюції прав людини. Але для її впровадження потрібні відповіді на низку проблем практичного втілення такого механізму соціального захисту. Окрім того, різні країни мають дуже відмінні умови для його реалізації. Адже західні демократії, найперше країни Європи, мали довгу історію розвитку соціальної держави. Натомість більша частина людства проживає у кардинально відмінних соціально-економічних умовах. Нині лише стартують дослідження, результати яких зможуть наблизити нас до відповідей: якими можуть бути наслідки запровадження безумовного базового доходу в країнах з різним рівнем

розвитку; яким має бути ресурсне забезпечення, необхідне для реалізації різних сценаріїв тощо. Це перспектива подальших наукових розвідок.

Висновки до розділу 4.

1. Причиною зростання інтересу до безумовного базового доходу, на нашу думку, є: а) в розвинених країнах – криза національних моделей соціальної держави, неефективність чинних систем соціального забезпечення через їх забюрократизованість і вкрай складну структуру; пошук способів адаптації до новітніх викликів, найперше – зумовлених технологічною революцією; б) у країнах зі слабкими показниками соціально-економічного розвитку – пошуки шляхів пом'якшення найгостріших форм бідності, формування культури розпоряджання доходом.

2. Безумовний базовий дохід розглядається як інструмент нового типу соціальної політики, який має потенціал належного реагування на зростання матеріального розшарування, зміни на ринку праці та в структурі зайнятості, старіння населення, ріст очікуваної тривалості життя тощо. Відтак, на нашу думку, безумовний базовий дохід – це форма соціального забезпечення в умовах соціальної політики нового типу, що гарантує кожному безумовний мінімум грошового забезпечення, який виплачується на додаток до інших (за їх наявності) доходів, отримуваних особою. Наведене розуміння поняття безумовного базового доходу має робочий характер, оскільки нині апробація зводиться до пілотних проєктів, в ході та за результатами яких обрисовуються теоретико-методологічні контури цієї новітньої концепції.

3. Основними характеристиками безумовного базового доходу є: фіксована неоподатковувана грошова сума допомоги; неадресний характер

допомоги; однаковий розмір допомоги для усіх або ж його узалежненість від віку реципієнта; регулярний характер виплат; можливість (і навіть бажаність) реципієнта працювати без втрати безумовного базового доходу; виплата, зазвичай, здійснюється з державних фондів за можливості залучення інших джерел; відсутність вимог до реципієнтів (загальний характер) та ін. Відзначимо, що реалізовані пілотні проєкти не обов'язково відповідні усьому комплексу названих характеристик безумовного базового доходу, а увиразнюють спектр варіативних моделей.

4. Попри новітній характер механізму безумовного базового доходу, передумови для його появи закладалися від XVI століття (Х. Л. Вівес) і були продовжені в наступних століттях (Т. Мор, Ж. А. де Кондорсе, Т. Пейн, Т. Спенс, Ш. Фур'є, Дж. Шарл'є та ін.). Т. Пейн, який оперував поняттям «основний дохід» (належність громадянам приватних часток у загальному національному виробництві), вважається основоположником концепції безумовного базового доходу. Ф. А. Гаєк, Дж. К. Гелбрейт, П. Друкер, Б. Рассел, М. Фрідмен та ін. обґрунтували підтримку такої соціальної виплати. Хоч основна увага вивченню безумовного базового доходу належить представникам економічної науки, однак, на нашу думку, ми маємо справу з динамічним міждисциплінарним інститутом, який має досліджуватися з позицій й інших наук, зокрема політичної.

5. Філософсько-політологічний, економічний та ін. науковий дискурс щодо безумовного базового доходу засвідчує широкий спектр аргументів на користь впровадження цього інституту. Причиною зростання інтересу до безумовного базового доходу є доволі стійке розуміння того, що в сучасному світі нерівності продовжують стрімко наростати, трудові гарантії руйнуються, ускладнюється становище вже не лише нужденних прошарків суспільства, а й тих, які нещодавно були поза зоною ризику. Сьогодні основний акцент зроблено на: 1) потенціалі безумовного базового доходу пом'якшити негативні наслідки для

людини технологічної революції. Нові технологічні умови вимагають нового соціального контракту, який змінить неадекватну сучасним викликам мережу соціального захисту. Безумовний базовий дохід може виступити своєрідним демпфером, який пом'якшить усеможливі наслідки втрати роботи; 2) нагальності перетворення праці з необхідності (джерела засобів існування) в спосіб самореалізації людини. Тут мова про перспективу зміни філософії праці, коли люди «звільняться» від вимушеної необхідності шукати заробітку винятково для уможливлення фізичного виживання. Відтак концепція безумовного базового доходу є новітнім баченням, яке має потенціал змінити всю соціальну політику та реформувати соціальну державу.

6. Концепція безумовного базового доходу має низку застережень, які мають бути прицільно вивчені в ході пілотних проєктів: фінансова утрудненість впровадження, ймовірність підвищення податків, необхідність (як передумова впровадження цього виду соціальної допомоги) стабільної економічної ситуації в країні, ризик зниження стимулів до праці у реципієнтів безумовного базового доходу та ін. Отже, найчастіше озвучується застереження, що подібна схема соціальних виплат буде для державних бюджетів занадто дорогою, а також може викликати синдром залежності та культуру пристосуванства. Питання про те, наскільки ця концепція має потенціал розв'язати проблему бідності та соціальної ізоляції, залишається відкритим. Тема безумовного базового доходу спродукувала велику кількість міфів і гіпотез, але допоки відсутня достатня кількість емпіричних досліджень на основі реалізованих пілотних проєктів, вони не можуть бути ні підтверджені, ні спростовані.

Список використаних джерел до розділу 4.

1. Бибоматов, Р. В., Брилева, К. С. (2018). Безусловный базовый доход: сущность, перспективы и примеры внедрения. In *Материалы XXXV международной научно-практической конференции Scientific perspectives 2018* (pp. 72-75). Москва: Олимп.

2. Вітер, К. (2019). *Безумовний базовий дохід – чи може він стати альтернативою різноманітним пільгам*. Available from https://iprosvita.com/bezumovnyj-bazovyj-dokhid-chy-mozhe-vin-staty-alternatyvoiu-riznomanitnym-pilham/

3. Гагарина, М. А., Муратназаров, А. К. (2019). Отношение к безусловному базовому доходу у лиц с различным уровнем мотивации избегания неудач. *E-Jornal Мир науки. Педагогика и психология, 2.* Retrieved from https://mir-nauki.com/PDF/08PSMN219.pdf

4. Гаєк, Ф. фон (2017). *Шлях до рабства в малюнках*. (В. Галунько, Trans.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права.

5. Гевлич, І. Г., Гевлич, Л. Л. (2016). Базовий дохід в контексті вирішення проблем соціального захисту населення України. *Економіка і організація управління, 22 (2),* 142-150.

6. Гончарова, С. Ю., Гончаров, А. Б. (2016). Соціальна концепція гарантованого (базового) доходу населення. *БізнесІнформ, 4*, 138-142.

7. Длугопольський, О. В., Длугопольська, Т. І. (2017). Концепція безумовного базового доходу як альтернатива Бісмарківській моделі держави

добробуту: від теоретичних студій до експериментальних практик. *Економіка: реалії часу, 2 (30),* 32-46.

8. Дубенська, О. (2018). *Гроші задарма. Вся правда про безумовний базовий дохід*. Available from https://unitcitizen.com/post/3970/

9. *Електронна петиція за № 22/049719-еп (2019).* Available from https://petition.president.gov.ua/petition/49719

10. Еппле, Н. (2015). *Фінський експеримент*. Available from https://zbruc.eu/node/44817

11. Зіскін, О. С. (2019). Досвід країн Північної Америки щодо впровадження інституту безумовного базового доходу. In: *Сучасні перспективи розвитку науки*: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (10–11 вересня 2019 р., м. Київ). Київ: Міжнародний центр наукових досліджень, pp. 32-34.

12. Зіскін, О. С. (2019). Концепція безумовного базового доходу: підтримка та критика практичного впровадження. *Політикус, 5,* 10-14.

13. Зіскін, О. С. (2019). Країни Азії та Африки як простір апробації інституту безумовного базового доходу. In: *Наукові теорії сьогодення та перспективи розвитку наукової думки: матеріали міжнародної наукової конференції* (Vol. 3) (11 жовтня 2019 р., м. Київ). Київ: Міжнародний центр наукових досліджень, pp. 68-72.

14. Зіскін, О. С. (2019). Країни ЄС як апробаційний майданчик концепції безумовного базового доходу: аналіз пілотних проєктів та оцінка перспектив. *Evropský politický a právní diskurz, 6 (5),* 102-108.

15. Зіскін, О. С. (2019). Теоретико-методологічне підґрунтя аналізу інституту безумовного базового доходу як механізму реформування соціальної держави. *Держава і право. Серія Політичні науки, 85*, 360-371.

16. Корчинська, О. О. (2018). Безумовний базовий дохід як інструмент управління бідністю. *Інтелект XXI, 2,* 98-101.

17. Кузнецов, Ю. (2019). Безусловный базовый доход и проблема ассиметрии информации. *Экономическая политика, Vol. 14, Iss 3*, 80-95.

18. Мор, Т., Кампанелла, Т. (1988). *Утопія. Місто Сонця* (Й. Кобов, Ю. Цимбалюк, Trans.). Київ: Дніпро.

19. Новіков, Д. О. (2016). Перспективи дослідження теорії «безумовного основного доходу» наукою трудового права. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія Право, 25,* 33-41.

20. Пейн, Т. (2000). *Права людини*. Львів: Літопис.

21. Пищуліна, О. (2011). Майбутнє соціальної держави – в пошуках нової моделі. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика, 1,* 14-20.

22. Пищуліна, О. М. (2016). *Економічна модель «безумовного базового доходу»: нова національна альтернатива*. Available from http://razumkov.org.ua/upload/1456388199_file.pdf

23. Савченко, Н. В. (2018). Передумови формування та впровадження концепції «Innovation-friendly Regulation» у сервісно орієнтованому цифровому суспільстві. *E-Jornal Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування, 1.* Retrieved from http://el-zbirn-du.at.ua/2018_1/23.pdf

24. Стефанова, Н. А., Щукин, К. А. (2017). Безусловный базовый доход: быть или не быть. *Карельский научный журнал, Vol. 6, Iss. 4 (21),* 309-311.

25. Тетерятніков, К. В. (2018). Історичне та світоглядне значення протестантської етики. *Науковий вісник НУБіП України. Серія Гуманітарні студії, 280,* 182-190.

26. Флюнт, С. (2019). *Італія вводить базовий дохід: спасіння від бідності чи утопічна мрія?* Available from https://uain.press/economics/italiya-vvodyt-bazovyj-dohid-spasinnya-vid-bidnosti-chy-utopichna-mriya-991778

27. Шеремета, Р., Романенко, О. (Eds.). *Реформація. Успіх Європи і шанс для України*. Київ: Саміт-Книга.

28. Acemoglu, D. (2019). *Why Universal Basic Income might not be the answer*. Available from https://www.weforum.org/agenda/2019/06/why-universal-basic-income-is-a-bad-idea/

29. Ackerman, B., Alstotte, A. (2000). *The Stakeholder Society*. New Haven: Yale University Press.

30. Amenta, E., Carruthers, B. G., Zylan, Y. (1992). A Hero for the Aged? The Townsend Movement, the Political Mediation Model, and U.S. Old-Age Policy, 1934-1950. *American Journal of Sociology, 98 (2)*, 308-339.

31. *Basic income of £48 a week in UK urged* (2019). Available from https://www.bbc.com/news/business-48185806

32. Blakeley, G. (2018). *Money for nothing? Basic income style experiments could work alongside.* Available from https://www.thersa.org/discover/publications-and-articles/rsa-blogs/2018/05/money-for-nothing-basic-income-style-experiments-could-work-alongside-other-services

33. Burrow, Sh. (2019). *It's people, not technology, that will decide the future of work.* Available from https://www.weforum.org/agenda/2019/05/people-not-technology-will-decide-the-future-of-work/

34. Chakraborty, N. (2018). *Universal Basic Income the only way to provide security to India's poor*. Available from https://www.nationalheraldindia.com/opinion/universal-basic-income-the-only-way-to-provide-security-to-india-poor

35. Chui, M., Manyika, J., Miremadi, M. (2015). *Four fundamentals of workplace automation*. *McKinsey Quarterly, 3 (29)*, 1-9.

36. Coelho, A. (2019). *Canada: Basic income proposed by more than half of Manitoba's political parties*. Available from https://basicincome.org/news/2019/08/ canada-basic-income-proposed-by-more-than-half-of-manitobas-political-parties/

37. Colombino, U., Islam, N. (2018). Basic Income and Flat Tax: The Italian Scenario. *CESifo Forum, 19 (3)*, 20-29.

38. Douglas, C. H. (1973). *Social Credit*. New York: Gordon Press.

39. Drucker, P. F. (1950). *The New Society: The Anatomy of the Industrial Order*. New York: Harper and Brothers.

40. Engström, Ch. (2016). *Basic Income – A concrete and financed proposal for Sweden*. Available from https://christianengstrom.wordpress.com/2016/ 09/29/basic-income-a-concrete-and-financed-proposal-for-sweden/

41. Fourier, C. (2013). *La fausse industrie, morcelée, répugnante, mensongère, et l'antidote, l'industrie naturelle, combinée, attrayante, véridique, donnant quadruple produit et perfection extrême en toute qualité.* Paris.

42. Freeman, A. (27 Apr 2017). 4,000 Canadian families will soon get paid by Ontario for doing nothing. *Washington Post.*

43. Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.

44. Friedman, M., Friedman, R. (1980). *Free to Choose: A Personal Statement*. U.S: Harcourt Harcourt.

45. Galbraith, J. K. (1958). *The Affluent Society*. New York: Houghton Mifflin.

46. Gardner, S. (2016). *On the Canadian prairie, a basic income experiment*. Available from https://www.marketplace.org/2016/12/20/world/dauphin/

47. George, H. (2009). *Progress and Poverty: An Inquiry into the Cause of Industrial Depressions and of Increase of Want with Increase of Wealth*. Cambridge University Press.

48. Ghatak, M., Maniquet, F. (2019). Universal Basic Income: Some Theoretical Aspects. *Annual Review of Economics, 11,* 895-928.

49. Gillies, R. (2017). *Canada tests 'basic income' effect on poverty amid lost jobs*. Available from https://apnews.com/86d9747776a94e8d8949087abad979cc

50. Greenberg, D., Linksz, D., Mandell, M. (2003). *Social Experimentations and Public Policymaking*. Washington: The Urban Institute Press.

51. Hamilton, T. B. (21 June 2016). The Netherlands' Upcoming Money-for-Nothing Experiment. *The Atlantic*.

52. Haselton, T. (2017). *Mark Zuckerberg joins Silicon Valley bigwigs in calling for government to give everybody free money*. Available from https://www.cnbc.com/2017/05/25/mark-zuckerberg-calls-for-universal-basic-income-at-harvard-speech.html

53. *India's Experiment in Basic Income Grants* (2019). Available from http://globaldialogue.isa-sociology.org/indias-great-experiment-the-transformative-potential-of-basic-income-grants/

54. Jaspers, N. (2016). *What do Europeans think about basic income? Survey Results from April 2016*. Available from https://basicincome.org/wp-content/uploads/2016/05/EU_Basic-Income-Poll_Results.pdf

55. Kangas, O., Jauhiainen, S., Simanainen, M., Ylikännö, M. (Eds.) (2019). *The basic income experiment 2017–2018 in Finland. Preliminary results*. Helsinki: Ministry of Social Affairs and Health.

56. Kaplan, A. (2016). Italy: Basic Income Pilot Launched in Italian Coastal City. Available from https://basicincome.org/news/2016/12/italy-basic-income-pilot-launched-italian-coastal-city/

57. Kassam, A. (1 Aug 2018). Ontario's new Conservative government to end basic income experiment. *The Guardian*.

58. Kay, J. (31 May 2016). With a basic income, the numbers just do not add up. *The Financial Times.*

59. Kennedy, J. V. (2008). *Ending Poverty: Changing Behavior, Guaranteeing Income and Transforming Government*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

60. Lacey, A. N. (2017). Universal basic income as development solution? *Global Social Policy, 17 (1),* 93-97.

61. Lowrey, A. (2018). *Give People Money: How A Universal Basic Income Would End Poverty, Revolutionize Work, and Remake the World.* Crown Publishing.

62. Masih, N. (18 Jan. 2019). Tiny Indian state proposes world's biggest experiment with guaranteed income. *The Washington Post.*

63. Mason, G. (2017). *Revisiting Manitoba's basic-income experiment*. Available from https://www.winnipegfreepress.com/opinion/analysis/revisiting-manitobas-basic-income-experiment-411490895.html

64. McFarland, K. (2016). *Uganda: two-year basic income pilot set to launch in 2017*. Available from https://basicincome.org/news/2016/11/uganda-two-year-basic-income-pilot-set-to-launch-in-2017/

65. Milner, E. M., Milner, D. (1918). *Scheme for a State Bonus: A rational method of solving the social problem*. London: Marshall and Co.

66. Murray, C. (2016). *In Our Hands: A Plan to Replace the Welfare State*. American Enterprise Institute.

67. Robinson, J. (2009). *The Problem of Full Employment*. London: S.W.

68. Schlüter, N. (2019*). „Die Menschen hassen Hartz IV – und das ist auch kein Wunder"*. Available from https://www.jetzt.de/politik/bedingungsloses-grundeinkommen-interview-mit-mein-grundeinkommen-gruender-michael-bohmeyer

69. Spence, T. (2018). *The Rights of Man*. Available from http://www.thomas-spence-society.co.uk/rights-of-man/

70. Standing, G. (2019). *Basic Income as Common Dividends: Piloting a Transformative Policy Guy Standing A Report for the Shadow Chancellor of the Exchequer*. Available from https://www.progressiveeconomyforum.com/wp-ontent/uploads/2019/05/PEF_Piloting_Basic_Income_Guy_Standing.pdf

71. Stern, A. (2016). *Raising the Floor: How a Universal Basic Income can Renew our Economy and Rebuild the American Dream*. Public Affairs.

72. *Study: Over half the population supports basic income scheme* (2016). Available from https://yle.fi/uutiset/osasto/news/study_over_half_the_population_supports_basic_income_scheme/8583547

73. Theobald, R. (1967). *The Guaranteed Income: Next Step in Economic Evolution?* New York: Anchor.

74. Thornhill, J. (7 Aug 2017). Why Facebook should pay us a basic income. *The Financial Times*.

75. Thornhill, J., Atkins, R. (26 May 2016). Universal basic income: Money for nothing. *Financial Times*.

76. Van Dyke, N. (2007). When Movements Matter: The Townsend Plan and the Rise of Social Security. *Contemporary Sociology, 36 (6),* 584-585.

77. Van Parijs, P. (1992). Competing justification for unconditional basic income. In P. Van Parijs (Ed.) *Arguing for Basic Income: Ethical Foundations for a Radical Reform* (pp. 3-43). London: Verso.

78. Van Parijs, P. (2000). *What's Wrong with a Free Lunch?* Boston: Beacon Press.

79. Van Parijs, P., Vanderborght, Y. (2017). *Basic Income: A Radical Proposal for a Free Society and a Sane Economy*. Harvard University Press.

80. Weller, Ch. (2016). *Obama just warned Congress about robots taking over jobs that pay less than $20 an hour*. Available from

https://www.businessinsider.com/obama-warns-congress-about-robot-job-takeover-2016-3

81. Weller, Ch. (2017). *Elon Musk doubles down on universal basic income: 'It's going to be necessary'*. Available from https://www.businessinsider.com/elon-musk-universal-basic-income-2017-2

82. Weller, C. (2016). *Giving people free money could be the only solution when robots finally take our jobs*. Available from https://www.businessinsider.com/basic-income-could-be-the-only-solution-in-a-robot-economy-2016-4

83. Weller, C. (2016). *President Obama: We'll be debating unconditional free money 'over the next 10 or 20 years'*. Available from https://www. businessinsider.com/president-obama-basic-income-debate-2016-10

84. Widerquist, K. (2018). *Big pilot project in Namibia has positive impact (from 2008).* Available from https://basicincome.org/news/2018/02/big-pilot-project-namibia-positive-impact-2008/

85. *Will PM Modi play Santa Claus?* (2018). Available from https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/will-pm-modi-play-santa-claus/articleshow/67242427.cms

86. Wogaman, Ph. (1968). *Guaranteed Annual Income: The Moral Issues*. Nashville: Abingdon Press.

87. Yang, A. (2018). *The War on Normal People*: *The Truth About America's Disappearing Jobs and Why Universal Basic Income Is Our Future*. Hachette Books.

88. Zünd, C. (2018). *Rheinau, l'îlot utopiste qui veut tester le revenu de base inconditionnel*. Available from https://www.letemps.ch/suisse/rheinau-lilot-utopiste-veut-tester-revenu-base-inconditionnel

89. *2.7 million people apply for Italy's basic income scheme* (2019). Available from https://www.thelocal.it/20190424/million-people-apply-for-italys-basic-income-scheme

В И С Н О В К И

1. Інститут соціальної держави уже майже півстоліття функціонує в умовах наростальної кризи. Надаючи базові елементи соціальної підтримки, він не здатен адекватно реагувати на нові виклики. Соціальна держава стикається з наростальними фіскальними обмеженнями, зміною структури постіндустріальних ринків праці та сім'ї. Криза соціальної держави спричинена нестабільністю усього нинішнього суспільного устрою: посилення нерівності та гетерогенність; ріст соціальних конфліктів; деконструкція соціальних прав; збільшення чисельності нужденних, які працюють; дистанціювання особи від держави тощо. Чинниками, які зумовлюють кризу соціальної держави, є: 1) політичні (неоліберальна ідеологія, рекомендації впливових міжнародних експертних організацій); 2) зміни на ринку праці (технологічне безробіття, поява гнучких бізнес-платформ та нових форм зайнятості, не пов'язаних з якимись формами соціального захисту, розвиток фрілансу та ін.); 3) соціальні (ослаблення впливу профспілок, індивідуалізація стилів життя, втрата колективної ідентичності та ін.); 4) економічні (глобалізація, швидкий розвиток сектора послуг при скороченні традиційних сегментів індустріальної економіки та ін.); 5) технологічні (науково-технічний прогрес сприяє зростанню тривалості життя, що спричиняє додаткове навантаження на соціальну сферу та ін.); 6) демографічні (зміна вікової структури населення); 7) соціокультурні (зростання розуміння цінності індивідуальної свободи та ін.); 8) гендерні (зміна партнерських відносин і сімейних форм життя та ін.). Названі та інші причини зумовлюють, з одного боку, ріст видатків на соціальну сферу, а з іншого – наростання попиту населення на соціальні послуги. Найбільший вплив, на нашу думку, на процеси видозміни соціальної держави мають економічна

глобалізація, технологічна революція, зміни, пов’язані зі соціальною структурою. Водночас ці чинники посилюються під тиском інших названих.

2. Від останньої чверті XX століття інститут соціальної держави функціонує в новому економічному середовищі – глобальному. Відтоді окреслюються контури його нинішньої масштабної кризи. В політологічному дискурсі увиразнені відмінні концептуальні підходи щодо впливу глобалізації на соціальну державу: 1) негативний (глобалізація підриває стабільність соціальної держави); 2) помірно-скептичний (глобалізація має незначний вплив на соціальну державу); 3) позитивний (глобалізація та соціальна держава сумісні та взаємно посилюють одна одну); при цьому виражено домінує перший підхід.

Глобалізація зменшила здатність національних держав самостійно формувати та реалізовувати власну соціальну політику. Новітня соціальна політика вже не може ігнорувати глобальні ризики. Найсильнішим, на нашу думку, нині є вплив глобалізації на нордичну (соціал-демократичну) модель соціальної держави. Саме глобалізація сприяла тому, що пріоритетом інституту соціальної держави стає забезпечення максимально сприятливих умов для самореалізації кожного, в результаті чого має зменшитися навантаження на інститут соціальної держави в частині забезпечення добробуту особи.

На наше переконання, глобалізація не може характеризуватися за своїм впливом на інститут соціальної держави як винятково деструктивний чинник. Її розглядаємо й як стимул для подальшої еволюції інституту соціальної держави задля виходу зі затяжної стагнації та збереження себе надалі як інституту політики, але в оновленій моделі. Відтак, на наше переконання, глобалізація є і викликом, і шансом-перспективою для сучасного інституту соціальної держави.

3. Поява та стрімкий розвиток робототехніки, штучного інтелекту, Big Data, 3D-друку, нанотехнологій тощо по-новому актуалізували питання добробуту, соціальних гарантій, а також тих ризиків для інституту соціальної

держави, які вже спричиняє й надалі посилюватиме технологічний прогрес. Ймовірно, в недалекій перспективі саме технології визначатимуть функціонування соціальної сфери з огляду на те, що вони кардинально видозмінять структуру зайнятості та інші сфери, пов'язані зі соціальною політикою держави. Розширення платформової економіки, нестандартних робочих місць, самозайнятості, фрілансу вже руйнує податкову базу, від якої узалежнений соціальний захист. Потенційно технологічний розвиток зумовить ріст безробіття, а відтак – зменшення відрахувань із заробітної плати до бюджету, на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Ослаблення фінансової основи багатьох соціальних держав неминуче спричинить наростання соціально-політичної напруги. Запобігти цьому може перегляд системи оподаткування, запровадження новацій в освітній політиці, формування готовності населення до постійного навчання та перекваліфікації тощо.

Водночас технологічний прогрес не можна розглядати тільки з позиції ризиків для соціальної держави, бо він здатен й знижувати витрати на соціальну сферу, наприклад, завдяки прогресу медичного обслуговування. Оскільки технологічний прогрес і цифровізація неминучі, то відтак саме інститут соціальної держави має адаптуватися, знаходячи нові джерела наповнення державного бюджету, формуючи культуру трудового активізму працездатної особи в забезпеченні свого добробуту.

4. Нордична модель соціальної держави сьогодні втрачає стійкість до новітніх викликів, хоча країни цієї моделі довготривало уособлюють високі стандарти життя та порівняно невисоку нерівність у доходах громадян. Ця модель відмінна від інших не лише високим оподаткуванням, а й спрямуванням на гендерну рівність, високу трудову включеність жінок, значний рівень батьківської участі чоловіків тощо. Високі ставки податків в обмін на якісні соціальні послуги донедавна не викликали несприйняття. Однак від 2015 року громадська думка

радикалізується під впливом «хвилі» біженців; формується сприятливий клімат для росту ксенофобії та популізму.

Попри довготривало міцні позиції нордичної моделі від 1980-х років під впливом економічної глобалізації вона втрачає стійкість, яка нині посилюється демографічними, міграційними, технологічними та ін. чинниками. Старіння населення та ріст чисельності мігрантів – нині найбільші виклики для цієї моделі. Відчутний вплив неоліберального порядку від середини 1990-х років поступово зліквідовує усталену систему взаємодії між роботодавцями та профспілками; звужується як впливовість профспілок, так і підтримка соціал-демократів. У нордичній соціал-демократичній моделі соціальної держави активізується непритаманна донедавна неоліберальна складова: послаблюється принцип універсальності, скорочуються значні соціальні гарантії, зміст моделі наповнюється мотивами активізації особи до самозабезпечення тощо.

5. Неоліберальна модель соціальної держави зорієнтована на стимулювання індивідуальної активності особи, підвищення особистої відповідальності, інвестування в особистісний соціальний капітал для подальшого зменшення фінансового навантаження на інститут соціальної держави та суспільство. Сфера відповідальності держави за добробут громадян тут звужена у порівнянні з іншими моделями соціальної держави. Значною є роль позабюджетного фінансування соціальної сфери. Посилюється дисциплінарне підґрунтя такої моделі соціальної держави. Інститут соціальної держави маркетизується (зростає присутність приватних надавачів соціальних послуг; відчутний вплив ринкових ідей, логіки та механізмів у наданні державних соціальних послуг).

Відтак неоліберальна політика посилює різноманітні нерівності, зупиняє соціальні ліфти для нужденних (такі «ліфти» перетворюються в соціальні «ескалатори», які рухаються не лише вверх, а й вниз). Жорстка політика державної

економії проявляється в скороченні бюджетів на соціальну допомогу. Щораз більшою кількістю соціальних проблем заопікуються не державні інституції, а «третій сектор». Відтак, на нашу думку, неоліберальна політика добробуту є значним відхиленням від класичної ліберальної моделі соціальної держави, яка мала метою запобігти впливам ринкових ефектів на добробут принаймні тих, хто найменше захищений в умовах ризиків конкурентної економіки. Ця модель соціальної держави оцінюється нами як недостатньо ефективна за ще незавершеної глобальної фінансової кризи, скорочення обсягів виробництва, що супроводжується скороченням соціальних програм та агресивним курсом на всебічну активізацію людини з метою мінімізації її звернень за соціальною допомогою.

6. Консервативна модель соціальної держави відзначається порівняно сповільненими реформами соціальної сфери. Їх вимушене проведення найчастіше зумовлене євроінтеграційним процесом або ж економічними спадами. Ця модель зберігає опору на механізми соціального страхування, міцний зв'язок зі сімейною структурою, коаліцію роботодавців і працівників. Вона передбачає доволі високий рівень державних витрат на соціальну сферу (в порівнянні з неоліберальною моделлю). Саме ця модель є найбільш критикована в політологічному дискурсі через уповільнене пристосування до динамічних змін соціоекономічного середовища. Траєкторія соціальних реформ держав з консервативною моделлю характеризується поступовим звуженням традиційних програм соціального страхування, впровадженням численних стимулів до праці в поєднанні з розширенням політики соціального інвестування. Нині в консервативну модель активно привносяться неоліберальні характеристики, розгортаються процеси активізації на ринку праці, шукається баланс між роботою та сім'єю тощо.

Відтак нами доведено, що всі три класичні моделі соціальної держави зазнають сильного тиску, обмежують витрати на соціальну сферу,

видозмінюються під впливом глобалізаційних, технологічних, демографічних та ін. чинників. Усі моделі соціальної держави нині мають спільну траєкторію реформ – до активізації працездатної особи, побудови держави соціальних інвестицій. Не виключено, що такі новації можуть не стати ефективними механізмами зменшення нерівностей, а лише поглибити їх.

7. Безумовний базовий дохід визначено як перспективний інструмент нового типу соціальної політики, який має потенціал реагування на зростання матеріального розшарування, зміни на ринку праці, демографічні виклики. Це міждисциплінарний інститут, який може стати формою соціального забезпечення в умовах соціальної політики нового типу, що гарантує кожному безумовний мінімум грошового забезпечення, який виплачується на додаток до інших (за їх наявності) доходів, отримуваних особою. Основними характеристиками безумовного базового доходу визначено: фіксовану неоподатковувану грошову суму допомоги; неадресний характер допомоги; однаковий розмір допомоги для усіх або ж його узалежненість (в окремих випадках) від віку реципієнта; регулярний характер виплат; можливість реципієнта працювати без втрати цього доходу, що схвалюється державою; виплата з державних фондів за можливості залучення інших джерел; відсутність вимог до реципієнтів (загальний характер) та ін. Фактично впровадження такого виду доходу є монетизацією пільг. На нашу думку, безумовний базовий дохід є новою перспективною до впровадження, хоч і дуже дискусійною, філософією соціальної політики, яка має потенціал реформувати соціальну державу. Попри велику кількість відкритих питань щодо цього інституту, він може стати генеральним трендом соціальної політики XXI століття.

8. Філософсько-політологічний, економічний та ін. науковий дискурс щодо безумовного базового доходу засвідчує широкий спектр аргументів на користь впровадження цього інституту. Сьогодні акцентується на: 1) потенціалі

таких виплат пом’якшити негативні наслідки для людини технологічної революції. Безумовний базовий дохід може виступити своєрідним демпфером, який мінімізує наслідки втрати роботи; 2) нагальності перетворення праці з необхідності (джерело засобів існування) в спосіб самореалізації людини. Тут мова про перспективу зміни філософії праці, коли люди «звільняться» від вимушеної необхідності шукати заробіток винятково для фізичного виживання. Відтак концепція безумовного базового доходу є новітнім баченням, яке має потенціал оновити соціальну політику та реформувати соціальну державу.

Водночас є низка застережень щодо безумовного базового доходу: фінансова утрудненість впровадження, ймовірність підвищення податків, ризик зниження стимулів до праці у реципієнтів такого доходу та ін. Основними є застереження, що така схема соціальних виплат буде для державних бюджетів занадто дорогою і може викликати синдром залежності та культуру пристосуванства. Питання про те, наскільки ця концепція має потенціал розв’язати проблему бідності та соціальної ізоляції, залишається відкритим. Наразі тема безумовного базового доходу спродукувала велику кількість гіпотез, але допоки відсутня достатня кількість емпіричних досліджень на основі реалізованих пілотних проєктів, вони не можуть бути ні підтверджені, ні спростовані.

9. Якщо в країнах з довготривало функціонуючими класичними моделями соціальної держави причиною зростання інтересу до безумовного базового доходу є розуміння потреби віднайти нові ефективні механізми виходу з кризи національних моделей соціальної держави, то у країнах зі слабкими показниками соціально-економічного розвитку інтерес до впровадження безумовного базового доходу зумовлений пошуком шляхів пом’якшення найгостріших форм бідності, формування у населення культури розпоряджання доходом. На наше переконання, впровадження безумовного базового доходу має

перспективу найперше в першій групі країн. Однак нині жодна країна не впровадила таку модель: реалізуються вже півстоліття лише пілотні проєкти (Індія, Італія, Канада, Кенія, Нідерланди, США, Уганда, Фінляндія, ФРН та ін.), наявний досвід референдуму щодо доцільності такого інструмента соціальної політики (Швейцарія). Вони ініційовані як владою, так і (частіше) неурядовими акторами. Нині жодна держава не реалізує концепцію безумовного базового доходу в масштабах країни, однак інтерес до цього незмінно зростає. Проведений нами аналіз засвідчив: змістове наповнення пілотних проєктів зі запровадження безумовного базового доходу в різних країнах має відмінну конфігурацію. В Україні хоч тема безумовного базового доходу і підіймається, однак жодного пілотного проєкту не було реалізовано.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України

1. Зіскін, О. С. (2019). Вплив глобалізації на інститут соціальної держави: руйнація чи модернізація? *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, 2 (6),* 108-117.

2. Зіскін, О. С. (2019). Інститут соціальної держави: визначення чинників руйнівного впливу та оцінка перспектив функціонування. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Міжнародні відносини, 8 (392)*, 56-62.

3. Зіскін, О. С. (2019). Концепція безумовного базового доходу: підтримка та критика практичного впровадження. *Політикус, 5,* 10-14.

4. Зіскін, О. С. (2019). Теоретико-методологічне підґрунтя аналізу інституту безумовного базового доходу як механізму реформування соціальної держави. *Держава і право. Серія Політичні науки, 85*, 360-371.

5. Наумкіна, С. М., Зіскін, О. С. (2019). Технологічний чинник видозміни інституту соціальної держави. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія Політичні науки, 4*, 53-58.

Наукові статті, опубліковані в наукових періодичних виданнях інших держав

6. Зіскін, О. С. (2019). Країни ЄС як апробаційний майданчик концепції безумовного базового доходу: аналіз пілотних проєктів та оцінка перспектив. *Evropský politický a právní diskurz, 6 (5),* 102-108.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Зіскін, О. С. (2019). Досвід країн Північної Америки щодо впровадження інституту безумовного базового доходу. In: Сучасні перспективи розвитку науки: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (10–11 вересня 2019 р., м. Київ). Київ: Міжнародний центр наукових досліджень, pp. 32-34.

2. Зіскін, О. С. (2019). Країни Азії та Африки як простір апробації інституту безумовного базового доходу. In: *Наукові теорії сьогодення та перспективи розвитку наукової думки: матеріали міжнародної наукової конференції* (Vol. 3) (11 жовтня 2019 р., м. Київ). Київ: Міжнародний центр наукових досліджень, pp. 68-72.

3. Зіскін, О. С. (2019). Модернізаційні процеси нордичної моделі соціальної держави. In: *Актуальні питання розвитку науки та освіти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Vol. 2) (19–20 жовтня 2019 р., м. Львів). Львів: Львівський науковий форум, pp. 27-29.

4. Зіскін, О. С. (2019). Зміст і наслідки впливу глобалізації на соціальну державу. In: *Сучасна парадигма публічного управління: матеріали I міжнародної науково-практичної конференції* (17–18 жовтня 2019 р., м. Львів). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, pp. 137-140.

5. Зіскін, О. С. (2019). Неоліберальна модель соціальної держави: проблеми функціонування. In: *Динаміка розвитку сучасної науки: матеріали міжнародної наукової конференції* (15 листопада 2019 р., м. Чернігів). Чернігів: Міжнародний центр наукових досліджень, pp. 79-83.

6. Зіскін, О. С. (2019). Роль неоліберального інституту соціальної держави: кейси Австралії та Нової Зеландії. In: *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права*: матеріали XI міжнародної наукової конференції

студентів, аспірантів та молодих вчених (29–30 листопада 2019 р., м. Дніпро). Дніпро: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, pp.

7. Зіскін, О. С. (2020). Особливості консервативної моделі соціальної держави. In: Сучасні виклики соціально-політичного розвитку: політико-правовий та соціально-економічний виміри: матеріали всеукраїнської наукової конференції (3 червня 2020 р., м. Одеса). Одеса: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», pp. 89-91.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення дисертації обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», а також пройшли апробацію на наукових і науково-практичних конференціях:

– III міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні перспективи розвитку науки» (м. Київ, 10–11 вересня 2019 р.; форма участі – дистанційна);

– міжнародній науково-практичній конференції «Наукові теорії сьогодення та перспективи розвитку наукової думки» (м. Київ, 11 жовтня 2019 р.; форма участі – дистанційна);

– I міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна парадигма публічного управління» (м. Львів, 17–18 жовтня 2019 р.; форма участі – очна);

– міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку науки та освіти» (м. Львів, 19–20 жовтня 2019 р.; форма участі – дистанційна);

– міжнародній науково-практичній конференції «Динаміка розвитку сучасної науки» (м. Чернігів, 15 листопада 2019 р.; форма участі – дистанційна);

– XI міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права» (м. Дніпро, 29–30 листопада 2019 р.; форма участі – очна);

– всеукраїнській науковій конференції «Сучасні виклики соціально-політичного розвитку: політико-правовий та соціально-економічний виміри»